

Національний університет «Львівська політехніка»
Міністерство освіти і науки України
Заклад вищої освіти
«Львівський університет бізнесу та права»
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

МИГАЛЬ РОМАН ВАСИЛЬОВИЧ

УДК 343.61:343.9(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

КАТУВАННЯ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

081 Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Р. Мигаль

Науковий керівник: **Якимова Світлана Валентинівна**, кандидат юридичних наук, доцент

Львів–2020

АНОТАЦІЯ

Мигаль Р.В. Катування: кримінологічний аспект. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії (081-«Право»). – Національний університет «Львівська політехніка», Львів, 2020.

Дисертація охоплює вивчення кримінологічної характеристики катування, а також детермінант формування особистості злочинця, що вчиняє такий злочин, та проблеми його попередження. У рамках виконаної дисертації отримано науково-теоретичні результати, які мають значення не лише для науки, а й для діяльності правозастосовних органів.

У процесі дослідження визначено, що протягом багатьох століть в усіх культурах та цивілізаціях катування застосовувалося як законний засіб «витягування» зізнань та покарання для засуджених осіб. Перша «директива» щодо застосування катувань до вільних громадян (не рабів і не злочинців) була оголошена ще Юлієм Цезарем.

Проаналізовано матеріали дослідження правозахисних організацій, кримінальних проваджень і судової практики, визначено, що форми катування були надзвичайно різноманітними і мінялися відповідно до умов часу і місця: так, лише в самій Німеччині наприкінці XVI століття активно виконувалося від 60 до 70 видів катування. Для катування були винайдені найрізноманітніші знаряддя, наприклад іспанські залізні черевики з цвяхами, які при закручуванні черевика впиналися в ногу, або шотландський чобіт, що складався з дерев'яних дощечок, які стискалися на нозі гвинтом, причому для посилення болю між ногою і дощечками заганяли молотком дерев'яні клини, або ж вбивали цвяхи під колінну чашку. У деяких місцевостях обвинуваченого садили в крісло або клали на лавки, всіяні цвяхами, які впиналися в тіло, або ж прив'язували до дошки і розтягували за руки і за ноги, причому цвяхи або ножі різали тіло.

У дисертації проведено ретельний аналіз міжнародно-правових актів, які захищають громадян від катувань та жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання (загальні, які захищають права

людини і громадянина в різних сферах, і на спеціальні, які захищають людину від застосування до неї катування).

Аналіз літературних джерел та офіційних статистичних даних дозволяє відзначити, що для даного виду злочинності характерно наступне: катування – особливо незначне посягання на здоров'я громадян, яке характеризується високим рівнем латентності; обумовлене рядом факторів; найбільшого поширення катування отримало в містах; катування вчиняється, як правило, в робочі дні (з 18 до 00 год), а також в неробочі дні незалежно від часу доби; істотна роль в механізмі вчинення катування належить «меті». При цьому зі зменшенням тяжкості злочинів збільшується частка злочинних діянь, скоєних у стані алкогольного сп'яніння; злочин нерідко пов'язаний з жорстокістю, садизмом, знущанням над жертвою; більшість скоєні із застосуванням різних видів зброї (вогнепальної, газової, холодної) і предметів, використуваних у якості зброї (як правило, господарсько-побутового призначення).

В ході дослідження визначено, що 52,8 % з них припадає на осінньо-зимовий період, а 47,2 % – на весняно-літній. Основна маса таких діянь (62,6 %) припадає на часовий період з 18 до 24 год.; 24,4 % – з 00 до 08 год. і найменша частка (13,0 %) – на денний час з 8 до 18 год. Таким чином, слід констатувати, що основна маса катувань (87,0 %) відбувається в вечірній і нічний періоди часу, період, який співвідноситься з моментом перебування жертви на самоті, тобто без очевидців і свідків, що, без сумніву, необхідно враховувати при організації попереджувальної роботи за такими злочинами. Щодо співвідношення міської і сільської злочинності, то катування становить 88 % і 12 % відповідно.

Встановлено, що 46,4 % катувань було скоєно в правоохоронних органах; в будинку, на квартирі, дачі – 40,7 %; в громадських місцях (на вулиці, сквері, у дворі будинку) в ресторанах, магазинах, під'їздах – 8,9 %; в автомобілі – 1,4 %. Решта злочинів (2,6 %) була здійснена в інших місцях.

Проведено класифікацію способів вчинення зазначених злочинів. Вчинення катувань із застосуванням винним тільки м'язової сили по

відношенню до своєї жертви: а) нанесення ударів руками в різні частини тіла – 44,3 %; б) нанесення ударів руками і ногами в різні частини тіла – 29,8 %; в) хапання за волосся, руки або інші частини тіла, удушення, тягання, штовхання на різні тверді предмети – 11,4 %.

Застосування винним крім мускульної сили різних предметів як знаряддя нанесення побоїв: нанесення ударів по різним частинам тіла руками із застосуванням побутових предметів (молотки, палиці, пляшки, ремені) – 12,2 %. Заподіяння фізичних страждань шляхом насильницького позбавлення доступу жертви до їжі і (або) води при катуваннях – 2,3 %.

Підтверджено, що найчастіше такі злочин як катування вчиняють чоловіки (57,2 %), жінки – (42,8 %).

За результатами вивчення судової та слідчої практики виділено такі мотиви вчинення катування: непокору потерпілого, його небажання виконувати вимоги винного – 35,7 %; ревнощі – 26,2 %; помста – 23,8 %; хуліганський мотив – 5,5 %; заподіяння мук жертві, знущання – 5,5 %; реакція на протиправну поведінку потерпілого – 3,3 %.

У дисертаційній роботі проведено аналіз типів злочинців, які вчиняють катування: ситуативно-криміногенний тип – злочин відбувається під впливом ситуації, активно створюваної самим злочинцем; ситуативний тип – злочин вчиняється під впливом ситуації, що виникла не з вини цієї особи; послідовно-криміногенний тип – злочин таких осіб впливає з їх звичного стилю поведінки і обумовлюється стійкими антигромадськими поглядами, соціальними установками й орієнтаціями суб'єкта; випадковий тип – злочин вчиняється під впливом несприятливого збігу життєвих обставин, різко провокує ситуації сильного душевного хвилювання, викликаного поведінкою потерпілого, особою, яка раніше характеризувалась тільки позитивно (ця людина в інших умовах ніколи не зважилась би на протиправний вчинок).

У підсумку, за результатами дослідження, встановлено, що жертвами катування найчастіше стають особи, які зловживають алкогольними напоями

чи систематично вживають наркотичні засоби – 35 %, які самі ініціюють порушення громадського порядку – 25 %, молодь – 22 %.

Складено кримінологічний портрет жертви катування – це повнолітня особа здебільшого чоловічої статі (57,2 %) віком від 18 до 45 років (39 %), що проживає в містах (73 %).

У дисертаційній роботі проаналізовано комплекси детермінант катування:

- 1) загального характеру, серед яких: економічні причини і умови – низький рівень доходів населення, скорочення робочих місць, безробіття, неможливість подальшого працевлаштування, що формує у багатьох громадян стан незадоволеності своїм соціальним становищем, стан безвиході, дратівливості, конфліктності, що в свою чергу веде до скоєння злочинів, в тому числі насильницьких, таких як катування; духовно-моральні: поширеність в суспільстві насильства, жорстокості, статевої розбещеності, всесилля грошей, знецінення людського життя, алкоголізм і наркоманія;
- 2) специфічні, які полягають в законодавчих суперечностях, що визначають злочинність і караність насильницьких діянь, катування в тому числі; незахищеність потерпілих від катування, проблеми, пов'язані з лікуванням від алкоголізму і наркоманії, і деякі ін.;
- 3) індивідуальні, зумовлені недоліками особистісного характеру, властивими конкретним злочинцям, які здійснюють катування: низький освітній рівень злочинця; алкогольна та наркотична залежність; психічні захворювання і відхилення; агресивність і жорстокість як типові риси характеру; аморальність і протиправність поведінки.

Також доведено, що причинами та умовами вчинення катування є неналежна оцінка і практично невраховування стану цієї злочинності; незадовільний аналіз результатів боротьби з нею та нечітке визначення пріоритетних напрямків протидії їй; відсутність програмно-цільового планування та його неналежне ресурсне забезпечення; використання застарілих методів розслідування; відсутність досконалої правової бази боротьби з цією злочинністю, у той час як кримінальна ситуація змінюється стрімкими темпами; високий рівень латентності; повільне вжиття запобіжних заходів,

спрямованих на усунення детермінант злочинності; професійна підготовка співробітників правоохоронних органів не повною мірою відповідає вимогам часу, оскільки збільшується кількість молодих фахівців, які не мають відповідного досвіду.

Доведено, що попередження катування – це проведення профілактичних дій шляхом запобігання та протидії злочину, а також вплив на осіб, які вчиняють катування або здатні його вчинити.

В дисертаційній роботі визначено, що за допомогою трьох видів заходів попередження злочинності, а саме: загальносоціальних, спеціально-кримінологічних й індивідуальних можна попередити вчинення катування. Серед загальносоціальних заходів попередження катувань слід назвати перш за все такі: розробку та прийняття цільових програм, спрямованих на надання матеріальної, психологічної, медичної допомоги і підтримки громадян, які опинилися в кризовій ситуації. З метою підвищення ефективності системи спеціальних заходів потрібно враховувати: 1) попередження, виявлення і припинення катування цілком можливе на ранньому етапі; 2) ефективність діяльності по припиненню катування багато в чому залежить від професіоналізму діяльності спеціальних органів та співробітників; 3) проблема попередження катування потребує подальшої теоретичної розробки та вдосконалення законодавства, практичного його впровадження; 4) кримінологічний аспект попередження катування значно ширший, ніж кримінально-правовий і оперативно-розшуковий аспекти. Доведено, що індивідуальне попередження злочину повинно бути направлене на досягнення таких цілей, як ліквідація суб'єктивної основи злочинної поведінки, втіленої в особистісних властивостях самої людини, і нейтралізація криміногенного мікросередовища його життєдіяльності.

Доведено, що під жертвою слід розуміти особу або певну сукупність людей у будь-якій формі їх інтеграції, яким прямо або опосередковано завдана фізична, моральна або матеріальна шкода злочином, незалежно від того, чи визнається особа потерпілою у встановленому законом порядку і чи вважає

себе такою. Віктимологічна профілактика попереджає людину, що вона може стати жертвою катувань в силу своєї поведінки, яку треба змінити, щоб не ризикувати. Віктимологічна профілактика покликана обмежити ризик стати жертвою катувань, вона вчить людей, що треба захищати себе від цих зазіхань, профілактика попереджає, що люди при цьому повинні вчитися не на своїх помилках, а на помилках тих, хто вже встиг стати жертвою катувань. Багато що залежить від їх поведінки, від уміння правильно орієнтуватися у кримінальній ситуації. Головне для профілактики віктимної поведінки – попередити ситуацію, при якій людина може стати жертвою катувань.

У дисертаційній роботі через загальносоціальне віктимологічне, спеціально-віктимологічне та індивідуальне віктимологічне попередження визначено напрями роботи, які стосуються попередження проявів катування.

Ключові слова: катування, кримінологічна характеристика, потерпілий, жертва, детермінанти, віктимологія.

SUMMARY

Myhal R.V. Torture: criminological aspect. - Qualified scientific work on the rights of the manuscript.

Dissertation for the Doctor of Philosophy (081 - "Law"). - Lviv Polytechnic National University, Lviv, 2020.

The thesis covers the study of the criminological characteristics of torture, as well as the determinants of the formation of the identity of the offender who commits such a crime and the problems of its prevention. Within the framework of the dissertation, scientific and theoretical results were obtained, which are of importance not only for science but also for the activity of law enforcement agencies.

During the course of the research, it was determined that for many centuries torture had been used in all cultures and civilizations as a legitimate mean of "confessing" and punishment to sentenced persons. The first "directive" on the use of

torture against free citizens (not slaves and not criminals) was announced by Julius Caesar.

Analyzed materials of researches by advocacy organizations, criminal proceedings and litigation, determined that the forms of torture were extremely diverse and varied according to the conditions of time and place, so only the very Germany Directions end of XVI century actively carried out from 60 to 70 types of torture. Various tools were invented for torture, such as Spanish iron boots with nails, which, when twisting the boot, came to a stop, or a Scottish boot consisting of wooden planks that squeezed on the foot with a bolt, and to increase pain between wooden wedges were hammered between the legs and wood itself, or hammered nails under the kneecap. In some localities, the accused was seated in a chair or put on benches, strewn with nails, which stuck to the body, or tied to a board and stretched by the arms and legs, with nails or knives cutting the body.

The thesis provides a thorough analysis of international and legal regulations that protect citizens from torture and cruel, inhuman or what degrading treatment or punishment (general, protecting human and civil rights in various areas, and the special, which protect people from use of torture).

Analysis of the literature and official statistics allows you to note that this type of crime could be characterized with the following features: torture - especially small attacks on health on citizens, which is characterized by high latency; is subject to a number of factors; the most widespread torture was rhyming in cities; torture is committed usually on weekdays in the evening (from 18 to 00 hours), as well as holidays, regardless of time of day; the essential role in the mechanism of committing torture belongs to the "goal". At the same time, with the reduction of the seriousness of crimes, the proportion of criminal acts committed while intoxicated is increasing; crime is often associated with cruelty, sadism, abuse of the victim; most are made with the use of various weapons (firearms, gas, cold weapons) and items used as weapons (usually household items).

The study shows that 52.8 % of them were committed in the autumn and winter, and 47.2 % – in the spring and summer. The majority of such actions (62.6

%) are in the period between 18 to 24 hours; 24.4 % – from 00 to 08 hours. and the smallest proportion (13.0 %) – in the daytime from 8 to 18 hours. Thus, it should be noted that the bulk of torture (87.0 %) occurs in the evening and night periods of time, a period that correlates with the moment of the victim's loneliness, i.e. without witnesses, which, without a doubt, must be taken into account when organizing preventive work for such crimes. In terms of urban and rural crime, torture is 88 % and 12 %, respectively.

It was found that 46.4 % of tortures were committed by law enforcement agencies; in the house, at the apartments – 40.7 %; in public places (on the street, square, in the yard) in restaurants, shops, porches – 8.9 %; in the car – 1.4 %. The rest of the crimes (2.6 %) were committed elsewhere.

The methods of committing these crimes have been classified. Making torture using only muscle strength in relation to the victim: a) strikes hands in different parts of the body – 44.3 %; b) striking hands and feet in different parts of the body – 29.8 %; c) grabbing of hair, hands or other parts of the body, suffocation, pulling, pushing on various solid objects – 11.4 %.

The use by a person in fault in addition to the muscular strength of various objects as a tool for beating: striking different parts of the body with hands using household objects (hammers, sticks, bottles, belts) – 12.2 %. Causing physical suffering by forcibly denying the victim access to food and / or water and torture – 2.3 %.

It is confirmed that the most frequent crimes such as torture are committed by men (57.2 %); the rest (42.7 %) were women.

The results of the study of judicial and investigative practice revealed the following motives for torture: disobedience to the victim, his unwillingness to fulfill the requirements of the guilty – 35.7 %; jealousy – 26.2 %; revenge – 23.8 %; hooligan motive – 5.5 %; torture of the victim, abuse – 5.5 %; response to the victim's unlawful behavior – 3.3 %.

The thesis provides for the analysis of types of criminals who perform torture: situational criminogenic-type - crime is influenced by the situation created by the

active offender; situational type – the crime is committed under the influence of a situation that did not arise from the fault of that person; criminogenic series-type - a crime such individuals stems from their usual behaviors and driven by persistent antisocial views, attitudes and orientations sub ' object; casual type - the crime is committed under the influence of unfavorable coincidence of life circumstances, sharply provoking situations of strong emotional disturbance caused by the behavior of the victim, a person who had previously been characterized only positively (this person would otherwise never have considered a wrongful act).

As a result, according to the study, found that the victims of torture are often individuals who abuse alcoholic beverages or systematically consume drug products - 35 %, which themselves initiate breach of public order – 25 % , youth – 22 %.

The criminological portrait of torture victims is presented - is an adult mostly male (57.2 %) aged 18 to 45 years (39 %) living in urban areas (73 %).

In the dissertation the complexes of the determinants of torture are analyzed: 1) of general character, among which: economic reasons and conditions - low income of the population, reduction of jobs, unemployment, impossibility of further employment, which creates a state of dissatisfaction with many social status among many citizens, torture, conflict, which in its turn leads to the commission of crimes, including violent ones, such as torture; spiritual and moral: prevalence in society of violence, cruelty, sexual abuse, omnipotence of money, devaluation of human life, alcoholism and drug addiction; 2) special that pertain to the legal contradictions, defining the crime and punishment as acts of violence, including torture; vulnerability of victims of torture, problems related to the treatment of alcoholism and drug addiction, and some others; 3) individual, caused by personal deficiencies inherent in particular offenders who commit torture: low educational level of the offender; alcohol and drug addiction; mental illness and abnormalities; aggressiveness and cruelty as typical traits; immorality and wrongful conduct.

It has also been proved that the reasons for the conditions for the commission of torture are an inappropriate assessment and practically no consideration by the state of this crime; unsatisfactory analysis of the results of the fight against it and

failure to identify priority areas for counteracting it; lack of target-oriented planning and no proper resources; the use of outdated methods of investigation; lack of a proper legal framework to combat this crime, while the criminal situation is changing at a rapid pace; high latency; slow implementation of preventive measures aimed at eliminating the determinants of crime; professional training of law enforcement officers is not fully compliant with the requirements of the time, as the number of young professionals with no relevant experience is increasing.

It is proved that the prevention of torture - is carrying out preventive action by preventing and combating crime, and the impact on individuals who commit torture or able to do it.

In the dissertation it is determined that with the help of three types of crime prevention measures, namely general social, special criminological and individual measures, it is possible to prevent the commission of torture. Among the general social measures, torture prevention should be mentioned, first of all, the development and adoption of targeted programs aimed at providing material, psychological, medical assistance and support to citizens in crisis. In order to increase the effectiveness of the system of special measures, the following should be taken into account: 1) prevention, detection and termination of whole-body torture is possible at an early stage; 2) the effectiveness of the activities to end torture depends largely on the professionalism of the activities of special bodies and staff; 3) the problem of preventing torture requires further theoretical elaboration and improvement of legislation, its practical implementation; 4) the criminological aspect of torture prevention is much broader than the criminal and operational and investigative aspects. It is proved that crime prevention should be directed to achieve objectives such as the elimination of the subjective foundations of criminal behavior, embodied in the personal property of the person, and neutralization of criminogenic microenvironment in his life.

It has been argued that the victim should be defined as a person or a certain set of people in any form of their integration, who directly or indirectly inflicted physical, moral or material harm on a crime, regardless of whether the person

recognizes himself as a victim in accordance with the established procedure and whether he considers himself such. Victimology prevention warns a person that he or she may be a victim of torture because of his or her behavior, which must be changed in order not to risk it. Victimological prevention aims to limit the risk of becoming a victim of torture, it teaches people on the need to protect themselves from these attacks, prevention warns that people should learn not from their mistakes but the mistakes of those who have already become a victim of torture. Much depends on their behavior, the ability to properly navigate a criminal situation. The main thing in preventing victim behavior is to prevent a situation in which a person may become a victim of torture.

In dissertation work through the general social victimological warning; special-victimological warning; the individual victimological warning are identified the areas of work for preventing the victim from being tortured.

Key words: torture, criminological characteristics, victim, determinants, victimology.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Наукові праці, у яких опубліковані основні результати дисертації

1.1. Праці у наукових фахових виданнях:

1. Мигаль Р.В. Координаційні напрями діяльності держаних органів та посадових осіб, щодо запобігання катувань. *Право.ua*. 2017. № 1. С. 218–224.
2. Мигаль Р.В. Система попередження катування. *Право і суспільство*. 2018. № 3. ч. 2. С. 219–223.
3. Мигаль Р.В. Детермінанти катування. Порівняльно-аналітичне право. 2018. № 2. С. 302–304. URL: http://pap.in.ua/2_2018/90.pdf
4. Мигаль Р.В. Заборона катування на міжнародному та державному рівнях. *Приватне та публічне право*. 2018. № 3. С. 72–75.
5. Мигаль Р.В. Victimology: concepts and its types. *Acta Moraviae*. 2020. № 1. P. 53–58.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Мигаль Р.В. Характеристика особистості злочинця, що вчиняє катування. Вдосконалення правового механізму захисту прав та свобод людини і громадянина в умовах Євроінтеграції: всеукраїнська науково-практична конференція (м. Львів, 29 березня 2019 р.). Львів, 2019. С.190–192.

2. Мигаль Р.В. Попередження катування в сімейно-побутовій сфері. Актуальні проблеми науки і практики у світлі Євроінтеграції: міжнародна науково-практична конференція (м. Львів, 17–18 травня 2018 р.). Львів: Львівський університет бізнесу та права, 2018. С. 146–148.

3. Мигаль Р.В. Детермінація насильницького злочину: катування. Актуальні питання теорії та практики застосування сучасного вітчизняного та міжнародного права: міжнародна науково-практична конференція (м. Київ, 8–9 червня 2018 р.). Київ: Центр правових наукових досліджень, 2018. С. 55–57.

4. Мигаль Р.В. Міжнародно-правові акти, щодо заборони катуванню. Актуальні питання розвитку правової держави в умовах сучасного становлення громадянського суспільства в Україні: міжнародна науково-практична конференція (м. Харків, 15–16 червня 2018 р.). Харків: Асоціація аспірантів-юристів, 2018. С. 91–92.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	15
РОЗДІЛ I КАТУВАННЯ: ПОНЯТТЯ ТА ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА, ІСТОРИЧНИЙ І ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРОТИДІЇ	22
1.1 Еволюція розвитку катування та його види.....	22
1.2 Міжнародно-правові стандарти протидії катуванню.....	41
Висновки до Розділу I.....	56
РОЗДІЛ II КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КАТУВАННЯ.....	59
2.1 Стан, динаміка та структура проявів катування	59
2.2 Кримінологічна характеристика особи, яка вчинила катування та особи, яка зазнала катування.....	76
2.3 Чинники, які детермінують вчинення катування.....	98
Висновки до Розділу II.....	112
РОЗДІЛ III СИСТЕМА ЗАХОДІВ ПОПЕРЕДЖЕННЯ КАТУВАННЯ.....	116
3.1 Загальносоціальні заходи попередження катування.....	116
3.2 Спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи попередження катування.....	138
3.3 Віктимологічний напрям попередження проявів катування.....	166
Висновки до Розділу III.....	191
ВИСНОВКИ.....	194
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	201
ДОДАТКИ.....	222

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Для досягнення духовного та морального добробуту в суспільстві перед державою постає завдання забезпечення істини та справедливості, захисту прав і свобод людини та громадянина, честі, гідності й репутації.

Як показує Конституція України, життя і здоров'я людини, її честь і гідність, недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю, і перед державою стоїть обов'язок у захисті вказаних прав, а саме, що «ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню».

На сьогодні особливе місце в нашій державі посідає боротьба з катуванням. Для України катування чи тортури не залишились в середньовіччі, а існують і «розвиваються» до сьогодні.

Суспільна небезпека досліджуваного злочину полягає в тому, що він зазіхає на досить широке коло суспільних відносин, що забезпечують обстановку загального спокою, суспільну мораль, фізичну і психічну недоторканність особи, нормальний фізичний і психічний розвиток підростаючого покоління. Характерною рисою даного виду злочину є латентність, оскільки багато осіб, які стали учасниками катування, приховують ці події через побоювання та безкарність.

Катування має ряд загальних не тільки кримінально-правових, а й кримінологічних ознак: їх детермінація, характеристика осіб, які їх здійснюють, і, відповідно, заходи попередження. В даний час практику попередження катувань в країні навряд чи можна назвати ефективною, що пов'язано з небажанням і боязню потерпілих звертатися за допомогою до правоохоронних органів, недоліками в роботі самих правоохоронних органів щодо профілактики зазначеного злочину, слабким попереджувальним потенціалом кримінального покарання за такі діяння. У цих умовах необхідні розробка і реалізація нових, більш ефективних попереджувальних заходів впливу на названий злочин, що дозволить скоротити не тільки кількість катувань, а й насильницьких злочинів в

країні в цілому. Всі перераховані вище обставини підкреслюють актуальність теми щодо кримінологічної характеристики катувань і обумовлюють науковий інтерес до неї.

Актуальність теми зумовлюється тим, що на сьогодні дослідження кримінологічної характеристики не проводилось. Окремі аспекти теми висвітлювались у працях А. Буценка «Захист від катувань, нелюдського і такого, що принижує гідність поводження в практиці Європейського суду з прав людини» (2005), А. Павличенка «Практика попередження катувань в Україні» (1999), О. Мартиненка «Детермінація і попередження злочинності серед персоналу органів внутрішніх справ України» (2006), К. Катеринчук «Кримінально-правові та кримінологічні заходи запобігання катуванню» (2009), Г. Телесніцького «Кримінальна відповідальність за катування: порівняльно-правове дослідження» (2013) та О. Ігнатова «Насильницькі злочини, що вчиняються працівниками органів внутрішніх справ України: кримінологічна характеристика, детермінація та попередження» (2007). Також висвітлена проблема катування у правоохоронній системі у колективній праці «Протизаконне насильство в органах внутрішніх справ: Соціологічний та історико-правовий аналіз» (2005) за загальною редакцією О. Ярмиша. Загальних питань, що стосуються злочинів проти особи, до яких належить і катування, торкалися у своїх працях М.І. Бажанов, О.Ф. Бантишев, В.І. Борисов, В.В. Голін, Б.О. Кістяківський, О.Ф. Кістяківський, В.В. Коваленко, В.Н. Куца, Л.В. Левицька, О.А. Мартиненко, В.Т. Маляренко, В.К. Матвійчук, А.А. Музика, В.О. Навроцький, О.С. Новаков, В.П. Петков, В.М. Попович, А.В. Савченко, В.В. Сташис, В.О. Шамрай, Л.М. Шестопалова та ін.

Окремі аспекти кримінально-правової протидії катуванням висвітлено у працях І.І. Давидовича, О.В. Денисової, К.В. Катеринчук, О.О. Книженко, О.П. Левківської, Д.П. Маренича, Д.Г. Михайленка, Ю.О. Поліщука, Г.Н. Телесніцького та ін.

Наведені питання та необхідність їх вирішення з формулюванням науково-обґрунтованих пропозицій щодо удосконалення кримінологічної

характеристики катування для впровадження на законодавчому та практичному рівнях свідчать про актуальність теми дисертації, що й зумовило її вибір.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертацію виконано відповідно до положень розділу 4 Стратегії сталого Розвитку «Україна – 2020», схваленої Указом Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015. Постанови НАН України від 20.12.2013 р. № 179 «Про Основні наукові напрями та найважливіші проблеми фундаментальних досліджень у галузі природничих, технічних і гуманітарних наук Національної академії наук України на 2014–2018 роки» та рекомендацій Ради президентів академій наук України для ВНЗ щодо виконання досліджень за Пріоритетними науковими напрямами досліджень (п. 3.4. Політико-правові науки); у межах науково дослідної роботи Приватного вищого навчального закладу «Львівський університет бізнесу та права». Тема дисертації затверджена Вченою радою ПВНЗ «Львівський університет бізнесу та права» 23.01.2018 року (протокол №5).

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є кримінологічний аналіз катування, що включає в себе їх кримінологічні особливості, характеристику осіб, які стали жертвами цього злочину та осіб, які вчиняють такий злочин, причини та умови їх злочинних дій, а також основні напрямки та конкретні заходи попереджувальної діяльності щодо зазначеного злочину.

Для досягнення цієї мети було поставлено та розв'язано комплекс наступних завдань:

- розглянути еволюцію розвитку поняття катування та його видів;
- здійснити аналіз стану дослідження кримінологічних аспектів катування;
- здійснити аналіз міжнародно-правових стандартів протидії катуванню;
- розглянути кримінологічну характеристику катування;
- розглянути кримінологічну характеристику особи, яка вчинила катування та потерпілого від катування;
- з'ясування чинників, які детермінують вчинення катування;

- розкрити особливості загальносоціальних, спеціально-кримінологічних та індивідуальних заходів попередження катування;
- напрацювати рекомендації щодо віктимологічного напрямку попередження проявів катування.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у зв'язку з вчиненням катування.

Предмет дослідження – кримінологічна характеристика та попередження вчинення катування.

Методи дослідження. Методологічну основу роботи становить комплекс загальнонаукових та спеціально-правових методів, що забезпечують здійснення об'єктивного аналізу предмета дослідження, а саме:

- історико-правовий метод – для визначення стану дослідження проблеми катування; для дослідження процесу розвитку та заборони катування (підрозділи 1.1, 1.2);

- порівняльно-правовий – для проведення аналізу позицій науковців щодо даної проблематики; для дослідження діючого законодавства та порівняння його з законодавством іноземних держав (підрозділ 1.2);

- метод аналізу та синтезу – для проведення та виділення окремих елементів кримінологічної характеристики катування (підрозділи 2.1., 2.2);

- метод лінгвістичного аналізу – для розроблення та уточнення термінів «катування», «жорстоке поводження» та ін. (підрозділи 1.1);

- функціональний метод – для визначення чинників, які детермінують вчинення катування (підрозділи 2.3);

- метод моделювання – для формулювання позицій щодо системи заходів попередження катування (розділ 3);

- соціологічні методи (опитування, анкетування, експертні оцінки) – для проведення соціологічного опитування;

- статистичний метод – для узагальнення кримінальних проваджень (справ) про катування, статистичних даних МВС України, Генеральної прокуратури;

– метод узагальнення – для формулювання висновків.

Науково-теоретичне підґрунтя дисертаційної роботи складають наукові праці вчених в галузі кримінології та кримінального права.

Науково-правову базу роботи складають положення Конституції України, міжнародно-правові договори, закони та інші нормативно-правові акти, що регламентують діяльність у сфері розслідування та протидії злочинам.

Емпіричною базою дослідження є узагальнення статистичних даних Міністерства внутрішніх справ, Генеральної прокуратури, практика Європейського суду з прав людини (60 кримінальних проваджень за фактом вчинення катування) та результати анкетування 300 респондентів (громадян, працівників правоохоронних органів та прокуратури).

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що за характером і ступенем розглянутих питань дисертація є першим в Україні монографічним дослідженням, де здійснена комплексна та системна розробка кримінологічної характеристики катування.

Елементи наукової новизни конкретизуються в таких положеннях:

вперше:

– проведено кримінологічну характеристику особи, яка вчинила катування: особи чоловічої статі у віці від 30 до 50 років, з середнім освітнім рівнем, що перебувають в сімейно-шлюбних відносинах, та жертви вказаного злочину: повнолітня особа здебільшого чоловічої статі віком від 18 до 45 років, що проживає в містах;

– виокремлено типи злочинців, що вчиняють катування: ситуативно-криміногенний тип, ситуативний тип, послідовно-криміногенний тип та випадковий тип;

– визначено чинники, які детермінують вчинення катування: 1) загального характеру, серед яких: економічні причини і умови – низький рівень доходів населення, скорочення робочих місць, безробіття, неможливість подальшого працевлаштування, що формує у багатьох громадян стан незадоволеності своїм соціальним становищем, стан безвиході, дратівливості,

конфліктності, що в свою чергу веде до скоєння злочинів, в тому числі насильницьких, таких як катування; духовно-моральні: поширеність в суспільстві насильства, жорстокості, статевої розбещеності, всесилля грошей, знецінення людського життя, алкоголізм і наркоманія; 2) специфічні, які полягають в законодавчих суперечностях, що визначають злочинність і караність насильницьких діянь, катування в тому числі; незахищеність потерпілих від катування, проблеми, пов'язані з лікуванням від алкоголізму і наркоманії, і деякі ін.; 3) індивідуальні, зумовлені недоліками особистісного характеру, властивими конкретним злочинцям, які здійснюють катування: низький освітній рівень злочинця; алкогольна та наркотична залежність; психічні захворювання і відхилення; агресивність і жорстокість як типові риси характеру; аморальність і протиправність поведінки.

удосконалено:

– поняття «попередження катувань» під яким слід розуміти системну діяльність державних і громадських органів, окремих громадян, спрямовану на мінімізацію причин та умов злочинів даного виду; а також здійснення впливу на осіб, які їх здійснюють, забезпечення захисту потенційних жертв від таких злочинів;

– систему заходів кримінологічного попередження катування через розробку та прийняття цільових програм, спрямованих на надання матеріальної, психологічної, медичної допомоги і підтримки громадян, які опинилися в кризовій ситуації;

– класифікацію осіб, які найчастіше стають жертвами катувань: особи, які зловживають алкогольними напоями чи систематично вживають наркотичні засоби; особи, які самі ініціюють порушення громадського порядку; молодь.

набули подальшого розвитку:

– засоби індивідуального попередження катування: примус (система покарання та заохочення); переконання (бесіда, власний приклад, правове культурне, та релігійне виховання); надання допомоги (працевлаштування, поліпшення побутових умов).

– наукові пропозиції, щодо кримінологічної характеристики катування.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертаційній роботі висновки, положення та пропозиції можуть використовуватись у:

– *науково-дослідній роботі* – для удосконалення, вивчення та подальшого розвитку аспектів кримінологічної характеристики катування;

– *правозастосовній діяльності* – для підвищення ефективності попередження підрозділами Національної поліції вчинення катування;

– *навчальному процесі* – під час підготовки підручників, навчальних посібників та курсу лекцій з «Кримінологія», «Кримінальне право».

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною закінченою науковою працею, в якій сформульовано положення, узагальнення та висновки, рекомендації і пропозиції, обґрунтовані на підставі особистих досліджень проблем, пов'язаних із попередженням катування.

Апробація результатів дисертації здійснена шляхом оприлюднена у таких виступах міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях: всеукраїнська науково-практична конференція «Всеукраїнська науково-практична конференція» (Львів, 29 березня 2019 р.); міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми науки і практики у світлі Євроінтеграції» (Львів, 17-18 травня 2018 р.); міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання теорії та практики застосування сучасного вітчизняного та міжнародного права» (Київ, 8-9 червня 2018 р.); міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання розвитку правової держави в умовах сучасного становлення громадянського суспільства в Україні» (Харків, 15-16 червня 2018 р.).

Структура дисертації складається зі вступу, трьох розділів, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 229 сторінок, з них основний текст – 179 сторінок, список використаних джерел (241 найменування) – 22 сторінки, додатки – 8 сторінок.

РОЗДІЛ І

КАТУВАННЯ: ПОНЯТТЯ ТА ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА, ІСТОРИЧНИЙ І ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРОТИДІЇ

1.1 ЕВОЛЮЦІЯ РОЗВИТКУ КАТУВАННЯ ТА ЙОГО ВИДИ

На сьогодні світова спільнота та міжнародні організації приділяють велику увагу дотриманню комплексу прав і свобод людини та громадянина, де найважливіше питання спрямоване на утримання від застосування катування та іншого жорстокого чи нелюдського поводження.

Якщо повернутись в минуле, то впродовж багатьох століть в усіх культурах та цивілізаціях катування застосовувалося як законний засіб «витягування» зізнань та покарання для засуджених осіб. Мова йде і про примушування до покори у рабстві, і про методи дізнання інквізиції, і про покарання полонених під час військових конфліктів, і навіть про буденну практику деяких народів.

Особливість застосування катувань в минулі часи полягала в тому, що вони мали бути відкритими та наочними. Це робилося для того, що, як зазначає М. Фуко, «люди не тільки знали, але й бачили на власні очі, бо треба, щоб їх пройняв страх; але причина ще й у тому, що вони мають бути свідками, своєрідними гарантами покарання і певною мірою навіть брати участь у ньому» [228, с. 42]. Але таке твердження, на нашу думку, може подіяти не на всіх, тому що психологія кожної людини індивідуальна, можливо в деякій мірі після цього відсоток злочинності зменшувався.

Як показує історія: катування було відкритим та наочним, тожне виникало сумнівів у необхідності його заборони.

Перша «директива» щодо застосування катувань до вільних громадян (не рабів і не злочинців) була оголошена Юлієм Цезарем. Дещо пізніше так званий легальний принцип оцінки доказів, який поширився на територію всієї середньовічної Європи, проклав дорогу до найширшого запровадження

катування як нормального методу доказування в тогочасному кримінальному процесі [147, с. 48].

У Стародавньому Римі в республіканську епоху катування застосовувалося тільки до рабів при допиті їх як обвинувачених і свідків; але вже в імператорську епоху катуванню стали піддавати повноправних громадян: спочатку тільки у випадках звинувачення в образі Вітчизни, а потім і при інших звинуваченнях. Катування застосовувалось поза судом, під наглядом особливого чиновника – *judex quaestionis*, який допитував катованого і записував його свідчення в протокол. Саме катування в Римі полягало в побитті різками, розтягуванні кінцівок на цапі або на мотузках у висячому положенні, підвішуванні на залізних гаках. Канонічне право, прагнучи привести злочинця до усвідомлення своєї провини заходами лагідності і духовного лікування, в найдавнішу епоху не допускало застосування катування, але вже наприкінці XIV століття у справах про єресь катування отримало досить широке застосування. Спочатку воно виконувалось світськими, а не духовними властями (*ecclesia abhorret sanguinem*), але з часів папи Урбана V духовенство, щоб зберегти таємницю процесу, перестало звертатися за сприянням до світської влади [231].

Серед видів катування під час правління імператора Нерона застосовувались «витончені» катування, за допомогою яких людина помирала повільно, а саме застосування отрути та перерізування вен. Нерон сам підносив жертві отруту, а після того як вона її випивала, з цікавістю спостерігав за результатом. Інших засуджених він примушував різати собі вени у ванній з теплою водою, а в разі відмови це робити до процесу залучався лікар. Навіть дітям засуджених не пробачалися провини батьків: їх, як правило, виганяли з Риму або убивали за допомогою отрути чи примусового голоду; одні були вбиті за спільним сніданком разом зі своїми наставниками і прислужниками, іншим заборонено було заробляти собі на харчування [220, с. 163]. Отже, можна побачити, що в певний період часу використовувались різні види катування, а

найголовніше – все залежало від правителя, який сам обирав, який вид катування застосовувати до людини.

Щодо поширення катування в Іспанії в XV-му столітті, найперше потрібно згадати Великого інквізитора Томаса Торквемаду (1474 р.). Він ухвалив інструкції, якими регулювалося застосування катування з метою забезпечення ефективності судового слідства. Катування здійснювалися водою та вогнем, широко застосовувався «іспанський чобіт», а також диба. Як правило особа, яка потрапила до рук Великого інквізитора, помирала в темниці, а інших, які пройшли попередній етап (катування), чекав наступний – «аутодафе», суть якого полягала в тому, що один раз на рік усіх засуджених до смерті, які вижили після катувань, спалювали на вогнищі [36]. Так, наприклад, у відомій на цілий світ книзі монахів-домініканців (1487 р.), яка римськими папами неодноразово рекомендувалася як посібник по допиту відьом та інших відступників від церкви, досконало описаний процес проведення катувань [235, с. 277–338].

Вперше на наукове підґрунтя застосування тортур під час кримінального провадження поставили наприкінці XV-го століття два викладачі Кельнського університету – декан Яков Шпренгер і пріор Генріх Крамер, більше відомий під латинізованим варіантом свого прізвища Інсісторіс. Виданий цими науковцями вперше в 1486 року посібник інквізитора «Молот відьом» («Hexenhammer») містив детальну процедуру судочинства з тим, «щоби як духовні, так і цивільні судді мали готові прийоми тортур, ведення суду й винесення вироку». Це був, по суті, перший кримінальний процесуальний кодекс [231]. В даний період щодо заборони катування, ніхто і не думав. Навпаки почали встановлювати певні інструкції та видавати посібники про правила застосування катування.

В історії середньовіччя головною підставою для винесення вироку було зізнання обвинуваченого, і неважливо яким чином вона було отримано – чи за допомогою ката, чи шляхом обману, залякування, фізичних або духовних тортур.

Аналогічні принципи сповідували й у середньовічній Москві, де джерелом права була Велика Яса Чингізхана 1206 року, а головним способом отримання доказів вважалось взяття на муки. Царський судебник 1550 року, Соборне Укладення 1646 року та Указ 1673 року передбачали обов'язкові тортури за підозрою в скоєнні тяжкого злочину. Стандартною процедурою на той час було триразове катування вогнем та батогами, а смертна кара передбачалась як основний вид кримінального покарання. Урешті-решт, мордувати стали навіть по деяких цивільних справах [8]. В історії можна побачити, що деякі види катування, які застосовувались ще до нашої ери, знайшли своє відображення як кримінальне покарання.

У Середні віки широке застосування тортур було пов'язано з розшуковою формою кримінального процесу. Тортури часто використовувалися в діяльності Інквізиції [180]. Тортури були поширені також серед радикальних течій протестантизму; методам тортур приділено багато місця в трактатах з кримінального права Б. Карпцова.

В Іспанії застосування катування залежало від розсуду *promotor inquisitionis*, який виконував у інквізиційному суді обов'язки обвинувача. Світські суди, запозичивши з канонічного права основні форми слідчого процесу, в середні віки стали ставитися до підозрюваного як до ворога порядку і, ігноруючи його інтереси, стали широко застосовувати катування, як засіб домогтися визнання. Область застосування катування розширювалася в міру виходу з ужитку судових поєдинків: як при плануванні обвинувального процесу обвинувачуваний міг очиститися від підозри за допомогою випробування розпеченим залізом і киплячою водою, або перемогою на поєдинку, так у слідчому процесі він міг зняти з себе підозру терплячим перенесенням тортури. На підставі цього процесуального засобу також лежала віра в безпосереднє втручання божества, яке допомагає невинному винести незаслужені страждання, тоді як дійсний винуватець не в змозі проти них вистояти. Мало-помалу катування стало центральним пунктом слідчого процесу. Зважаючи на те, що воно було установою порівняно новою, то на

практиці застосування катування не було обмежено майже ніякими правилами. Обвинуваченого стали піддавати катуванню на підставі однієї тільки народної поголоски і нічим не підтверджених підозр, вважаючи зізнання, здобуте за допомогою катування, безперечним доказом вини [231]. Таким чином, влада такою поведінкою створювала умови, що особи, до яких застосовувалось катування думали, що це є випробування, яке вони повинні перенести, щоб довести невинуватість.

На початку XVI-го століття імперське законодавство в Німеччині визнає вже необхідне поставити межі безмежного застосування катування. Статут Карла V (Halsgerichtsordnung) наказує суддям не наражати нікого тортурам, поки не буде з'ясовано ґрунтовних і достатніх доказів проти підозрюваного і поки не доведено існування події злочину. Показання обвинуваченого, дане ним при катуванні, навіть не записувалося, а в протокол вносилося показання, дане ним безпосередньо після катування. Через кілька днів обвинуваченого знову запитували, чи підтверджує він свої показання. Особливо широко практикувалося катування під час епідемії процесів відьом, коли для застосування катування вважалася достатньою проста підозра в чаклунстві. Катування застосовувалось не тільки до постановлення вироку, коли воно була засобом виявлення винності підсудного, а й після засудження винного з метою виявлення його спільників.

Самі форми катування були надзвичайно різноманітними і мінялися відповідно до умов часу і місця: так, в одній Німеччині наприкінці XVI-го століття практикувалося від 60 до 70 видів катування. Для катування були винайдені найрізноманітніші знаряддя, наприклад, іспанські залізні черевики з цвяхами, які при закручуванні черевика впиналися в ногу, або шотландський чобіт, що складався з дерев'яних дощочок, які стискались на нозі гвинтом, причому для посилення болю між ногою і дощечками заганяли молотком дерев'яні клини або ж вбивали цвяхи під колінну чашку. У деяких місцевостях обвинуваченого садили в крісло, або клали на лавки, всіяні цвяхами, які впиналися в тіло, або ж прив'язували до дошки і розтягували за руки і за ноги,

причому цвяхи або ножі різали тіло. У Нюрнберзі вживалось катування, яке носило назву «шпигування зайця»: по голій спині проводили кілька разів особливим вальком з набитими на ньому цвяхами, які вирізали цілі смуги шкіри і м'яса. Саме катування поділялось на кілька ступенів або градусів, причому суд заздалегідь визначав порядок і ступінь, до якого слід було довести катованого і встановлював питання, які повинні були пропонуватися під час катування. Якщо обвинувачений виносив катування і не зізнавався, то він вважався виправданим, або, у випадках більш важливих, засуджувався до пом'якшеного покарання.

Вперше в Австро-Угорщині порядок застосування катування був регламентований статутом Марії-Терезії (*Constitutio criminalis Theresiana*) в 1768 р., коли законодавство вже вступило на шлях скасування катування. Статут Марії-Терезії дозволяв суддям застосовувати тільки описані в законі знаряддя катування і саме застосування допускалось не інакше, як з дозволу вищого кримінального суду і лише при обвинуваченні у злочинах, що тягнуть за собою смертну кару. Якщо обвинуваченому за законом загрожувало тяжке тілесне покарання, то при достатніх доказах він міг бути підданий тільки упередженому допиту, в інших, менш важливих справах, катування не допускалось. Застосування катування не допускалось і в тих випадках, коли обвинувачений власним зізнанням або наявними доказами цілком викривався у скоєнні приписуваного йому злочину. Від катування були звільнені божевільні, недоумкуваті, глухі і німі, малолітні, які не досягли 14-річного віку, люди похилого віку (понад 60 років), каліки, поранені, хворі та вагітні жінки. Осіб вищих станів дозволялося допитувати із застосуванням катування тільки при державній зраді та інших найтяжчих злочинах. При застосуванні катування повинен був бути присутнім лікар або хірург, обов'язком якого було спостерігати, щоб не було заподіяно шкоди здоров'ю обвинуваченого.

Катування були різними для богемських та австрійських земель. У Богемії вживалися: 1) затискання пальців рук в особливі лещата (*Daumstock*), причому для посилення страждання по лещатах вдаряли молотком;

2) шнурування (Schnurung) витягнутих вперед рук мотузкою; 3) розтягування тіла допитуваного на сходах, причому для посилення катування допитуваному припікали боки восковими свічками. В Австрії, крім затискання пальців в лещата і шнурування (останнє вироблялося інакше, ніж у Богемії), вживалося ще підняття допитуваного в повітря на мотузці, пропущеній через укріплений в стелі блок, причому катування посилювалося підвішуванням до ніг важких гир. На розсуд суду, замість одного із зазначених вище видів катування могло застосовуватися затискання ніг в іспанські черевики.

На тлі сусідів середньовічна Україна виглядала ледь не оазою гуманізму, де катування в карному процесі застосовувалось лише у виняткових випадках, коли показами двох або більше свідків чи показами самого обвинуваченого було неможливо довести вину чи невинуватість підсудного. При цьому смертна кара застосовувалась набагато рідше, ніж у сусідніх країнах. Причиною цього було широке поширення на українських теренах Магдебурзького права, що встановлювало самоуправління міст. Робота ката, яку мав оплачувати магістрат, коштувала недешево, власного ката мало далеко не кожне місто, тож мордування, як і смертна кара, зустрічались у судовій практиці не часто [231].

Історик з Києво-Могилянської академії Катерина Діса в своїй ґрунтовній праці «Історія з відьмами. Суди про чари в українських воєводствах Речі Посполитої XVII-XVIII століття», проаналізувавши архіви чотирнадцяти міст, встановила, що кати були лише в трьох – Львові, Кам'янці-Подільському та Кременці. У Києві власного ката не було до самого кінця XVIII сторіччя, тож у випадку нагальної потреби фахівця з мордування доводилось «виписувати» з найближчого міста, де він був. Зрозуміло, що магістр був не зацікавлений в додаткових витратах. І навіть у разі, коли норми матеріального права – «Саксонське зеркало», «Карлінський кодекс» чи приписи Бартоломея Гроїцького – вимагали виключно смертного вироку, суд часто обирав найменш жорстоку (і, відповідно, більш дешеву для міської скарбниці) форму страти. Наприклад, замість спалювання живцем – відсіч голови мечем [92].

Процедура катування на українських землях також була суворо внормована. Спочатку кат показував обвинуваченому знаряддя тортур і лише тоді, коли підсудний відмовлявся свідчити, приступав до роботи – як правило, розтягував людину на дибі та палив ступні свічками. При цьому кат не мав права завдавати каліцтва, оскільки якщо після трикратного повторення «дізнання» людина не визнавала себе винною, суд її мусив звільнити з-під варті (і таких випадків було чимало). Якщо ж обвинувачений давав викривальні зізнання, наступного дня він мав їх повторити вже без примусу в залі суду [231].

Нерідко фіксувалися й випадки самосуду. Так, в 1738 році шляхтича Михайла Матковського було звірячо вбито натовпом на чолі зі священником. Розлючений люд вважав, що саме через нього люди й худоба вмирали від невідомої пошесті. В 1716 році кам'янецька жебрачка Марина ніби хотіла причарувати вірменського вїта з допомогою якогось порошку. Її звинуватили в застосуванні чарів і теж стратили. Доволі поширеним було винесення попередження або профілактика – кара різками. Чутки були достатньою підставою для виклику до суду (спроба втечі вважалася однозначним доказом вини). Найчастіше у злочинному використанні чарів обвинувачувалися члени власної родини та сусіди. Прикметно, що так само було (а подекуди, очевидно, і є) у деяких африканських племенах. В Україні, як і в більшості європейських країн, абсолютну більшість обвинувачених і підданих суду за відьомство становили жінки – 78%. Винятками можна вважати тогочасну Росію, де було покарано 70% чоловіків, і Ісландію – цілих 90% [89].

Після приєднання українських земель до Російської імперії катування під час судового слідства стало звичною справою. Щоправда при Єкатерині II обвинуваченого брали на муки лише у випадку відсутності доказів його вини. У 1801 році тортури були офіційно заборонені, але фактично застосовувались аж до 1864 року, оскільки після кодифікації Сперанського, проведеної за часи Миколи I, справи в судах стали розглядатись виключно в порядку письмового провадження без виклику сторін і свідків. Вироки виносились на підставі

письмових матеріалів, зібраних слідством, що забезпечувало широкі можливості для зловживань, зокрема – мордування обвинувачених.

28 грудня 1960 року набув чинності новий Кримінально-процесуальний кодекс Української РСР, відповідно до якого зізнання обвинуваченого чи підсудного могло лягати в основу обвинувального вироку лише в тому випадку, якщо було підкріплено об'єктивними доказами по справі. Тим не менш мордувати в міліції продовжували й далі. Ба більше: за роки української незалежності катування набуло такого поширення й таких форм, що можна лише позаздрити нашим предкам. На відміну від середньовічного ката українській міліціонер не зупиниться ані перед тим, щоби скалічити людину в ході допиту, ані перед тим, щоби її вбити.

Навіть у наш час, у нашій демократичній правовій державі, застосування катувань має місце, що зумовлює необхідність покласти край цьому особливо серйозному порушенню прав людини. Після проголошення незалежності України в 1991 році наша держава стала на шлях розвитку демократичного суспільства, яке засноване на принципах верховенства права та поваги до прав людини. Почали створюватися умови щодо ефективного правового забезпечення прав людини і основних свобод, а також гарантій для їх повноцінної та практичної реалізації.

Катування в Україні – це повсякденне явище, за допомогою якого, власне, і здійснюється реальне чи уявне розкриття переважної більшості злочинів. Бо і той, хто катує, і той, кого катують, є заручниками двох принципів, на яких побудована українська правоохоронна система: показниками роботи міліціонерів вважається статистична звітність, а підозрюваний чи обвинувачений, як правило, позбавлений реального захисту [231].

Але практика засвідчила, що в Україні систематично застосовувалися катування і особливо працівниками правоохоронних органів. Так, за даними Уповноваженого з прав людини Верховної Ради України Н. Карпачової, за перевищення службових повноважень із застосуванням насильства у 1998–1999 р. засуджено 285 працівників міліції. У 2000 році до Уповноваженого з прав

людини зі скаргами на насильницькі дії працівників міліції звернулися понад 200 осіб [226, с. 41-42]. Як показують статистичні дані, кількість злочинів зареєстрованих органами внутрішніх справ за ст. 127 КК України в 2005 році становить 61, 2007 р. – 56, а вчинено 76, 2008 р. – 70, вчинено 82, 2009 р. – 63, вчинено 77, 2010 р. – 60. Щодо вироків, які набрали законної сили, то статистика показує, що в 2001 їх кількість дорівнювала нулю, 2002 – 13, 2003 – 23, 2004 – 36, 2005 – 33, 2006 – 33, 2007 – 42, 2008 – 40 [77; 79; 64; 65; 66].

У 2007 році Н. Карпачова повідомила, що щорічно до неї як Уповноваженого з прав людини зі скаргами на застосування працівниками правоохоронних органів насильницьких дій звертаються близько 1300 осіб.

Але як свідчить практика, в роботі правоохоронних органів найважливішим є показник. Як наслідок, якщо відсоток розкриття злочинів у країнах Західної Європи коливається в межах 40-45 %, а найвищими є показники Бельгії і Франції – 52%, то в Україні розкриваються 70-80 % злочинів, а в окремих регіонах – навіть 90 %. Щоправда, слово «розкривається» треба брати в лапки.

Єдине, що може зупинити українського, так би мовити, правоохоронця від застосування тортур – це усвідомлення того, що на завтра жертва катувань зустрінеться зі своєю довіреною особою, яка негайно оприлюднить інформацію про недозволені методи слідства [231].

Архівно-облікові відділи обласних управлінь СБУ областей України містять численні матеріали, які свідчать про застосування методів фізичного і психологічного впливу (катувань) щодо так званих «ворогів народу» з числа як керівних працівників державного апарату, установ, організацій, так і рядових робітників промислових підприємств, як простих селян, так і творчої інтелігенції, зокрема представників «розстріляного відродження» [23, с. 45], які показали нам, звідки були запозичені такі методи розслідування, як катування.

Також потрібно звернути увагу на твори письменників різних країн, які в свої працях освітлювали історію катування.

Класик російської літератури О.С. Пушкін у творі «Капітанська дочка» зазначав, що катування вважалося ефективним способом для здобуття доказової інформації у справі. Катування за старовини, писав він, так було укорінено у звичаях судочинства, що доброчинний указ, який скасував його, довго залишався без усякої дії. Гадали, що власне зізнання злочинця у своїй провині було необхідним для його повного викриття. Така думка не тільки не обґрунтована, але й зовсім суперечить здоровому юридичному глузду: адже, якщо заперечення підсудного не приймається в якості доказу його невинуватості, то зізнання має бути сприйнято як доказ його винуватості. В старі часи ніхто не сумнівався в необхідності катування – ні судді, ні підсудні. Старі судді навіть жалкували з приводу скасування варварського звичаю [197, с. 890].

Не менш відомий письменник Л.М. Толстой також зазначав, що катування було важливим елементом у покаранні людини. Так, в оповіданні «Після балу» він описує процес покарання, який полягав у тому, що винну особу оголювали та прив'язували до рушниць двох офіцерів, які його вели. Всі інші солдати, стоячи двома шеренгами один напроти одного, по черзі наносили удари палкою [218, с. 551–552].

Про катування у радянських правоохоронних органах докладно писав у своїх творах О. Солженіцин, засвідчивши, що катування широко застосовувались на тодішньому, як його можна умовно назвати, «досудовому» слідстві, і навіть дав їм класифікацію, виділивши такі способи: 1) звуковий – полягав у тому, що підслідного під час допиту примушували голосно говорити та повторювати. Оскільки ця слідча дія тривала декілька годин, людина не витримувала такого навантаження. До цього способу належить ще один прийом, а саме: з картону робили два рупори, в які слідчий та інша особа, підкравшись до заарештованого, голосно кричали, після чого особа, як правило, втрачала слух тимчасово або узагалі; 2) світловий – полягав у тому, що в камері або боксі підсудного цілодобово не вимикали електричне освітлення; 3) лоскотання – особу зв'язували або затискали їй руки і ноги та лоскотали;

4) припалювання – на тілі підсудного гасили сигарети; 5) безперервний допит, при якому особу не допитували, а лише постійно водили з камери до слідчого; 6) безсоння або слідчий конвеєр – цей спосіб схожий на безперервний допит. Особі не давали спати і при цьому безперервно допитували; 7) бокс (ящик, шафа) – затриманого на цілу добу закривали в тісному приміщенні, де він міг лише сидіти або стояти. Така невизначеність призводила до психологічних страждань. Коли не вистачало боксів, використовували так звану «дивізійну яму» глибиною три метри і діаметром два. У ній арештованого тримали під відкритим небом від двох діб, навіть у холодну пору року); 8) стояння на колінах або просто стояння – особу примушували перебувати в такому положенні багато годин; 9) мучення спрагою; 10) мучення голодом; 11) клоп'яний бокс – людину роздягали та садовили до такого боксу; 12) карцер – цей спосіб катування полягав у тому, що роздягнену людину тримали кілька днів у приміщенні, яке не опалювалося (або надмірно опалювалося). Деякі карцери, як різновиди, мали високу вологість або в них стояла вода. Крім того, замкнену особу не годували весь час перебування там. Відомий такий вид карцеру, як «ніша», де особа зовсім не могла поворухнутись, а згодом на голову починала капати холодна вода. Відомі випадки такого катування свідчать, що завдані травми спричинювали ускладнення, і навіть через місяць катована особа не змогла прийти до тями; 13) побиття – в основному застосовували такі засоби, які не залишали слідів на тілі – побиття наповненим піском гумовим мішком, слідчим чоботом по гомілці, удари по кісточках, удари кулаком у сонячне сплетіння тощо; 14) вибивання зубів; 15) затискування нігтів; 16) гамівна сорочка; 17) «ластівка»; 18) перелом хребта [209].

Щодо заборони катування, то у першій половині XVIII-го століття в суспільстві почали лунаати голоси проти катування; у Франції Вольтер і енциклопедисти, в Італії – Бекарія довели повну непридатність катування як засобу до виявлення істини, і з'ясували, що не можна піддавати катуванню підозрюваного, вина якого ще не доведена, а катування викритого злочинця є

марним. Під впливом цього руху законодавство різних країн мало-помалу стало відмовлятися від застосування катування.

Як писав Чезаре Бекарія, який виступав проти катування, жорстокі катування, які застосовуються у судовому процесі стосовно обвинуваченого, у більшості народів базувались на звичаях. Метою катування було примусити обвинуваченого: а) зізнатися у вчиненні злочину; б) пояснити наявність протиріч у його показаннях; в) назвати своїх спільників; г) заради якогось метафізичного і важко досяжного очищення; д) зізнатися у вчиненні інших злочинів, які йому не інкримінують; е) залякування людей. Також він зазначав, що ніхто не може бути названий злочинцем до винесення вироку судом, бо суд вирішує, доведено злочин чи ні. Якщо злочин доведено, то злочинець підлягає покаранню виключно у відповідності із законом, а катування зайве, оскільки зізнання обвинуваченого вже не потрібне. У разі, якщо немає твердої упевненості в тому, що злочин був здійснений, не можна піддавати катуванню невинного, оскільки, відповідно до закону, такою вважається людина, злочин якої не доведений [25, с. 121].

У Європі обмеження щодо застосування тортур спостерігається тільки з кінця XVII століття і вони пов'язані з поширенням гуманістичних ідей Просвітництва. Першою країною, в якій були скасовані всі види тортур при судочинстві, стала Пруссія, де тортури фактично були скасовані в 1754 році (формально в 1805 р.). Наприкінці XVIII століття катування було скасоване в дрібних німецьких державах, які взяли французьке кримінальне законодавство, але після падіння Наполеона I в деяких державах катування було знову відновлено; остаточне скасування послідувало в Ганновері в 1822 р., в Готі в 1828 р. У Скандинавських державах і в Британії завдяки розвитку суду присяжних катування рано вийшло з ужитку. В Англії останні випадки застосування катування були в XVI-му столітті, і вже за царювання Єлизавети I катування визнавалося зловживанням; в Остзейському краю, коли він належав Швеції, катування було скасоване Карлом XI в 1686 р. [237]. В СРСР 4 квітня 1953 р. міністр внутрішніх справ видав таємний наказ «Про заборону

застосування до арештованих будь-яких засобів примусу і фізичного впливу», тобто катування [188]. Але викоринити це явище в колишній тоталітарній державі було майже неможливо як в інших державах, тому певний відсоток катування ще існує.

Як можна побачити з історії, катування в різні роки застосовувалось незалежно від статі та класової приналежності особи. Мотиви катування були різними – це і покарання за злочин, і публічна демонстрація з метою залякування глядачів, і примушування зізнатися у вчиненні злочину або відкрити якусь таємницю, і насолода від спричинюваних мук. Мали місце й ритуальні катування як складова частина обрядів таємних товариств і сект [44, с. 67–68]. Але найчастіше катування застосовувалось з метою отримання зізнання, інформації про вчинений злочин чи осіб, які їх вчинили.

Щодо вивчення, що таке катування, які дії вчиняються при катуванні та які наслідки настають, найперше слід віднайти звідки цей термін походить.

Ще в давнину при застосуванні катування використовували такий термін як «кат»; його можна віднайти у давніх нормативно-правових документах, якими є Литовські статuti (1529, 1566, 1588 рр.), що діяли на території України, актах Магдебурзького права, де визначено, що тілесні покарання і смертну кару виконував кат [142, с. 47]. Тому можемо стверджувати, що термін «катування» походить від слова «кат».

В. Даль дає таке визначення цього поняття: «Палач – исполнитель смертной казни; кат, заплочный мастер» [54, с. 11].

Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає поняття «ката» як «того, хто здійснює смертні вироки або тілесні покарання, бере на тортури» [37, с. 420].

Щодо тлумачення терміну «катування», його можна знайти в різних документах, актах і кодексах різних країн, які відрізняються між собою своєю метою, цілями, суб'єктами.

Щодо кримінального кодексу України, термін катування, який міститься в ч.1 ст. 127 тлумачиться як умисне заподіяння сильного фізичного болю або

фізичного чи морального страждання шляхом нанесення побоїв, мучення або інших насильницьких дій з метою примусити потерпілого чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, у тому числі отримати від нього або іншої особи відомості чи визнання, або з метою покарати його чи іншу особу за дії, скоєні ним або іншою особою, чи у скоєнні яких він або інша особа підозрюється, а також з метою залякування чи дискримінації його або інших осіб [173, с. 276].

За Токійською декларацією катування – «умисне, систематичне чи безпричинне заподіяння фізичних чи розумових страждань однією особою чи більшою кількістю осіб, що діють самостійно або за наказом будь якого органу влади, щоб змусити іншу особу видати інформацію, зробити визнання, чи з будь якої іншої причини» [177, с. 11–12]. В даному визначенні не розтлумачуються яким способом заподіюються фізичні чи розумові страждання, а також, на відміну від визначення зазначеного в кримінальному кодексі України зазначається, що дані дії можуть виконувати особи за наказом будь якого органу влади, що, на нашу думку, є дуже важливим, тому що в даному випадку йде чітке розмежування складу злочину між ст. 127 та ст. 364 КК України.

Також при визначенні терміну катування слід звернутись до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, яка в ст. 1 говорить, що катування означає будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисне заподіюються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди. В цей термін не включаються біль або страждання, що виникли внаслідок лише законних

санкцій, невіддільні від цих санкцій чи ті, які спричиняються ними випадково [102]. З трьох вище зазначених тлумачень можна зробити висновок, що їхньою спільною ознакою є те, що катування здійснюється найперше з метою отримання інформації. А також слід додати, що крім того, що в ч. 3 ст. 127 КК України зазначено, що катування вчиняються працівниками правоохоронних органів, на нашу думку, дану диспозицію слід доповнити ще «катування вчиняються працівниками державних органів влади».

Таким чином можна сказати, що катування до нас прийшло ще з середньовіччя. Головною метою катування було отримання інформації, покарання за вчинення дій, помста, визнання вини.

На сьогодні, як показує практика, найчастіше застосовують катування з метою визнання вини та покарання за вчинення дій, в яких особа підозрюється. Також багато випадків, які трапляються в сім'ях – заподіяння сильного болю або фізичного чи морального страждання. Також слід зазначити, що на розвиток катування, крім історичного фактору, впливає і наявність прогалин в законодавстві, недоліки освіти та виховання, жорстокість в суспільстві.

Отже, можна побачити, що завдання і цілі катування сформувалися в минулому, та, на жаль, збереглися до сьогодення.

Стосовно українського розвитку варто зазначити, що згадки про катування були надані істориками Києво-Могилянської академії в праці «Історія з відьмами», в якій автори описали розвиток катування на території чотирнадцяти областей.

У контексті наукового дослідження катування потрібно згадати Вольтера та Чезаре Бекарію, які активно виступали за заборону катування. М.П. Івановський та І.Я. Фойницький публікують й більш спеціалізовані видання, присвячені комплексному дослідженню тілесних ушкоджень [80; 227]. Австрійський та німецький юрист-кримінолог та фахівець у галузі міжнародного права Франц фон Ліст у своїх працях дискутував про зміст тілесних ушкоджень, сутність насильства, погроз, посягань на свободу особи тощо [148, с. 18–25, 56–66]. Також про мету та завдання покарання, про зміст таких його видів як

калічницькі, безчесні, ганебні, приватні (легкі), змістовно розмірковував представник теорії психічного примусу та німецький кримінолог П.А. Фейєрбах [224].

Загальні питання, що стосуються злочинів проти особи, до яких належить і катування, містяться у працях М.І. Бажанова, О.Ф. Бантишева, В.І. Борисова, В.В. Голіна, Б.О. Кістяківського, О.Ф. Кістяківського, В.В. Коваленка, В.Н. Куца, Л.В. Левицької, О.А. Мартиненка, В.Т. Маляренка, В.К. Матвійчука, А.А. Музики, В.О. Навроцького, О.С. Новакова, В.П.Петкова, В.М. Поповича, А.В. Савченка, В.В. Сташиса, В.О. Шамрая, Л.М. Шестопалової та ін.

Найбільш комплексно кримінологічні аспекти детермінації та попередження злочинів серед працівників ОВС України на монографічному рівні були досліджені О.А. Мартиненком [160]. Під його науковим керівництвом була підготовлена та захищена кандидатська дисертація О.М. Ігнатова за темою «Попередження насильницьких злочинів, що вчиняються працівниками органів внутрішніх справ України: кримінологічна характеристика, детермінація та попередження» [88].

І своїй роботі О.М. Ігнатов розкриває теоретичні і практичні засади та заходи щодо запобігання насильницьких злочинів, що вчиняються працівниками органів внутрішніх справ. Також дослідник здійснив комплексну кримінологічну характеристику насильницьких злочинів, що вчиняються працівниками ОВС України та проаналізував комплекс факторів детермінації таких злочинів, визначив напрями та шляхи вдосконалення заходів запобігання злочинів цього виду.

Також була висвітлена проблема катування у правоохоронній системі у колективній праці «Протизаконне насильство в органах внутрішніх справ: Соціологічний та історико-правовий аналіз» за загальною редакцією О.Н. Ярмиша та «Розслідування насильницьких злочинів, вчинених працівниками органів внутрішніх справ під час виконання службових обов'язків» О.С. Жупіна.

Окремих аспектів проблеми катування торкалися російські дослідники Н.В. Борисенкова, М.А. Граніна, Г.Ю. Гладких, Л.К. Лисицький, Л.В. Лобанова та ін.

Єдиною роботою, що присвячена детальному аналізу мордування, є монографія Г.І. Чечеля «Кваліфікація мордування за чинним законодавством» (1989 р.) [20, с. 5].

Щодо кримінально-правового дослідження катування, то починаючи з 2001 року розглядались питання щодо запобігання цьому злочину, його зв'язків із застосуванням насильства, примушуванням давати показання, протиправною діяльністю працівників ОВС і службових осіб.

В деяких дисертаціях, монографіях, наукових статтях тощо в певній мірі можна побачити висвітлення питань щодо кримінально-правової боротьби з катуваннями, а саме: К.В. Катеринчук в своїй дисертації «Кримінально-правові та кримінологічні заходи запобігання катуванню» дослідила кримінально-правові аспекти катуванню [93], В.В. Кончаковська працю «Примушування давати показання: кримінально-правові та кримінологічні аспекти» (Київ, 2010 р.) [112] присвятила вивченню кримінально-правових і кримінологічних аспектів запобігання примушуванню давати показання. Окрему увагу приділено злочину катування в органах внутрішніх справ, оскільки зазначене тісно пов'язане з явищем примушування давати показання, систематизовано причини і умови вчинення незаконних діянь з боку органів дізнання і досудового слідства. Розроблено комплекс заходів запобігання примушуванню давати показання в Україні у праці Т.І. Слущкої «Кримінальна відповідальність за перевищення влади або службових повноважень» (Київ, 2010 р.) [208], де звертається увага на відмежування злочину, передбаченого ст. 365 КК, від зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК), кваліфікованого складу катування (ч. 2 ст. 127 КК) та примушування давати показання (ст. 373 КК). Г.Н. Телесніцький здійснив у праці «Кримінальна відповідальність за катування: порівняльно-правове дослідження» (2013 р.) [215] комплексну та системну порівняльно-правову розробку питань кримінальної відповідальності

за катування в Україні та іноземних державах, а також сформулював на цій основі відповідні пропозиції і рекомендації, спрямовані на вдосконалення та реформування кримінально-правового захисту особи в Україні, «Моніторинг незаконного насильства в органах внутрішніх справ України» (2010 р.) [169] та «Запобігання катуванням» (2010 р.) [98]; наукові статті, авторами яких є І.Г. Богатирьов [31], Л.В. Левицька [146], Д.Г. Михайленко [167], Ю.О. Поліщук [185], Ю.О. Проценко [196], Р.М. Римарчук та В.Я. Ільницький [202], Л.І. Тіцька [216] тощо.

Окремі аспекти теми висвітлювались у працях А. Буценка «Захист від катувань, нелюдського і такого, що принижує гідність, поводження в практиці Європейського суду з прав людини», А. Павличенка «Практика попередження катувань в Україні», О.А. Мартиненка «Детермінація і попередження злочинності серед персоналу органів внутрішніх справ України», Р.С. Чобаняна «Катування: кримінально-правове і кримінологічне дослідження», А.Н. Ібраєва «Кримінально-правові та кримінологічні проблеми боротьби з насильством посадових осіб».

Отже, незважаючи на чималу кількість праць, присвячених проблемі катування, його детермінації та заходів попередження, невирішеними і надалі залишається багато питань. Зокрема, досі немає узгодженості щодо законодавчого визначення поняття катування на національному та міжнародному рівнях. У зв'язку із цим виникає неузгодженість у трактуванні цього поняття та щодо визначення суб'єктів даного злочину. Дискусійним залишається питання щодо причин та умов вчинення даного виду злочину, а також і щодо осіб, які стали та можуть стати жертвами катування.

Таким чином, враховуючи стан висвітлення та науково-теоретичного осмислення проблеми катування, а саме кримінологічного аспекту, маємо усі підстави вважати, що цей напрямок потребує ще значних за обсягом і ґрунтовних за спрямованістю наукових пошуків, щоб дати відповіді на запитання, які ставить сьогодення.

1.2 Міжнародно-правові стандарти протидії катуванню

Загальновідомим є факт того, що держава як суверенний, демократичний, правовий інститут, покликана захистити права і свободи особистості та суспільства. Одним з найважливіших прав громадян є право на особисту недоторканність. Стаття 5 Загальної декларації прав людини свідчить, що ніхто не може бути підданий катуванню або жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню і покаранню [72]. Стаття 7 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права також закріплює заборону на застосування катування. У Декларації про захист всіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність видів поводження і покарань і в Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання також міститься заборона застосування катування.

Причини прийняття спеціальних міжнародних актів по боротьбі з катуваннями говорять самі за себе, а ось швидкість їх проходження одного за іншим з невеликими інтервалами вказує на те, що кожен попередній акт не виконав своїх завдань. Особливе занепокоєння було проявлено світовим співтовариством, коли така доля фактично спіткала перший спеціальний документ, яким стала Декларація про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН в 1975 році в якості рекомендації країнам. Через дев'ять років – 1984 року – ООН прийняла більш дієвий документ, присвячений цій проблемі – Конвенцію проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання. Від Декларації вона відрізнялася не тільки обсягом (33 статті, на відміну від 12 в Декларації), але головним чином тим, що всі її положення мали обов'язковий характер для країн, котрі її підписали. Зокрема, Конвенція зобов'язала всіх її учасників в рамках їх національної юрисдикції вжити ефективних заходів щодо недопущення застосування тортур і

аналогічних видів поведження і покарання. Для цього вони повинні були провести криміналізацію всіх названих в ст. 1 дій щодо застосування тортур і дій, що є участю, співучастю, підбурювання або спроби до скоєння катування. І Декларація 1975 року, і Конвенція 1984 року адресовані в першу чергу органам кримінальної юстиції і поліції, так як саме вони щодня займаються допитами, затриманнями підозрюваних, викриттям винних, пошуком доказів злочину. У Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких що принижують гідність, видів поведження і покарання «катування» означає будь-яку дію, якою особі навмисне заподіюється сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від нього або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого характеру, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома або мовчазної згоди. До цього визначення не включаються біль або страждання, які виникають лише в результаті законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи викликаються ними випадково [102].

Катування є серйозним порушенням прав людини і заборонене як на державному, так і на міжнародному рівнях. Незважаючи на це, воно продовжує застосовуватися в більшості держав. У 2001 році в звіті Amnesty International було відзначено, що за період з 1997 по 2001 рік тортури застосовувалися в 140 державах; виявилось, що кожен рік тисячі правопорушників били, гвалтували і вбивали струмом. Це також підтверджується і статистичними даними щодо реєстрації даного виду злочину, а саме за статистичними даними МВС України, у 2009 році зареєстровано 63 таких злочини, в 2010 – 60 злочинів, у 2011 році – 64 злочини, у 2012 році – 47 злочинів, у 2013 році – 51 злочин. Ці дані свідчать, що показники залишились на такому самому рівні після 2012 року (коли підслідність даного злочину перейшла до правоохоронних органів). Зважаючи

на статистичні дані за 2013 рік, тоді було зареєстровано 34 злочини, 2014 – 39, 2015 – 45, 2016 – 38, 2017 – 47, 2018 р. – 112, 2019 – 96 [67; 212].

Катування застосовується в якості покарання з метою отримати відомості або змусити особу дати зізнання, але головним чином для залякування, щоб утримувати в стані шоку і бездіяльності не тільки окремих людей, а й усе суспільство. Катування може бути потужним зряддям в боротьбі проти демократії. Це засіб, до якого влада вдається для того, щоб зламати і знищити людей, які домагаються поліпшення життєвих умов і політичних змін у себе на батьківщині. Проблема катувань для різних держав не нова. Протягом багатьох років вони були основним засобом отримання доказів, широко використовувалися в розслідуванні. За останні 50 років розроблено великий міжнародно-правовий інструментарій, який забороняє катування та інші форми жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання [163].

Застосування катування порушує фундаментальні громадянські та політичні свободи, тому це питання в першу чергу розглядалося Організацією Об'єднаних Націй при розробці стандартів в області прав людини. Одним з початкових заходів була заборона тілесних покарань на колоніальних територіях в 1949 році.

Заборона катування розглядалась як на міжнародному, так і на державному рівнях. Було прийнято багато документів, які доповнювали один одного, і тим самим підтверджували, що катування в світі досі існує.

Міжнародно-правові акти можна поділити на дві частини: на загальні, які захищають права людини і громадянина в різних сферах, і на спеціальні, які захищають людину від застосування щодо нею катування.

До загальних міжнародно-правових актів можна віднести: Конвенцію про захист прав людини і основних свобод, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Загальна декларація прав людини, Конституція України та Конституції різних держав.

До спеціальних ми відносимо: Рекомендацію про захист затриманих від катувань та жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання, Конвенцію проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, Факультативний протокол до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання, Декларацію про захист всіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання, Конвенцію про права дитини, Токійську декларацію Всесвітньої медичної асоціації, Декларацію про захист жінок і дітей в надзвичайних обставинах і в період збройних конфліктів.

Конвенція про захист прав людини і основних свобод.

У ст. 3 цього документа закріплений один із принципів демократичного суспільства: «Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню» [100]. Розлоге формулювання, яке складається з 14 слів не применшує її значення. Держави не можуть дозволити собі ігнорувати її положення і повинні докладати всіх зусиль, щоб це положення реально діяло. Ніхто не може його порушувати: ні той, хто стоїть при владі, ні простий громадянин.

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. зобов'язує держав заохочувати загальне поводження і додержання прав і свобод людини, визнання гідності, властивої всім членам людської сім'ї, та рівності і невід'ємних їх прав. Щодо самої заборони катування, відповідно до ст. 7 «ніхто не може бути підданий катуванню або жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Зокрема, жодна особа не може бути без її вільної згоди піддано медичним чи науковим досліддам» [168].

Повна заборона тортур і жорстокого поводження була проголошена Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй в прийнятій нею 10 грудня 1948 р **Загальної декларації прав людини**. Принципи Декларації

лежать в основі міжнародних законів про права людини і є широко визнаними в якості загальноприйнятого міжнародного права для всіх країн.

Загальна декларація прав людини проголошує, що кожний народ повинен прагнути шляхом освіти сприяти поважанню прав і свобод і їх забезпечення шляхом національних і міжнародних прогресивних заходів. Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти у відношенні один до одного в дусі братерства (ст.1). Ст. 5 Декларації проголошує, що «ніхто не повинен зазнавати тортур або жорстокого, нелюдського, або такого, що принижує його гідність, поводження і покарання» [72].

Стаття 24 Конституції Республіки Молдова говорить, що держава гарантує кожній людині право на життя і на фізичну і психічну недоторканність; ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність покаранню або ставленню. Відзначимо, що аналогічні положення про заборону застосування тортур містять конституції більшості країн світу [110]. У ст. 21 Конституції Російської Федерації визначається, що гідність особистості охороняється державою. Ніщо не може бути підставою для її приниження. Ніхто не повинен зазнавати тортур, насильства, іншого жорстокого або такого, що принижує людську гідність, поводження чи покарання [107]. Стаття 28 Конституції України закріплює право на повагу до гідності людини. У статті зазначено, що ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню [101]. Стаття 25 Конституції Республіки Білорусь свідчить, що держава забезпечує свободу, недоторканність і гідність особистості. Обмеження або позбавлення особистої свободи можливе лише у випадках і порядку, встановлених законом. Особа, яку взято під варту, має право на судову перевірку законності її затримання або арешту. Нікого не може бути піддано катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню, а також без його згоди ніхто не може бути підданий медичним або іншим дослідом [109]. У

країнах Європейського союзу також присутні аналогічні положення. Стаття 2 Конституції Німеччини свідчить, що кожен має право на розвиток своєї особистості, якщо воно не порушує прав інших і не зазіхає на конституційний лад або моральний закон. Кожен має право на життя і на особисту недоторканність [108]. У Конституції Італії (стаття 13) закріплена непорушність свободи особистості. Будь-який фізичний і моральний примус щодо осіб, які зазнали тим чи іншим обмеженням волі, підлягає покаранню [105]. Стаття 15 Конституції Іспанії передбачає, що всі мають право на життя, на фізичну і моральну недоторканність і ні в якому разі не можуть бути піддані катуванню або негуманному чи принизливому покаранню [106]. Важливим механізмом для зменшення тортур є побудова правової держави, при якій існують численні механізми громадського контролю над правоохоронними органами. У сучасному конституційному праві поняття «правова держава» виступає як характеристика конституційно-правового статусу держави, що припускає безумовне підпорядкування держави певним принципам. Це народний суверенітет, непорушність прав і свобод людини з боку держави, зв'язаність держави конституційним ладом, верховенство Конституції по відношенню до всіх інших законів і підзаконних актів, поділ влади та інститут відповідальності влади як організаційна основа правової держави, незалежність суду, пріоритет норм міжнародного права над нормами національного права та ін.

Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання.

28 вересня 1983 року Консультативна асамблея Ради Європи прийняла Рекомендацію про захист затриманих від катувань та жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання. У цьому документі Асамблея зокрема рекомендувала Комітету міністрів прийняти проект Європейської конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню. Дана конвенція була прийнята в 1987 році і вступила в силу після ратифікації її сімома країнами в 1989 року. У 1993 році до Конвенції було прийнято два додаткових

протоколи, які змінюють її і вступили в силу в 2002 році (після ратифікації всіма країнами-учасницями Конвенції) як невід'ємні частини Конвенції. Сторонами конвенції і обох протоколів на 2009 рік є всі 47 країн-учасниць Ради Європи. Конвенція передбачає позасудовий механізм щодо попередження жорстокого поводження з особами, позбавленими волі. Згідно зі статтею 1 Конвенції створюється Європейський комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню. Число членів Комітету дорівнює числу учасників Конвенції. Комітет шляхом здійснення інспекцій перевіряє поводження з позбавленими волі особами з метою посилення у разі необхідності захисту їх від катувань чи нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання [102].

Завданням Комітету не є встановлення фактів порушень відповідних міжнародних документів. Як зазначено в параграфі 17, Комітет не здійснює ніяких судових функцій, його члени не зобов'язані бути юристами, його рішення не мають обов'язкової сили для зацікавленої держави і Комітет не висловлює ніяких суджень щодо тлумачення правових термінів. Перед ним поставлені чисто превентивні завдання. Діяльність Комітету не обмежується відвідуванням в'язниць. Члени Комітету можуть відвідати будь-яке місце, де утримуються особи, позбавлені волі. Такими місцями є поліцейські ділянки, психіатричні лікарні, місця ув'язнення у військових частинах, місця тримання затриманих іноземців та дитячі приймальники-розподільники. У своїх докладних рекомендаціях відповідним органам держав-членів Ради Європи Комітет послідовно виробив цілий набір стандартів, згідно з якими може бути дана оцінка умов утримання осіб, позбавлених волі. Цей набір включає в себе такі поняття як гарантію правового захисту від жорстокого поводження в поліцейських ділянках, умови і режим утримання у в'язницях, механізми запобігання повернення затриманих або засуджених іммігрантів в країни, де їм загрожують тортури або жорстоке поводження. Таким чином міжнародне законодавство містить велику кількість актів, що забороняють застосування тортур і передбачають захист жертв катувань.

У Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання тортури визначені як «будь-яка дія, якою будь-якій особі навмисне заподіюється сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого характеру, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні особи, чи з їх підбурювання, чи з їх відома або мовчазної згоди» (стаття 1) [102].

У Конвенції особливо наголошується, що ця стаття не завдає шкоди будь-якому міжнародному договору або національному законодавству. У ст. 2 регламентуються умови протидії тортурам. По-перше, кожна держава-учасник вживає ефективних законодавчих, адміністративних, судових та інших заходів для недопущення актів катувань на будь-якій території, що знаходиться під її юрисдикцією. По-друге, ніякі виняткові обставини, якими б вони не були, стан війни чи загроза війни, внутрішня політична нестабільність чи надзвичайний стан, не можуть служити виправданням катувань. По-третє, наказ вищого начальника або державної влади не може служити виправданням катувань. Кожна держава-учасниця забезпечує, щоб усі акти катування розглядалися згідно з її кримінальним законодавством як злочини. Те саме можна сказати про спроби піддати тортурам і дії будь-якої особи, які представляють собою співучасть або участь у катуванні. Особливо підкреслюється, що участь у Конвенції передбачає встановлення відповідних покарань за такі злочини з урахуванням їх тяжкого характеру.

Згідно ст. 15 Конвенції, «кожна Держава-учасниця забезпечує, щоб будь-яка заява, яка, як встановлено, була зроблена під тортурами, не використовувалося як доказ в ході будь-якого судового розгляду, за винятком випадків, коли вона використовується проти особи, яка обвинувачується у вчиненні катувань, як доказ того, що ця заява була зроблена» [102]. Держави

також зобов'язуються попередити на будь-якій території, що перебуває під її юрисдикцією, інші акти жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання, які не підпадають під визначення катування, коли вони відбуваються державними посадовими особами, іншою особою, виступаючим в офіційній якості, з їх підбурювання, з їх відома або мовчазної згоди.

Стаття 3 визначає, що держави не повинні висилати, повертати чи видавати будь-яку особу іншій державі, якщо існують серйозні підстави вважати, що їй може загрозувати там застосування катувань. У ст. 4 Конвенція зажадала від держав розглядати всі акти тортур як злочин. Підлягають покаранню також спроби застосування тортур, співучасть або участь в них. Стаття 11 говорить, що кожна держава систематично розглядає правила, інструкції, методи і практику, що стосуються допиту, а також умови утримання під вартою і поводження з особами, підданими будь-якій формі арешту, затримання або тюремного ув'язнення, з тим, щоб не допускати яких-небудь випадків катувань. Стаття 12 містить припис для компетентних державних органів проводити швидко і неупереджене розслідування, коли є достатні підстави вважати, що катування було застосоване на території, що знаходиться під юрисдикцією держави. У статті 13 закріплено право будь-якої особи на пред'явлення скарги компетентним органам і на швидкий і неупереджений розгляд такої скарги. Держави зобов'язані вживати заходів для забезпечення захисту позивача і свідків від будь-яких форм поганого поводження чи залякування у зв'язку зі скаргою чи будь-якими свідченнями. Стаття 15 говорить, що будь-яка заява, яка була отримана під тортурами, не може використовуватися як доказ в ході будь-якого судового розгляду, за винятком випадків, коли вона використовується проти особи, яка обвинувачується у вчиненні катувань.

Згідно ст. 16 Конвенції держави повинні запобігати на своїй території вчиненню будь-яких інших актів жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність людини, поводження і покарання, які не підпадають під

визначення катування, дане в ст. 1 Конвенції, коли такі акти здійснюються державними посадовими особами, які виступають як офіційні особи, чи з їх підбурювання, чи з їх відома або мовчазної згоди.

Стаття 17 Конвенції передбачає створення Комітету проти тортур, який регулярно розглядає доповіді держав-учасниць Конвенції. Інформацію можуть надавати також органи ООН, регіональні та неурядові організацій [102]. Відповідно до статті 20 Конвенції Комітет має право за згодою зацікавленої держави-учасниці ініціювати візит у таку державу. Всі процедури є конфіденційними, будь-які дії здійснюються у співпраці з державою. Конвенція дозволяє фізичним особам безпосередньо подавати скарги до Комітету на підставі статті 22 за умови, що всі інші засоби захисту їх прав на національному рівні були вичерпані.

Стаття 2 Факультативного протоколу до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання передбачає створення експертного органу – підкомітету з попередження катувань та інших жорстоких, нелюдських і принижуючих гідність видів поводження і покарання при Комітеті проти катувань, який здійснює перевірки місць позбавлення волі і передачу конфіденційних звітів до відповідних органів, що регулюють попередження застосування катувань та жорстокого поводження. Протокол також передбачає створення національних органів, які здійснюють аналогічні перевірки місць позбавлення волі [192].

Декларація про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання.

Стаття 2 Декларації про захист всіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання, прийнятої ООН 9 грудня 1975 року, свідчить, що «катування становить особливо тяжку і навмисну форму жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання» в той час як стаття

З особливо обумовлює неприпустимість ні за яких обставин дозволу її якою-небудь державою або прояву терпимості до тортур.

Стаття 1 Декларації про захист всіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, містить визначення катування, під яким розуміється «будь-яка дія, за допомогою якої людині навмисно заподіюється сильний біль або страждання, фізичне чи розумове, з боку офіційної особи або за її підбурювання з метою отримання від неї або від третьої особи інформації або зізнань, покарання її за дії, які вона скоїла або в скоєнні яких підозрюється, або залякування її або інших осіб. Торттури є посиленням і навмисним видом жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання». У ст. 2 зазначеної Декларації підкреслюється особлива шкідливість аналізованого діяння і його протиріччя із Загальною декларацією прав людини.

Згідно ст. 3 Декларації, ніяка держава не може дозволити або терпимо ставитися до катування та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження та покарання. Виняткові обставини, такі як стан війни чи загроза війни, внутрішня політична нестабільність чи надзвичайний стан, не можуть служити їх виправданням. Відповідальність за застосування тортур повинна поширюватися не тільки на безпосередніх виконавців, а й «до дій, які являють собою участь в тортурах, співучасть у них, підбурювання або намір піддати тортурам» [55].

Конвенція про права дитини (ухвалена 20 листопада 1989 р.; набрала чинності 2 вересня 1990 р.; ратифікована Україною у 1991 році).

У статті 37 Конвенції ООН про права дитини закріплено, що «жодна дитина не може бути піддана катуванню та іншим жорстоким, нелюдським або принижуючим гідність видам поводження чи покарання». Держави-учасниці мають вживати всіх необхідних заходів для сприяння фізичному і психологічному відновленню та соціальній інтеграції дитини, яка стала жертвою катувань чи будь-яких жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження, покарання чи збройних конфліктів. Таке

відновлення і реінтеграція мають здійснюватися в умовах, що забезпечують здоров'я, самоповагу і гідність дитини [101].

Токійська декларація Всесвітньої медичної асоціації.

Токійська декларація Всесвітньої медичної асоціації прийнята в 1975 році і містить заборону медичним працівникам брати участь або бути присутніми при заходах катування і жорстокого поводження. Така ж заборона міститься і в Гавайській декларації, прийнятій Всесвітньою психіатричною асоціацією в 1977 році. Це правило забороняє користуватися психіатричними знаннями та досвідом з метою порушень прав людини відносно будь-якої особи чи групи осіб. Схоже положення міститься і в Кувейтській декларації, прийнятій Міжнародною конференцією з ісламської медицини (1981 р.), в якій лікарям заборонили використовувати свої спеціальні знання для заподіяння шкоди, розладу чи ушкоджень тілу, розуму або духу людини як з воєнних, так і з політичних міркувань. Аналогічне положення щодо медичних сестер включені в директиву «Роль медичних сестер у наданні допомоги затриманим і ув'язненим» (прийнята Міжнародною радою медичних сестер у 1975 році) [211, с. 13].

Декларація про захист жінок і дітей в надзвичайних обставинах і в період збройних конфліктів 1974 р бере під захист осіб, які потребують особливого захисту. У ній містяться і загальні положення щодо заборони катувань: «Кожній особі належить право на повагу до її фізичної, духовної та моральної цілісності. З будь-якою особою, позбавленою волі, необхідно поводитися таким чином, щоб шанувалася гідність, властива людській особистості» [57].

Стаття 3 Конвенції Співдружності Незалежних Держав про права та основні свободи людини 1995 р говорить: «Ніхто не може бути підданий катуванню або жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Ніхто не може бути підданий медичним або науковим дослідженням без своєї вільної згоди» [103]. Модельний Кримінальний кодекс для держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав,

прийнятий 17 лютого 1996 року на сьомому пленарному засіданні Міжпарламентської Асамблеї держав-учасниць СНД, містить модель норми-заборони, що відноситься до застосування тортур (ст. 126).

Щодо законодавства національного рівня, то найперше потрібно згадати основний закон – Конституцію України.

Як показує нам Конституція України, життя і здоров'я людини, її честь і гідність, недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю, і перед державою стоїть обов'язок у захисті даних прав, а саме, що «ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню» [111].

Конституція України відноситься до нового покоління конституцій, яка була прийнята в 1996 році. У цілому конституційна система України характеризується як відкрита, оскільки вона є основою для включення норм міжнародного права у внутрішній юридичний порядок. Конституція розглядає питання, що стосуються в першу чергу охорони прав людини, питання громадянства, біженців тощо.

Відкритий характер Конституції України дозволив здійснювати захист прав людини на основі міжнародного законодавства, а саме положень Статуту ООН, пактів ООН про Права людини 1966 р., Європейської конвенція про права людини 1950 р. та інших основних угод про права людини, учасником яких є Україна. Слід сказати, що конституційні положення про права людини відображають в цілому положення цих міжнародних документів.

Кримінальний кодекс України.

В Україні найбільш суворі заходи щодо переслідування тих, хто вчиняє катування, визначає національний Кримінальний кодекс України (КК), який у 2001 р. вперше безпосередньо встановив відповідальність за скоєння суспільно небезпечного діяння – катування (ст. 127, розділ II «Злочини проти життя та здоров'я особи» Особливої частини).

Кримінальний кодекс України передбачає відповідальність за вчинення таких дій як катування, під яким розуміється умисне заподіяння сильного

фізичного болю або фізичного чи морального страждання шляхом нанесення побоїв, мучення або інших насильницьких дій з метою примусити потерпілого чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, у тому числі отримати від нього або іншої особи відомості чи визнання, або з метою покарати його чи іншу особу за дії, скоєні ним або іншою особою чи у скоєнні яких він або інша особа підозрюється, а також з метою залякування чи дискримінації його або інших осіб [125].

З метою узгодження норм кримінального закону України з нормами міжнародного законодавства, до статті 127 КК були внесені певні зміни. Так, у січні 2005 року було змінено диспозицію статті, і катування визначено як умисне заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання шляхом нанесення побоїв, мучення або інших насильницьких дій з метою спонукати потерпілого або іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, в тому числі отримати від нього або іншої особи інформацію, свідчення або визнання, покарати його за дії, які він вчинив або у вчиненні яких підозрюється, або залякування його або інших осіб. Також статтю було доповнено частинами 3 і 4 такого змісту: «3. Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, якщо вони вчинені працівниками правоохоронних органів. 4. Дії, передбачені частиною першою і третьою цієї статті, якщо вони призвели до загибелі людини» [126].

Як відзначає Л.В. Левицька, окреслюючи в ч. 3 і 4 ст. 127 КК України суб'єктом злочину працівників правоохоронних органів, Україна зробила перші кроки до запровадження абсолютної заборони катування на кримінально-процесуальній стадії досудового слідства [146, с. 47].

У квітні 2008 року було прийнято нову редакцію ст. 127 КК України, яка структурно складалася з двох частин, при цьому спеціального суб'єкта – працівників правоохоронних органів – замінено у частині 2 цієї статті невизначеним колом службових осіб. Врешті-решт через рік, у листопаді 2009 р. законодавець, доповнюючи ст. 127 КК України новою кваліфікуючою ознакою «вчинення злочину з мотивів расової, національної чи релігійної

нетерпимості», припустився прикрої помилки – з тексту частини 2 цієї статті «зникла» характеристика спеціального суб'єкта злочину.

Отже, на сьогоднішній день ознаки складу катування за кримінальним законом України істотно відрізняються від тих, що зафіксовані у міжнародно-правових актах; переважною мірою, це стосується ознак суб'єкта посягання.

На нашу думку, слід доповнити ст. 127 КК України ч. 3 і викласти в такій редакції: «вчинення передбачених дій частиною першої цієї статті працівником правоохоронного органу, без ознак перевищення повноважень».

Закон України «Про Національну поліцію».

У 2015 році Верховна Рада України прийняла ще один закон, щодо ефективності діяльності правоохоронних органів. Поліція – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку [191]. Але однією проблемою, яка руйнує хороші стереотипи відносно поліцейських є катування, тобто неналежне поводження, фізичне та психологічне знуцання над особою з боку такої системи внаслідок порушення законності, обґрунтованості та виваженості. Органи, перед якими поставлено завдання захищати суспільство, його катують. Катування є ганебним явищем, яке не підлягає виправданню у правовій системі України.

Якщо право на свободу, право на вільне пересування й навіть право на життя у визначених законом випадках, держава може обмежити, то право, передбачене статтею 3 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, є правом непорушним, реалізація якого за жодною ознакою, за жодних умов і за жодних обставин не може бути скасована чи будь-яким чином обмежена [71, с. 12].

Закон України «Про державне бюро розслідування».

Дійсним кроком у боротьбі із катуваннями є прийняття Закону України «Про Державне бюро розслідувань» (12 листопада 2015 року). Поява цього органу має стати важливим кроком у напрямку до європейських практик роботи слідчих органів і є важливою частиною реформи органів правопорядку в

Україні. ДБР бере на себе частину повноважень Генеральної прокуратури, що стосуються досудового слідства і має розхитати монополію цього органу та негативні практики з боку цього суб'єкта кримінального процесу. Закон «Про ДБР» був підписаний Президентом 15 січня 2016 року, хоча був направлений на підпис Президенту ще 24 листопада 2015 року.

Однак, створення ДБР (яке має бути поєднаним з призначенням голови ДБР) та початок діяльності ДБР — це різні юридичні факти. Про початок роботи ДБР оголошує голова ДБР після набору відповідного штату (навіть частини штату, скажімо, без регіональних управлінь) та облаштування приміщення хоча б центрального апарату. Все ж таки, ми сподіваємося, що ДБР запрацює так чи інакше.

Аналізуючи національне законодавство можна дійти висновку, що Україна після віднесення дій катування до злочину в 2001 році, зробила перші кроки до боротьби з вказаним злочином. Також слід згадати, що внесення змін до вказаної статті стало процедурою вдосконалення та співставлення з міжнародними актами.

Висновки до розділу 1

Перші згадки щодо застосування катування виявляються при правлінні Юлія Цезаря. Історія показує нам, що застосування катування було відкритим і дозволеним як до рабів і злочинців, так і до простих громадян. Щодо наукового підґрунтя, то катування знайшло своє відображення у посібнику «Молот відьом», який містив детальний опис застосування катування під час проведення судочинства. На початку XVI ст. постало питання щодо визначень меж застосування катування, тобто в деяких випадках воно заборонялось, а вже в XVIII ст. Вольтер та Бекарія довели повну непридатність катування як засобу до виявлення істини. Заборона катування в різних країнах проводилась по різному починаючи від 1686 р. в Британії. Щодо СРСР, то 4 квітня 1953 р.

міністр внутрішніх справ видав таємний наказ «Про заборону застосування до арештованих будь-яких засобів примусу і фізичного впливу», тобто катування.

Визначення терміну катування можна знайти в різних словниках, документах та нормативно-правових актах. При вивченні історії розвитку катування часто вживалось такий термін як «тортури». Тортури на відміну від інших форм жорстокого поводження (наприклад, катувань, побоїв) мають чітку цільову установку – примус катованого до чого-небудь, у тому числі до дачі інформації, здійснення яких-небудь дій або відмови від них та ін. На нашу думку, термін тортури застосовували ще в середньовіччі, і метою тортур було також і знущання над нижчою верствою населення і приниження, а катування яке застосовується сьогодні, має свою метою отримати інформацію про злочинні дії особи-катованого або інших осіб. Стосовно чинного законодавства України та міжнародного законодавства, то між наведеними тлумаченнями є певні розбіжності, а саме стосовно методів, суб'єкта, а також видів катування.

Успішне здійснення запобігання катування, а також інших жорстоких, нелюдських або принижуючих людську гідність видів поводження і покарання можливе за наявності розвиненої нормативно-правової бази, спираючись на яку державні органи, організації, установи, громадські формування мають здійснювати свою діяльність, спрямовану на попередження цих протиправних діянь. Виходячи з цієї потреби, як на міжнародному, так і на державних національних рівнях, у тому числі й українському, прийнято відповідні акти, норми яких мають запобіжну спрямованість проти катувань.

Міжнародно-правові акти можна поділити на дві частини: на загальні – які захищають права людини і громадянина в різних сферах, і на спеціальні – які захищають людину від застосування щодо нею катування.

До загальних міжнародно-правових актів можна віднести: Конвенцію про захист прав людини і основних свобод, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Загальну декларацію прав людини, Конституції різних держав.

До спеціальних ми відносим: Рекомендацію про захист затриманих від катувань та жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність,

поводження чи покарання, Конвенцію проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання, Факультативний протокол до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження та покарання, Декларацію про захист всіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження чи покарання, Конвенцію про права дитини, Токійську декларацію Всесвітньої медичної асоціації, Декларацію про захист жінок і дітей в надзвичайних обставинах і в період збройних конфліктів.

До міжнародних документів професійного рівня належать Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства (1988 р.), Токійська декларація Всесвітньої медичної асоціації (1975 р.) та інші.

В Україні на національному рівні діють нормативно-правові акти, які можна поділити на дві основні групи: 1) загальні нормативні акти – Конституція України, Кримінальний кодекс України, Кримінально-процесуальний кодекс України та інші); 2) нормативні акти, спрямовані на попередження катувань у сфері діяльності державних органів – Закон України «Про державне бюро розслідування», Закон України «Про Національну поліцію».

РОЗДІЛ II

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КАТУВАННЯ

2.1 Стан, динаміка та структура проявів катування

Термін «кримінологічна характеристика» широко використовується в кримінологічній літературі та у дисертаційних дослідженнях, визначення цього поняття і його елементів в умовах зростаючого значення прикладного характеру кримінологічних досліджень має важливе теоретичне і практичне значення для вирішення проблеми попередження злочинності, оскільки в кримінологічній характеристиці відображається склад злочинності, її соціальний портрет [91].

Етимологічно категорія «характеристика» походить від грецької – «той, що служить відмінною ознакою». Відповідно до тлумачних словників «характеристика» – це опис, аналіз, оцінювання певних явищ, відмінних особливостей когось або чогось: опис, визначення істотних, характерних особливостей, ознак кого-, чого-небудь [207]. Отже, характеристика – інформація щодо найбільш загальних якостей, притаманних досліджуваному явищу.

Зважаючи на те, що кримінологія досліджує злочинність, кримінологічна характеристика містить узагальнену інформацію щодо особливостей певного виду злочинності. Але на сучасному етапі розвитку кримінологічної науки відсутнє єдине розуміння зазначеної категорії. Авторські погляди відрізняються один від одного, хоча й не суттєво, проте у всіх авторів зі змісту досліджуваної категорії вбачається перелік її складових, які пропонується визначати у межах кримінологічної характеристики.

Так, ще у 70-ті роки минулого століття Л.М. Давиденко запропонував під кримінологічною характеристикою розуміти сукупність таких властивостей злочинних діянь та особистісних особливостей злочинців, які важливі для розуміння причин, що обумовили певні злочини, а також для розробки

попереджувальних заходів [193]. Водночас у такому поясненні переважає суб'єктивна складова, адже для різних осіб сукупність властивостей буде різною – для однієї особи цей набір може бути більш розгорнутим, для іншої – дещо скороченим. Тому уніфіковано відобразити сукупність компонентів, які б задовольнили потреби будь-якої особи (зважаючи на індивідуальні особливості дослідників), яка вивчає причини та розробляє попереджувальні заходи окремого виду злочинності, не виявляється можливим.

Кримінологічна характеристика – комплексне поняття, яке визначає розповсюдженість відповідної протиправної поведінки, її різновиди, типові способи вчинення злочинних посягань, їх мотивацію, місце і час вчинення, а також особливості суб'єктів злочинів [78, с. 153]. Складовими елементами кримінологічної характеристики вважають: стан виду (групи) злочинів – суспільну небезпеку, обсяг, питому вагу даної групи злочинів в обсязі всієї злочинності, інтенсивність, структуру, латентність, територіальний розподіл; тенденції даного виду (групи) злочинів – динаміку, прогноз; характеристики наслідків злочинів даного виду (кількість потерпілих, розмір матеріальних збитків, види моральних збитків); кримінологічний портрет особи злочинця; чинники – причини і умови злочинів [115, с. 34]. Водночас Н.Ф. Кузнецова вважає, що до кримінологічної характеристики, окрім кількісно-якісних показників злочинності, даних про особу злочинця, причин та умов вчинення відповідної групи злочинів, відносяться також і заходи попередження злочинів [116, с. 73].

Загалом у розумінні змісту кримінологічної характеристики погляди науковців можна об'єднати у дві великі групи – ті, що пропонують скорочений перелік складових, які містять показники математичного характеру, та ті, що пропонують розширений перелік, у якому до математичних показників додаються детермінаційні та попереджувально-значущі ознаки.

Найбільш розгорнуте тлумачення кримінологічної характеристики, безвідносно до певного виду злочинів запропоноване А.І. Алексєєвим, Б.В. Коробейніковим, Н.Ф. Кузнецовою, Г.М. Міньковським, Т.І. Забрянським

як сукупність кількісно-якісних параметрів, окремих різновидів злочинності, відомостей про особистість злочинця, детермінаційних особливостей та заходів попередження даних злочинів [116].

Також приєднуються до широкого розуміння кримінологічної характеристики й В.М. Руфанова та О.О. Титаренко, за якими зазначена характеристика повинна включати: аналіз кількісно-якісних показників окремої групи злочинів, кримінологічно-значущих груп ознак особи злочинця; криміногенні детермінанти, які обумовлюють вчинення злочинів; встановлення кореляційного зв'язку між соціальними, економічними, політичними, організаційно-управлінськими причинами та умовами вчинення конкретних злочинів [204, с. 24]. До цієї групи науковців відноситься й А.Ф. Зелінський, який визначає, що кримінологічна характеристика є комплексним поняттям, яке характеризує розповсюдженість відповідної протиправної поведінки, її різновиди, типові способи вчинення злочинних посягань, їх мотивацію, місце і час вчинення, а також особливості суб'єктів злочинів [78, с. 153].

Більше єдності спостерігається серед тих, хто розглядає скорочений перелік складових кримінологічної характеристики. Серед них, зокрема, можна виділити тих, хто обмежується лише кількісними характеристиками власне злочинності, враховуючи особливості особи злочинця, та тих, хто включає до неї й показники, які характеризують особу злочинця. До першої групи увійшли В.М. Кудрявцев, І.І. Карпец, Б.В. Коробейников, які зводять зазначену категорію до переліку кількісних і якісних показників злочинності (рівня, структури, динаміки і характеру). Не відрізняється й позиція С.М. Іншакова, який включає до кримінологічної характеристики стан, структуру та динаміку злочинності.

О.Г. Кальман стверджує, що кримінологічна характеристика охоплює кількісно-якісні статистично значущі показники про злочини та особу злочинця, які відбивають ступінь їх суспільної небезпечності [91]; така сама позиція спостерігається у працях І.М. Даньшина, який визначає кримінологічну характеристику злочинів як сукупність статистично значущих показників про

злочинність (злочини) і особистість злочинців, які відображають їх кількісну і структурну характеристику і тим самим ступінь суспільної небезпеки [128]. Обмежений перелік складових, кримінологічної характеристики (кількісні та якісні показники стану злочинності і відомості про особистість злочинця) визначають також й А. Зелінський та А. Долгова, А. Благая, В. Молодик, М. Валуйська та інші.

Ми підтримуємо позицію, яку відстоюють окремі науковці, що кримінологічна характеристика – це сукупність кількісних та якісних показників про стан злочинності.

Вивченню проблеми злочинності присвячено чимало наукових праць, при цьому серед учених кримінологів є деякі розбіжності в поглядах щодо визначення поняття злочинності. Так, відомою російською вченою Н.Ф. Кузнєцовою злочинність визначалась як відносно масове, історично мінливе соціальне, таке, що має кримінально-правовий характер, явище класового суспільства, яке складається з усієї сукупності злочинів, що вчиняються в певній державі у певний період часу [138, с. 173].

На нашу думку, найбільш обґрунтованим і повним є визначення злочинності, яке міститься в підручнику «Кримінологія», виданому за редакцією В.Г. Лихолоба і В.П. Филонова: «Злочинність – це соціально-правове, відносно масове, історично мінливе, відносно стійке, самодетермінуюче, антагоністичне явище, яке включає в себе сукупність усіх злочинів, які вчиняються в даному суспільстві в даний період, і характеризується кількісними та якісними показниками» [151, с. 12].

Розкриємо більш детально зміст поняття «злочинність». 1. Злочинність – антисоціальне явище, що заподіює шкоду як суспільству в цілому, так і окремим його членам. 2. Злочинність має правову характеристику. 3. Злочинність є історично мінливою. 4. Злочинність – це відносно масове соціально-правове явище. 5. Злочинність – це не механічна сума окремих злочинів, а їх органічна сукупність, в якій між усіма ознаками та властивостями існує діалектична єдність. Поняття «сума» визначає лише кількісну сторону

злочинності, а поняття «сукупність» – ще й якісну [3, с. 75]. 6. Злочинність складається з усієї сукупності вчинених злочинів на певній території (район, місто, область) і за визначений період часу (місяць, квартал, рік). Збільшення чи зменшення території або часу неминуче веде до зміни окремих видів і груп злочинів і злочинності загалом. 7. Злочинність має властивість самодетермінації, тобто самовідтворення. Самовідтворення як одна із ознак злочинності особливо характерна для організованої злочинності, злочинності неповнолітніх, рецидивної злочинності. 8. Стійкість злочинності означає, що не можна очікувати її різкої зміни в структурі та стані за короткий проміжок часу (місяць, квартал, рік). Такі соціальні явища не можуть змінюватися настільки швидко. Коливання в деяких показниках більше свідчать про неточність підрахунку, ніж про дійсні зміни в стані даного явища [151].

Розуміння цієї ознаки злочинності має велике як наукове, так і прикладне значення для об'єктивної оцінки ефективності діяльності всіх суб'єктів профілактики.

Злочинність – це складне соціальне явище, яке повністю визначає суперечності постійно змінюваних у просторі та часі соціальних процесів та явищ криміногенного, антикриміногенного та соціального характеру, які взаємодіють між собою [223, с. 81]. Для розроблення та запровадження державою найбільш ефективних заходів запобігання та боротьби з нею необхідно уявляти особливості криміногенних явищ, які існують у певній сфері суспільного життя та негативно на неї впливають.

Для попередження катування на сучасному етапі потрібні повні й точні знання про справжній стан цього явища, що, у свою чергу, потребує відомостей про рівень, структуру, динаміку, географію злочинності, а також осіб, які їх вчиняють.

Катування як діяння, що посягає на здоров'я, характеризується застосуванням насильства до потерпілих або загрозою його застосування, тому досліджується в кримінології в рамках насильницької злочинності (виду злочинності, що складається з діянь, об'єктом посягання яких є охоронювані

нормами кримінального законодавства здоров'я і життя громадян). Серед вчених немає єдиної думки щодо того, які дії слід відносити до насильницької злочинності. Одні з них вважають, що вона представлена діями, в яких присутнє інструментальне насильство, як, наприклад, при розбоях, вимаганнях [12, 116]. Інші вчені, з якими ми повністю згодні, до насильницьких злочинів відносять лише ті дії, в яких насильство виступає елементом мотивації злочинних дій, зокрема їх метою [119]. У зв'язку з цим доречно навести слова В.В. Лунеева про те, що «насильство як спосіб досягнення мети і насильство як «самоціль» істотно різняться» [154]. Я.І. Гилинський з цього приводу пише, що «насильницькі злочини спрямовані проти найціннішого для людини – її життя, здоров'я, фізичної цілісності і недоторканності» [43]. А.Н. Варигін і З.М. Григорян відзначають, що насильницький злочин є умисним протиправним фізичним або психічним впливом на індивіда, здійснюваним проти його волі, з метою заподіяння шкоди його життю, здоров'ю, статевої недоторканності і статевої свободи, честі і гідності особи. Насильство в основній масі таких діянь є «самоціллю» злочинних дій над особистістю [35].

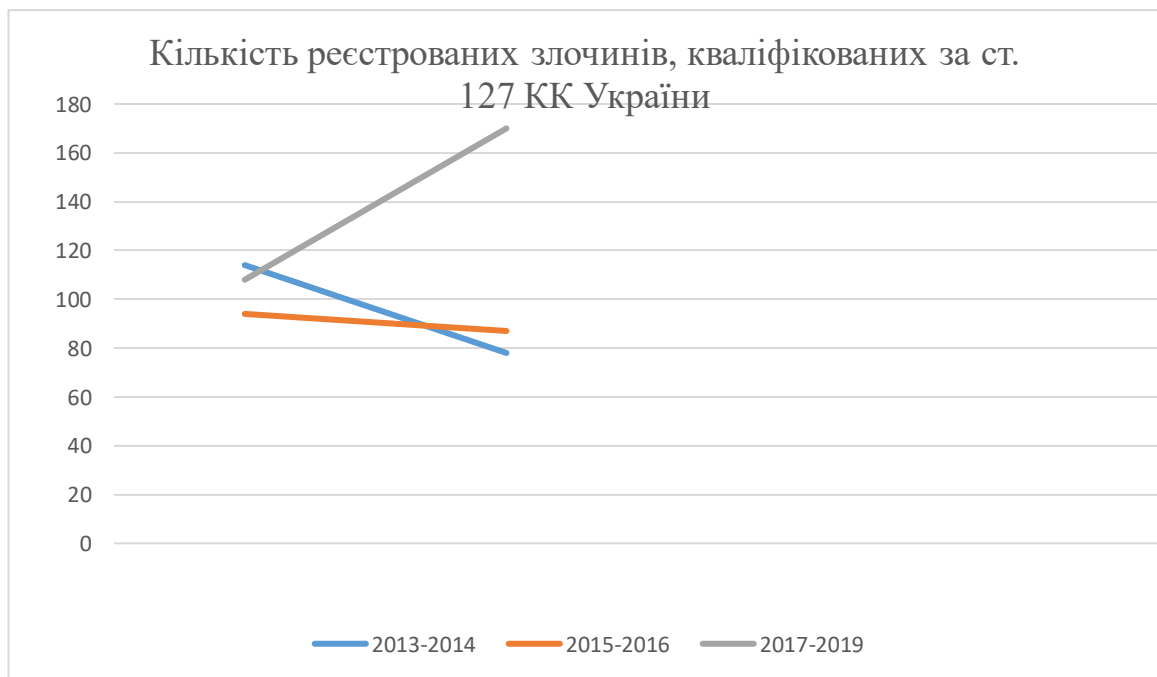
В нашому суспільстві насильство вкрай поширене, воно існує в багатьох його сферах. Ю.М. Антонян, класифікуючи насильство за сферами суспільного життя, виділяє наступні його види: побутове; насильство в громадських місцях; насильство в закритих і напівзакритих спільнотах; насильство в армії і місцях позбавлення волі; насильство з боку держави і її репресивних органів; насильство в збройних конфліктах; насильство в міжнаціональних конфліктах; насильство, пов'язане з боротьбою за владу [11]. Найбільш небезпечним проявом насильства служить злочинне насильство, а саме вчинення катування.

Вивчаючи статистичні дані можна сказати, що з 2008 року по 2012 рік вчинення катування мало тенденцію до зменшення, але в період 2013-2018 р. вчинення катування збільшилось в 2,5 рази, чим показує нам ефективність реєстрації вчинення злочину в Єдиному реєстрі досудових розслідувань (з 2013 р.). Збільшення кількості фактів застосування катування зафіксовано в Дніпропетровській, Донецькій, Одеській, Херсонській областях та в м. Києві.

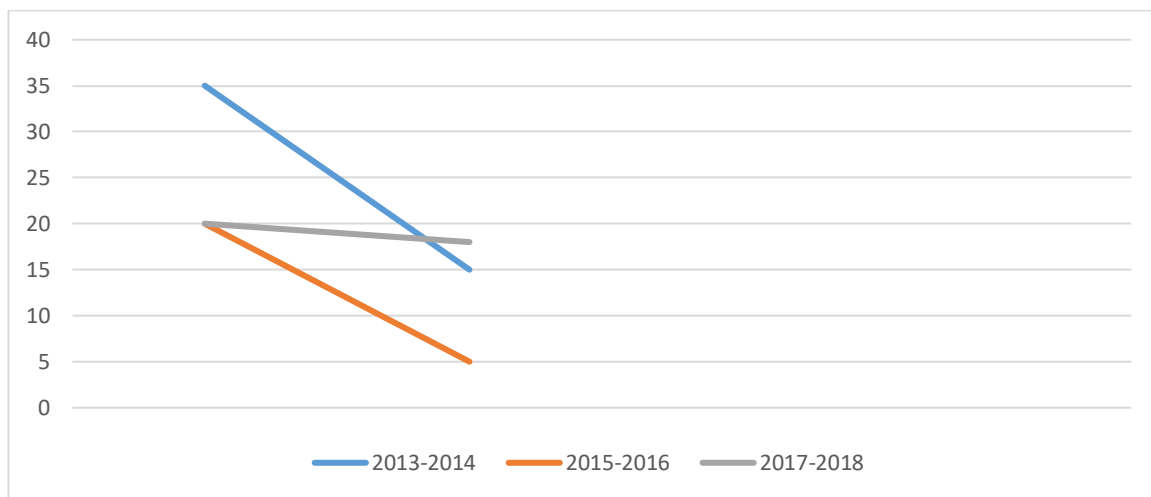

Аналіз літературних джерел, офіційних статистичних даних дозволяє відзначити, що для даного виду злочинності характерно наступне: катування – особливо незначне посягання на здоров'я громадян, характеризується високим рівнем латентності; обумовлено рядом факторів; найбільшого поширення катування отримало в містах; катування скоюється, як правило, в робочі дні ввечері (з 18 до 00 год), а також в неробочі дні незалежно від часу доби; істотна роль в механізмі вчинення катування належить «меті». При цьому зі зменшенням тяжкості злочинів збільшується частка злочинних діянь, скоєних у стані алкогольного сп'яніння; злочин нерідко пов'язаний з жорстокістю, садизмом, знущанням над жертвою; більшість катувань скоєні із застосуванням різних видів зброї (вогнепальної, газової, холодної) і предметів, які використовують як зброю (як правило, господарсько-побутового призначення).

За останні роки кількість зареєстрованих злочинів, кваліфікованих за ст. 127 КК України, істотно змінювалася.

В той час як кількість злочинів збільшувалась, то щодо пред'явлення обвинувального акту особам, які вчинили катування, можна побачити зворотню ситуацію.

Загальна кількість катувань скорочувалась з 2013-2016 роки. Однак подібне скорочення навряд чи можна визнати наслідком позитивних змін в нашому суспільстві. На такий спад вплинуло багато об'єктивних обставин. Проведена реформа МВС України – головного підрозділу, відповідального за реєстрацію в статистичних базах даних виявлених злочинів. Саме на період реформування поліції доводиться зниження кількості реєстрованих катувань, що свідчить про перехід їх з видимої в статистичних показниках частини в латентну, хоча, враховуючи і без того високу латентність даного виду злочинності, ми сумніваємося в тому, що таких злочинів стало відбуватися дійсно менше. Зміщений акцент у роботі правоохоронних органів на найбільш пріоритетні до розкриття злочину тощо – все це в сукупності дозволило нам прийти до висновку про неадекватність відображення в статистичних документах реальної картини катувань. У порівнянні з іншими злочинами, катування - найбільш латентні. Жертви цих злочинних посягань найчастіше або бояться повідомляти в правоохоронні органи про заподіяну шкоду, побоюючись помсти з боку свого агресора, або виправдовують його дії будь-якими обставинами. Катування, вчинені поза домом особами раніше малознайомими або незнайомими, латентні в силу складнощів процедури притягнення їх до кримінальної відповідальності.

Більшість опитаних нами працівників поліції (61,4 %) вважають катування високолатентними злочинами (Додаток Б).

Таким чином, представити реальну картину досліджуваного злочину і його тенденцію навряд чи можливо в силу багатьох перерахованих об'єктивних обставин. Кількість реєстрованих злочинів хвилеподібно то збільшувалася, то зменшувалася. Тому ситуацію можна охарактеризувати як нестабільну, тоді як зростання показників катувань в останні роки (2017-2018 рр.) очевидна, що дозволяє говорити про погіршення ситуації з вчиненням катування, про відсутність ефективних механізмів його профілактики. У найближчі роки (2018-2019 рр.) у зв'язку з роботою ДБР показник катування в статистиці, ймовірно, дещо знизиться. Але, не отримавши адекватної реакції з боку держави, злочинці стануть впевненішими у своїй безкарності і будуть продовжувати здійснювати все більш тяжкі злочини насильницького характеру. Адже, крім безпосередньої заборони застосовувати катування до інших людей, норми про катування мають опосередковану превенцію – захист суспільства від самодетермінації злочинності, тобто від породження злочинністю нових антигромадських актів поведінки. Отже, склад злочину, що передбачає відповідальність за катування, попереджає вчинення інших насильницьких дій, здатних спричинити наслідки, зазначені в ст. 125, 122, 115 КК України та ін.

Проведене дослідження дозволило сформулювати кримінологічну характеристику катувань: вона являє собою сукупність даних не тільки про стан, динаміку та інших показниках досліджуваного виду злочину, а й про його особливості, знання яких необхідне в подальшому для організації ефективної попереджувальної роботи з ним. Статистичні показники, зокрема стан та динаміка зазначеного злочину, були розглянуті нами раніше. Слід виділити такий їх показник, як структуру. Аналіз статистичних даних катувань, взятих як єдина статистична сукупність, свідчить, що їх структура за вищевказаний період (2008-2019 рр.) в середньому становить 9,2 % (ст. 127 КК України). Характерно і те, що значна частка таких діянь відбувається в сукупності з іншими злочинами. Встановлено, що вчинення катування мали багато спільного і в той же час по деяких ознаках відрізнялися один від одного.

Розглянемо інші ознаки докладніше. Вважаємо, що в першу чергу слід визначити час і місце скоєння досліджуваного злочину. Вчені відзначають, що для деяких злочинів характерні сезонні коливання. Наприклад, кількість злочинів, скоєних неповнолітніми, збільшується в весняно-літній період і скорочується в осінньо-зимовий [35]. Число деяких злочинів проти життя, навпаки, зростають в осінньо-зимовий період і скорочуються навесні і літом [239]. В цілому це характерно і для досліджуваних нами діянь. Так, встановлено, що 52,8 % з них припадає на осінньо-зимовий період, а 47,2 % – на весняно-літній. Як відзначають вчені, значна поширеність злочинів проти особистості восени і взимку обумовлена тим, що в цей період громадяни більше знаходяться вдома, поза полем зору інших осіб, частіше конфліктують один з одним, що і призводить до злочинних наслідків [239].

Слід також зазначити, що кількість катувань, хоча незначним чином, але зростає у вихідні, святкові та передсвяткові дні. На наш погляд, це пов'язано з великою кількістю вживання спиртних напоїв в ці дні, в порівнянні з іншими днями тижня. Дана особливість притаманна в цілому всім насильницьким злочинам, що відзначають багато кримінологів [5]. В ході дослідження визначався і час доби, коли частіше відбувалися катування. Основна маса таких діянь (62,6 %) припадає на часовий період з 18 до 24 год; 24,4 % – з 00 до 08 год і найменша частка (13,0 %) на денний час – з 8 до 18 год. Таким чином, слід констатувати, що основна маса катувань (87,0 %) відбувається у вечірній і нічний періоди часу, період, який співвідноситься з моментом перебування жертви на самоті, тобто без очевидців і свідків, що, без сумніву, необхідно враховувати при організації попереджувальної роботи за такими злочинами. Окрім того, в цілому співвідношення міської і сільської злочинності становить 88 % і 12 % (Додаток А).

Розгляд конкретного місця злочину дозволив виявити, що 46,4 % катувань було скоєно в правоохоронних органах; в будинку, квартирі, дачі – 40,7 %; в громадських місцях (на вулиці, сквері, у дворі будинку), в ресторанах, магазинах, під'їздах – 8,9 %; в автомобілі – 1,4 %. Решта злочинів (2,6 %) була

здійснена в інших місцях. Таким чином, можна зробити висновок, що більша частина досліджуваних діянь відбувається в правоохоронних органах та в місцях проживання громадян або місцях, пов'язаних з сімейно-побутовою діяльністю людини (в будинку, квартирі, дачі) (Додаток А).

Сказане свідчить про необхідність вивчення як жертв катувань, так і осіб які їх вчиняють. Це пов'язано з тим, що часто жертва своїми певними властивостями і якостями «сприяє» скоєнню відносно себе злочину. Проведене дослідження показало, що 57,2 % потерпілих були особами чоловічої статі, жіночої відповідно – 42,8 %. Основна маса потерпілих від катувань (88,6 %) – це повнолітні особи. Неповнолітні склали меншу частину – 11,4 %. В основній масі це були діти, внуки винних, рідше сторонні підлітки. Характерно, що злочинець і жертва в деяких випадках були раніше знайомі і перебували в певних стосунках, якщо це сімейно-побутове катування. Так, 45,1 % потерпілих були подружжям або співмешканцями винного; його дитиною; іншим родичем або колегою по роботі; другом або подругою, раніше добре знайомою людиною; сусідом або сусідкою. Лише 54,9 % потерпілих раніше не були знайомі зі злочинцем, або не перебували у певних відносинах, особливо якщо розглядати катування в правоохоронних органах (Додаток А).

В ході дослідження слід розглянути спосіб вчинення та засоби і знаряддя.

Р.С. Белкін відмічав, що «... спосіб вчинення та приховування злочину, точніше знання про нього, визначають шлях пізнання істини у справі, тобто метод розкриття й розслідування» [26, с. 805].

Пізнання способів злочинів є джерелом для рекомендацій щодо боротьби зі злочинністю. Інформація про способи злочинів використовується для забезпечення повноти, всебічності й ефективності розслідування, пошуку осіб, які вчинили злочин, а також попередження їхнього вчинення вже відомими способами або такими, що можуть з'явитися [63, с. 59]. З даного твердження можна побачити, що елементи характеристики злочину між собою взаємопов'язані, оскільки при встановленні способу вчинення катування,

можна, виходячи з цього, визначити тактику для запобігання цьому злочину в майбутньому.

Знаряддя і засоби вчинення катування ми можемо побачити різними, в залежності, який вид катування вчинявся, чи це був фізичний, чи психологічний, чи моральний.

Наприклад, Стамбульський протокол зазначав, що підвішування, як один із способів катування, може застосовуватися різними способами:

– підвішування на «хресті», коли людину підвішують до горизонтальної балки за руки, розводячи їх у різні сторони;

– підвішування у вигляді туші, коли жертву підвішують за підняті догори кисті рук – за обидві або за кожну по черзі;

– підвішування у вигляді туші догори ногами, коли людину підвішують за стопи головою донизу;

– «палестинське підвішування», за яким особу підвішують за передпліччя, зв'язані за спиною та прив'язані до горизонтальної балки, при цьому лікті зігнуті під кутом 90 градусів. Різновид цього способу полягає в тому, що особу, завівши руки за спину, підвішують за мотузку, зав'язану навколо ліктів або зап'ястя;

– підвішування «на жердину», коли жертву підвішують за зігнуті коліна до балки, а зап'ястя прив'язують до щиколотки.

Підвішування може тривати від 15–20 хвилин до кількох годин [211, с. 46]. Сьогодні особи, що здійснюють катування методом побиття, вдаються до більш простих та безслідних дій. Поширеним способом є побиття пластиковою пляшкою, наповненою рідиною. Це завдає нестерпного болю, а слідів биття не залишається. Не менш поширеним є побиття за допомогою кінцівок (руками, ногами).

Цей факт відображений на сторінках газети «Голос України», де йшлося про те, що 9 березня 2001 р. в приміщенні міліції студентів побив чоловік у цивільному, який наносив удари в потилицю та ліктями в боки [27]. Робилося це тому, що на волосяному покриві голови синці часто не помітні, і саме на це

сподівалися винні особи – на недоведеність факту побиття. Цей та інші приклади свідчать про часте застосування такого методу катування як одного з найбільш «ефективних».

Це тільки невеликий приклад, який показує, що засобами та знаряддями вчинення катування можуть бути і речі побутового та службового користування, і спеціально підготовлені, такі як: електричний струм, мотузки, залізний каркас, так званий «гриль» та ін.

З досліджених матеріалів судової практики та праць окремих дослідників вбачається, що способи примушування до надання показань з мотивів виконання службової діяльності поліцейських вирізняються ступенем жорстокості, інтенсивністю завдання больових відчуттів, використанням різноманітних засобів і знарядь катування. Як правило, працівники Національної поліції у 95% випадків використовують одні й ті самі способи примушування осіб до надання ними показань. Дії мають досить організований характер та виконуються за відпрацьованим алгоритмом. Так, якщо є сумніви, що саме конкретна особа вчинила злочин, зловмисники на шляху прямування до безпосереднього місця вчинення катування здійснюють психічний вплив на особу шляхом погроз завдання їй або близьким родичам фізичних страждань, якщо вона не надасть певну інформацію або не визнає себе винною. Тож з одного боку вживаються заходи психічного впливу з пригнічення волі особи та нав'язування їй безвихідної ситуації, в якій вона опинилася, а з іншого – проводяться заходи, спрямовані на з'ясування поінформованості особи. У разі незгоди потерпілого виконувати вимоги з надання показань, визнання вини тощо, до нього застосовують прямі способи впливу. У більшості ситуацій вони зводяться до завдання побоїв кінцівками або твердими предметами (87 %), ураження електрострумом (5 %), застосування засобів сльозоточивої та дратівливої дії (3 %), створення больових відчуттів шляхом контактування тіла потерпілого з гарячими предметами (3 %) (недопалки, праски, паяльники тощо), гострими предметами (2 %) (канцелярське шило, цвяхи, голки тощо) (Додаток Б).

З опосередкованих (непрямих) способів впливу найпоширенішими є насильницьке обмеження свободи переміщення (приковування кайданами, зв'язування мотузкою, перебування в підвішеному стані тощо); вчинення розправи з боку ув'язнених та ін. При цьому затримання особи процесуально не оформлюється. Весь час особа перебуває у службовому кабінеті разом із працівником правоохоронного органу [179, с. 35–36].

Співробітники поліції, аби отримати зізнання підозрюваного (обвинуваченого) у вчиненні злочину, також використовують настільні лампи для тривалого засліплення очей, не дають їсти й пити, приставляють до стіни з піднятими руками, позбавляють сну, вмикають голосно музику, створюють шумові звуки в суміжних приміщеннях з крику людини від болю катування тощо.

У підсумку дослідження умовами припинення катувань є виконання всіх дій підозрюваним чи обвинуваченим (надання показань, визнання вини), погодження на співпрацю з правоохоронними органами та замовчування факту застосування до неї службовими особами протиправних методів розслідування.

Вивчаючи кримінальні провадження про катування в сімейно-побутових умовах, можна сказати, що удари наносились різними предметами по частинах тіла (молотком, тарілкою, пляшкою, ременем та ін.) в 12,2 % випадків. 7,6 % вивчених злочинів свідчили, що винні при їх здійсненні тягали жертву за волосся, руки, інші частини тіла, штовхали її на підлогу або меблі, 3,8 % душили жертву. Лише в 2,3 % випадків злочинці використовували такі способи, як позбавлення жертви їжі, води, сну і т.п. Зазначені способи були характерні, перш за все, для катувань, які в основному здійснювалися шляхом систематичного нанесення побоїв (Додаток А).

Таким чином, аналіз кримінальних проваджень про катування дає підставу для наступної класифікації способів вчинення зазначених злочинів: Вчинення катувань із застосуванням винним тільки м'язової сили по відношенню до своєї жертви: а) нанесення ударів руками в різні частини тіла – 44,3 %; б) нанесення ударів руками і ногами в різні частини тіла – 29,8 %;

в) хапання за волосся, руки або інші частини тіла, удушення, тягання за статтю, штовхання на різні тверді предмети – 11,4 % (Додаток Б).

Застосування винним, крім мускульної сили, різних предметів як знаряддя нанесення побоїв: нанесення ударів по різним частинам тіла руками із застосуванням побутових предметів (молотки, палиці, пляшки, ремені) – 12,2 %. Заподіяння фізичних страждань шляхом насильницького позбавлення доступу жертви до їжі або води при катуваннях – 2,3 % (Додаток А).

Характерно, що спосіб вчинення катувань прямо залежить від фізичної сили і статі злочинця. Чоловіки в силу своєї фізіологічної особливості при катуваннях застосовують фізичну силу частіше, ніж жінки. Жінки ж змушені вдаватися частіше до використання допоміжних засобів – різних предметів як знаряддя нанесення ударів. При дослідженні способу вчинення катування нами було встановлено, що, незважаючи на наявність нечисленних випадків злочинів, в яких злочинець заздалегідь готував вчинення катувань і планував свою подальшу поведінку, одночасна наявність всіх трьох елементів способу вчинення даної категорії злочинів (підготовка, вчинення і приховування) нетипова для катувань і становить лише 4,7 % випадків від загального числа вивчених нами кримінальних проваджень. Таким чином, основна маса катувань (95,3 %) – це ситуаційні злочини, тобто діяння, вчинені злочинцем внаслідок виникнення негативних психотравмуючих обставин, що провокує поведінку злочинця на навколишню обстановку жертви (Додаток А).

Вчені відзначають, що ситуаційний злочин – це діяння, яке злочинцем заздалегідь не планувалося і не підготовлялось, а часто було скоєно на основі конкретної життєвої ситуації [34].

Наприклад, Ю.М. Антонян вважає, що тільки 16 % жінок-злочинниць заздалегідь обмірковують і планують вчинення злочинів, а основна маса (84 %) роблять їх ситуаційно. Розподіл чоловіків за цією ознакою не збігається з розподілом жінок, хоча дуже близький до нього [14].

Як ситуація, яка сприяє вчиненню катувань, виступає, перш за все, конфлікт між злочинцем і його жертвою.

Кримінологічний аналіз катувань, на наш погляд, був би неповним без даних про категорії осіб, які їх вчиняють.

Категорії осіб	2007	2008	2009	2010	2011
Особи, які раніше вчинили злочин	12	11	13	17	25
У стані алкогольного, наркотичного, токсичного, психотропного сп'яніння	25	21	20	22	18
Групою осіб	19	24	25	18	31
Неповнолітні або за їх участю	5	5	4	1	2

2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
18	8	4	5	0	4	6	5
14	10	6	4	0	3	6	1
21	12	7	5	2	10	23	4
0	1	1	2	1	3	0	2

Аналізуючи статистичні дані, можна сказати, що підвищену суспільну небезпеку створюють групи осіб, а також особи в стані алкогольного, наркотичного, токсичного, психотропного сп'яніння, які вчиняють катування.

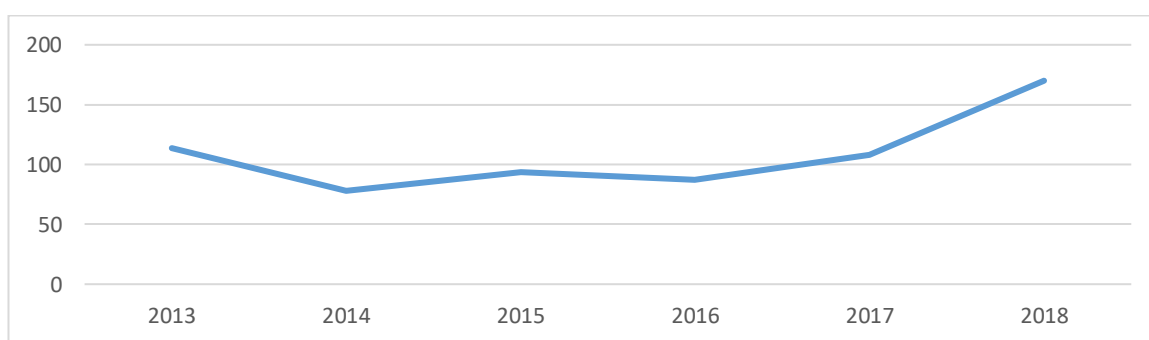
Вчинення групою осіб катування потерпілого здійснюється об'єднаними зусиллями декількох осіб. В силу цього таке посягання потерпілим сприймається інакше, ніж вчинене однією особою. Воно серйозніше порушує його права й інтереси, заподіює більш значимий збиток і призводить до інших негативних наслідків.

За результатами дослідження встановлено, що 21,4% досліджуваних злочинів скоюються в групі. Для прикладу, можна взяти Одеську область, де в 2010 році у звітний період було зареєстровано 5 випадків вчинення катування і

виявлено 14 осіб, які його вчинили – це показує нам, що на кожний злочин припадає 2-3 особи, які вчинили катування (Додаток А).

Щодо осіб в стані алкогольного, наркотичного, токсичного, психотропного сп'яніння, які вчиняють катування, то з досліджуваних злочинів на них припадає 15,5 %.

Підводячи підсумки кримінологічної характеристики катувань, можна зробити наступні висновки. Серед зареєстрованих злочинів проти життя і здоров'я, катування займає 0,1 %. Слід відзначити високий рівень латентності названого кримінально караного діяння. В останні роки, на тлі загальної злочинності, вчинення катування зросло.

Встановлено, що більшість зазначених злочинів (87,1 %) відбувається в місцях проживання громадян або місцях, пов'язаних з сімейно-побутовою діяльністю людини (в будинку, квартирі, дачі); в осінньо-зимовий період (52,8 %); у вечірній і нічний час (87,0 %); 45,1 % потерпілих – подружжя або співмешканці винних, 20,6 % – їхні діти, з якими вони перебували в тривалому конфлікті. Основні способи вчинення цих злочинів пов'язані із застосуванням винним мускульної сили: нанесення ударів руками – 44,3 %; нанесення ударів руками і ногами – 29,8 %; використання різних предметів як знаряддя нанесення побоїв: нанесення ударів руками із застосуванням побутових предметів (молотки, палиці, пляшки, ремені) – 12,2 %. Абсолютна більшість досліджуваних злочинів (95,3 %) носить ситуаційний характер. Знання кримінологічних особливостей катувань необхідні для організації ефективної попереджувальної роботи з таким кримінально-караним діянням (Додаток А).

2.2 Кримінологічна характеристика особи, яка вчинила катування та особи, яка зазнала катування

Кримінологічна характеристика особи злочинця була предметом розгляду багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців. Проте, багато істотних аспектів цієї складної проблеми ще не достатньо вивчено або залишається поза межами наукових досліджень, а особливо щодо особи злочинця, яка скоює катування. Слушно з цього приводу зазначає Ю.М. Антонян: «Дуже мало системних досліджень, що відображають головні характеристики осіб злочинця в їх сукупності і взаємодіях між собою та з різними елементами зовнішнього середовища. У літературі недостатньо уваги приділяється індивідуально-психологічним особливостям особи, оскільки кримінологічні дослідження більше уваги приділяють соціальним проблемам формування особи злочинця» [10, с. 4].

На наше переконання, проведення наукового пізнання кримінологічної характеристики особи, яка скоює насильницькі злочини потрібно здійснювати всебічно, враховуючи особисті морально-психологічні якості особи. Більш конкретне спрямування дослідження даної проблеми дасть змогу набути ґрунтовніших кримінологічних знань та заповнити певні прогалини наукових досліджень, що існують на сьогодні у даному напрямку. Це, також, дасть змогу міністерству внутрішніх справ та іншим правоохоронним органам більш ефективно здійснювати превентивну діяльність.

У наш час проблема особи, що чинить насильницькі дії отримала особливу актуальність. Впродовж всього існування науки кримінології, як самостійної сфери суспільних знань, особа злочинця постійно притягує все більшу увагу фахівців різних галузей діяльності. Над вирішенням цієї проблеми працювали сотні кримінологів, соціологів, психологів, психіатрів, педагогів, демографознавців та інших спеціалістів [29; 50; 114; 152]. Зокрема, досвід наук кримінального профілю свідчить про те, що майже всі школи і концепції в тій

або іншій формі, на тому або іншому рівні включали проблематику особи злочинця.

Справді, які б категорії злочинів не вивчалися, центральною проблемою завжди є особа злочинця. Оскільки антигромадські погляди і уявлення особи, які в більшості виступають в якості причин скоєння злочину, є частково результатом негативного впливу зовнішнього соціального середовища на людину, вивчення особи злочинця необхідне для справжнього наукового дослідження причин злочинності та розробки ефективних заходів їх викорінення. На думку Ю.М. Антоняна, пояснити поведінку злочинця, знайти ефективні шляхи і засоби попередження злочину можна тільки при глибокому вивченні того, що характеризує злочинця як особистість. Ось чому проблема особи злочинця, складаючи важливу частину предмета кримінології, належить до числа центральних кримінологічних проблем [18, с.5]. На думку С.Н. Абельцева, в особі злочинця відбиваються всі ознаки злочину. Саме тому особа злочинця та її злочинна поведінка являють собою єдиний об'єкт кримінологічного дослідження [1, с. 6].

С.Д. Максименко зазначає, що для того, щоб зрозуміти особистість, необхідно відповісти на одне із ключових питань: «З чого починається життя?», «Що конституює саме по собі людське життя» [157, с. 8].

Зазначимо, що поняття «особи злочинця» ще й до сьогодні залишається дискусійним питанням, адже злочинці, «розчинені» в демографічних, професійних параметрах та їх особистісні характеристики відрізняються наявністю різнобарвної варіативності.

Водночас, залежно від соціально-історичних умов, вимог соціальної практики і рівня наукових досягнень, по-різному поставало і вирішувалось питання, що таке особа злочинця, яка її роль у вчиненні злочину, яке коло її прав і обов'язків, як впливати на неї, щоб не допустити з її боку подальших злочинних дій.

Тому, вважаємо, що термін «особа» лише визначає своєрідне місце людини в суспільстві, а її роль у соціумі зумовлюється рисами чи властивостями, що їй притаманні.

Особа злочинця – це перш за все її соціальні характеристики, а не юридична конструкція, що визначає на законодавчому рівні конкретні ознаки індивіда, особа злочинця – це сукупність соціально значимих властивостей, ознак, зв'язків і відносин, які характеризують людину, винну у порушенні кримінального закону, в поєднанні з іншими (неособистими) умовами та обставинами, що впливають на її злочинну поведінку [58, с. 94].

І.М. Даньшин розглядає поняття особи (особистості) злочинця – як сукупність істотних і стійких соціальних властивостей і ознак, соціально значущих біопсихологічних особливостей індивіда, які, об'єктивно реалізуючись у конкретному вчиненому злочині, надають вчиненому діянню характеру суспільної небезпечності, а винній у ньому особі – властивості суспільної небезпечності, у зв'язку з чим вона і притягається до відповідальності, передбаченої кримінальним законом [2, с. 37].

Зміст поняття особистості злочинця поєднує в собі соціологічні, кримінально-правові, криміналістичні, психологічні аспекти поняття. Із сукупності різноманітних визначень особистості різними науками, можна виділити найбільш точні: а) особистість – це стійка система соціально-значущих рис, тобто явище комплексного плану; б) особистість – суспільна істота, поза суспільством особистості немає, оскільки кожна людина формується як особистість у суспільстві [181, с. 9]; в) значущі властивості особистості, що віддзеркалюють спрямованість людини відносно зовнішнього світу, виявляються в її поведінці, діяльності; г) особистість діє в умовах вільного волевиявлення, коли рішення про певний спосіб дії все ж належить їй.

В українській кримінології традиційно особистість злочинця розглядається як сукупність соціально-психологічних властивостей, які утворилися в процесі соціалізації людини, і ситуацій, що зумовлює її злочинну поведінку [225, с. 234; 58, с. 94].

Особистість, як стійка система соціально значущих рис людини, проявляється в ході діяльності та спілкування. Людина стає особистістю в процесі соціалізації, тобто в процесі виховання і освоєння соціальних функцій. Ідеалом є всебічно розвинена, гармонійна особистість. Її антиподом є відчужена, одностороння, духовно бідна, деформована особистість. У крайньому своєму вираженні ця деформація призводить до кримінальної активності.

Слід, вважаємо, приєднатися до думки В.В. Голіни, що особистість злочинця – це сукупність природжених і соціально надбаних рис, якостей, властивостей, що в тій чи іншій мірі типово притаманні людям, які вчинили злочини і в яких ці властивості, якості, риси виявилися [49, с. 96].

На нашу думку, застосування поняття «особистості» є більш вдалим при аналізі злочинної поведінки людини, тому що розкриває її внутрішній світ (потреби, мотиви, спрямування тощо). У центрі нашого дослідження особистість, яка вчиняє катування.

Поняття «особистість» характеризується відносно певної галузі дослідження. Хоча проблема особистості має загальнозначимий характер, безпосередньо стосується всього суспільства, вона вивчається багатьма науками. У літературі вказується на багатосторонність і багатоплановість дослідження особистості. У тому чи іншому ракурсі особистість вивчають філософія, соціологія і право, а цілком предметно досліджує її психологія. Для кримінології об'єктом пізнання є особливий тип особистості – особистість злочинця. Це поняття умовне і його слід розглядати окремо.

Будь-яка особистість вільна вибирати поведінку. Особливість насамперед полягає в тому, як зазначається в літературі, що різні науки вивчають різних людей з їх специфічною поведінкою. Тому наявність складних характеристик і властивостей, що відрізняють людей один від одного, важко вмістити в шаблонні і стереотипні межі. З огляду на це, різні науки «не працюють» зі спеціально підібраними особами, а, стикаючись зі складними ситуаціями, вивчають міжособистісні відносини і кожна з наук «вибирає» свій об'єкт

дослідження. Такому вибору об'єкта дослідження відповідають і суспільні відносини, специфіка яких у кожному конкретному випадку цілком очевидна.

Кримінологія вивчає таких особистостей, які скоюють злочини, і є для цієї науки об'єктом дослідження. Однак, вивчаючи зазначених осіб, кримінологія користується досягненнями інших галузей знання. Береться до уваги те, що проблема особистості злочинця – проблема комплексна.

Особистість злочинця, як і людини взагалі, оцінюється як діяльна істота, спосіб життя якої відображається на її зовнішності. Людина, що не здатна здійснювати усвідомлені дії, відповідати за свої вчинки, позбавлена необхідних властивостей, що характеризують її як особистість. В особистості будь-якого типу, в тому числі і в особистості злочинця, складаються взаємини з оточуючими людьми. Завдяки діяльній натурі людини навколо неї складаються суспільні відносини, між особистістю і суспільством завжди існує зв'язок. У системі цих суспільних відносин треба бачити і відносини, характерні для особистості злочинця.

Низка науковців розглядає особистість злочинця як складний комплекс негативних властивостей, якостей, станів, їх структуру і співвідношення, соціальні і психологічні характеристики, котрі в сполученні з конкретними об'єктивними обставинами обумовлюють вибір злочинного варіанту поведінки [82, с. 20; 30, с. 161]. Загальна властивість, що характерна усім злочинцям – суспільна небезпека [206, с. 113].

Початковий момент появи «особи злочинця» збігається з фактом вчинення злочину. Тому «особа злочинця», яка відбула покарання, втрачає даний статус і постає перед суспільством як «особа». Під поняттям «особа» С.Г. Кулик розуміє те, що вона крім соціальних має й інші якості, що також беруть участь у детермінації її активності й діяльності [140]. Як свідчить практика, трапляються випадки, що злочинець не відбув покарання. В такому випадку слід говорити не про особу злочинця, а як про особу, яка становить небезпеку для суспільства. Над такою особою встановлюється адміністративний нагляд і щодо неї застосовуються інші превентивні заходи.

Як говорив І.С. Ноя, «незалежно від середовища, людина може не стати ні злочинцем, ні героєм, якщо народиться з іншою програмою поведінки».

Для кримінологічної характеристики осіб, які вчинили злочин, можна застосувати багато соціологічних передумов для класифікації, тому вибір тих чи інших характеристик, які піддаються аналізу, в основному визначаються цілями аналізу.

Ми вважаємо, що теоретична оцінка кримінологічної характеристики особи злочинця, у свою чергу, дозволить орієнтувати дослідників у розробці диференційованих заходів профілактики. Ця інформація виступає однією з підстав не тільки для розроблення заходів попередження насильницьким злочинам, а й злочинності в цілому.

У вітчизняній кримінології, криміналістиці, в теорії оперативно-розшукової діяльності проблема особи злочинця займає особливе місце. Як зазначали ще понад третину століття тому, «знання типового у злочинці дозволяє постійно вдосконалювати систему соціального контролю, підвищувати ефективність запобіжних заходів, покращувати профілактичну роботу» [83, с. 112]. Безсумнівно, що і сьогодні такі знання дають можливість і більш ефективно організувати боротьбу зі злочинністю в цілому.

Зарубіжні кримінологи, а саме: А.І. Долгова та А.Р. Ратинов у структурі особи злочинця виділяють наступні елементи:

1) демографічні дані, такі як стать і вік. У кримінальній статистиці виділяються неповнолітні (14-15 і 16-17 років), особи молодого (18-24 роки і 25-29 років) і зрілого віку (30 років і старші);

2) деякі соціально-економічні критерії: сімейний стан; місце проживання; джерело доходу; рівень освіти; професійно-трудова, соціально-культурологічна, соціально-побутова діяльності;

3) громадянство (громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства);

4) стан особи в момент вчинення злочину: факт сп'яніння, знаходження у складі групи (яке саме), перебування в місцях позбавлення волі та ін.;

5) мотив злочинної поведінки;

б) морально-психологічні установки, що відображають ставлення людини до його проявів в основних видах діяльності (ставлення до закону, правопорядку, праці, сім'ї, культурних цінностей та ін.) [59, с.297; 198, с. 102].

Структуру особи злочинця слід будувати з дотриманням загальних принципів структуризації, на підставі уявлення про структуру особи загалом. Саме тому, на нашу думку, слід віддати належне структурі особи злочинця, запропонованій А.П. Закалюком, до якої науковець включив:

1) ознаки формування, соціалізації особи (освіта, спеціалізація, характер занять у вільний час);

2) ознаки соціального статусу та соціальних ролей (соціальне становище, сімейний стан);

3) безпосередні ознаки спрямованості особистості (потреби, інтереси, соціальні цінності в основних сферах життєдіяльності);

4) демографічні ознаки, що мають соціальне і психологічне значення (стать, вік);

5) психофізіологічні особливості (реакції, адаптації, моторики, тип вищої нервової діяльності);

б) показники фізичного здоров'я (загальний стан, фізичні вади);

7) показники психічного здоров'я (патологія, що виключає осудність; аномалія (відхилення), що її обмежують, аномалії в межах осудності);

8) індивідуальні психологічні риси (риса характеру, вольові якості, емоційні риси);

9) ознаки, пов'язані із вчиненням особою злочину. У більшій мірі це кримінально-правові ознаки самого злочину. Проте, оскільки він вчинений певною особою, а ознаки мають особисту належність, характеризують індивідуальний механізм його вчинення і певним чином саму особу, вони мають також кримінологічне значення [73, с. 258–261].

Такий поділ структури особи злочинця, на наш погляд, найбільш ґрунтовно дає змогу виокремити необхідні кримінологічні елементи, які мають першорядне значення у детермінації злочину.

Найважливішою характеристикою будь-якої людської особистості виступає її стать. Як зазначає Л.М.Щербакова, «феномен статі досить багатогранний, широкий і значущий для розуміння агресивної поведінки особистості». Протягом багатьох століть серед злочинців, які скоюють насильницькі злочини, переважають чоловіки. Це пов'язано не тільки з впливом психологічних і соціальних установок суспільства, а й біологічними відмінностями, в тому числі гормональними, центрально-нервовими, морфологічними [84, с. 139]. Особи чоловічої статі спочатку більш сильні, міцні, в більшій мірі схильні до агресії, що і пояснює їх переважання серед злочинців, які скоюють злочин [2, с.8; 157, с.133; 233, с.30].

Проведене нами дослідження показало, що найчастіше такі злочини, як катування, вчиняють чоловіки – 57,2 %; інші 42,8 % – жінки. Агресія – це деструктивна поведінка, що суперечить нормам людської моралі, виражає психологічний дискомфорт і фізичну шкоду шляхом нанесення шкоди жертві. Найчастіше нічим не спровокована ворожість пояснюється бажанням індивіда домінувати над оточуючими і включає в себе посягання на свободу і особистий простір інших осіб, володіючи дією руйнівного характеру (Додаток А).

Агресія властива кожній людині в різному ступені, так як є певною формою самозахисту та виживання в реальному світі. Нерідко це сформований ще з дитячих часів стиль поведінки як реакція на виникаючі конфліктні ситуації. Як зазначає Л. Берковіц, люди з сильною агресивністю схильні нападати на інших осіб, якщо ситуація, з якою вони стикаються, має для них агресивний сенс, або якщо вони недостатньо стримують себе. Вони також частіше, ніж їх однолітки, проявляють агресію в різних ситуаціях [28, с. 196].

Причинами прояву агресії у чоловіка найчастіше виступають алкоголізм, вживання енергетиків, наркоманія і токсикоманія, тютюнопаління, відсутність

самоконтролю, фізичні відхилення в нормальній роботі життєво-важливих органів, стреси.

Наявність же усталених в їхній свідомості психологічних стереотипів вирішення конфліктних ситуацій за допомогою насильства призводить до того, що ці люди не вміють іншими способами виходити зі спірних ситуацій. У них просто немає інших навичок, вони не хочуть домовлятися з іншою стороною. Тим більше, вживання спиртних напоїв та інших токсичних речовин знімає більшість гальмуючих моральних заборон і обмежень, що дозволяє чоловікам піднімати руку на своїх дружин, матерів, дітей, інших родичів і знайомих. Тому кожен третій злочин було скоєно в стані сп'яніння, а потерпілими найчастіше ставали члени сім'ї агресора.

Наступною важливою характеристикою соціально-демографічного елемента особистості є вік злочинців. Як відзначають психологи, вік визначає соціальні можливості індивіда – його статус в суспільстві, характер і вид діяльності, діапазон соціальних ролей особистості [99, с. 2]. На наш погляд, важливість віку злочинця пов'язана, ще й з тим, що саме вік визначає інтереси, потреби, життєві орієнтації злочинця, характер його злочинної поведінки.

Ще в 70-і роки минулого століття М.М. Кондрашков відзначав, що існує залежність характеру скоєних злочинів від віку злочинців [104, с. 158]. Це характерно і для нашого часу. Так, наприклад, зазначено, що неповнолітнім властиві в першу чергу злочину проти власності, особам похилого віку – проти життя та здоров'я. 88,6 % всіх вивчених нами злочинців, які вчинили катування, були повнолітніми, і тільки 11,4 % – неповнолітніми (Додаток А).

Щодо соціологічного опитування, то відповіді респондентів розділились таким чином: основна маса (50,3 %) – це особи у віці від 30 до 50 років. Потім за поширеністю йдуть особи у віці від 18 до 30 років – 22,9 %; від 50 до 60 років – 10,2 % і старше 60 років – 5,2 %. Це цілком відповідає і тенденції катування, де більшість злочинів скоюється особами середнього віку (Додаток Б).

Ще однією складовою характеристикою соціально-демографічного елемента особистості виступає освітній рівень злочинців. Освіта – це одна з найважливіших сфер соціального життя, від функціонування якої залежить інтелектуальний, культурний, моральний стан суспільства. Освіта – це сукупність знань, умінь і навичок, які людина отримує в різні періоди свого життя. Процес утворення починається в ранньому дитинстві і може тривати все життя: здобувати знання, вміння і навички можна в навчальних закладах за допомогою педагогів або шляхом самоосвіти. Традиційно насильницькі злочинці отримують лише найнижчий рівень освіти, в порівнянні з представниками інших кримінальних спеціалізацій (економічних, посадових, комп'ютерних та ін.) [17, с. 27–28]. Відсутність освіти призводить до низького рівня регуляції власної поведінки, вузького кругозору, формування примітивних потреб і інтересів, що сприяє їх злочинній поведінці.

Певною мірою це відноситься і до осіб, що чинять катування. Так, серед усіх вивчених нами злочинців вищу освіту мали 45,1 % засуджених, середню професійну освіту – 17,4 %, середню загальну освіту – 37,5 %. Наявність серед злочинців, хоча і невеликої, але певної частки осіб з вищою освітою обумовлена, на наш погляд, широкою доступністю платного навчання (Додаток А).

Сімейний стан в контексті досліджуваних злочинів є важливою характеристикою соціально-демографічного елемента особистості, оскільки катування, як ми з'ясували, часто виступає наслідком сімейно-побутових конфліктів. В ході дослідження встановлено, що 43,8 % засуджених були одружені, ще 27,6 % постійно проживали зі співмешканцями і лише 28,6 % не перебували в сімейно-шлюбних відносинах (Додаток А).

Вивчення особистості злочинців, які вчинили катування, показало, що 100 % засуджених за цей вид злочину були громадянами України. Серед засуджених не знайшлося осіб без певного місця проживання, осіб, які займаються бродяжництвом та жебрацтвом, хоча, як відомо, кримінальна активність таких осіб відносно висока. Маючи в наявності соціально-

демографічні характеристики особистості злочинців, які вчинили катування, можна визначити, які групи населення країни (з урахуванням віку, статі, роду діяльності тощо) частіше за інших стають винуватцями вказаних злочинів і використовувати ці дані в організації попереджувальної роботи правоохоронних органів.

Кримінально-правова характеристика особистості злочинця суттєво доповнює соціально-демографічну. У неї входить комплекс відомостей про характер співучасті, мотиви злочинних посягань, основні форми до злочинної поведінки, дані про рецидив, психічний стан у момент вчинення злочину, окремі аспекти поведінки засуджених в установах виконання покарання. Виходячи з кримінально-правової характеристики, ми можемо робити висновки про генезис злочинного посягання, глибину і стійкість антисуспільної спрямованості злочинця, його суспільну небезпечність.

Головною кримінально-правовою характеристикою виступає характер злочинної діяльності особи, яка вчинила катування. В даному випадку можна говорити про кваліфікацію скоєного злочину, кількості злочинів, одноосібному чи груповому скоєнні винним злочину, наявності або відсутності у нього рецидиву злочинів.

Важливе значення в характеристиці особистості злочинця відіграє мотив його злочинних дій, тим більше в ряді злочинів, у тому числі таких як катування, ряд мотивів закріплений в якості кваліфікуючих ознак злочину. Мотив злочину являє собою обумовлені потребами та інтересами усвідомлені особою внутрішні спонукання, що викликають у неї рішучість вчинити злочин. Мотиви індивідуальної злочинної поведінки формуються за допомогою потреб, інтересів, потягу і емоцій (почуттів), ціннісних орієнтацій. Потреби суб'єкта відображають його залежність від зовнішнього світу, потребу в чому-небудь. У разі вчинення катувань в агресора переважають збочені потреби (деструктивні, ті, які згубно впливають на розвиток особистості і його відносини з оточуючими).

Мотиви і цілі формуються під впливом різних соціальних чинників і індивідуальних властивостей особистості. В силу цього всебічне і глибоке вивчення мотивів і цілей злочинних діянь є необхідною передумовою для їх вірної юридичної оцінки і призначення справедливого покарання винному. Мотив злочинного діяння, як внутрішнє спонукання, завжди опосередковано досвідом людини, що формувалися раніше рисами і якостями. Встановити мотив – значить виявити причини, які спонукають суб'єкта здійснити суспільно небезпечне діяння. Мотив і мета вчинення злочину підлягають обов'язковому встановленню у кожному кримінальному провадженні.

Спираючись на вивчену нами судову практику, а також на результати опитувань, можна відзначити, що основними сформульованими ними мотивами вчинення катувань були: непокора потерпілого, його небажання виконувати вимоги винного – 35,7 %; ревнощі – 26,2 %; помста – 23,8 %; хуліганський мотив – 5,5 %; заподіяння мук жертві, знущання – 5,5 %; реакція на протиправну поведінку потерпілого – 3,3 % (Додаток Б).

Морально-психологічні властивості і якості відображають внутрішній світ злочинця. Морально-психологічний елемент структури особистості злочинця також включає в себе аналіз рис характеру, темпераменту, особливостей мислення та інших психологічних якостей людини, яка вчинила катування. Характер і темперамент роблять помітний вплив на зміст поведінки людини, її реакцію на зовнішній вплив, особливо якщо він травматичний для людини. Моральні принципи визначають вибір життєвих ситуацій і вчинків у них, лінію поведінки, способи вирішення життєвих проблем і досягнення своїх цілей, спілкування з іншими людьми і членство в малих соціальних групах.

Багато кримінологів фіксують у насильницьких злочинців такі якості як імпульсивність, підозрілість, злопам'ятність, підвищену чутливість у міжособистісних відносинах [15, с. 223]. Встановлено, що злочинці, які вчинили катування, мають конфліктний характер.

З урахуванням особливостей мислення та інших психологічних якостей людини, яка вчинила катування, варто звернути увагу на внутрішнє ставлення

злочинця до вчиненого злочину [90]. Результати вивчення вироків суду і опитування дозволяють зробити висновок, що каяття у скоєному і співчуття висловили 53,5 % засуджених, які визнали свою провину, не перешкождали розгляду справи в суді. Решта 46,5 % засуджених свою провину не визнали, навіть робили спроби по залякуванню потерпілих і свідків, демонстрували неповагу до правоохоронних органів (Додаток А).

Аналізуючи статистичні дані, більшість злочинців (20 %), вчиняли катування повторно. Як показує нам практика, деяким особам, які вчинили катування, було шкода потерпілих, тоді як частина не відчувала ніякої жалості до потерпілих взагалі (Додаток А).

Характерно, що більшість засуджених були в цілому фізично і психічно здорові. Однак варто зазначити, що 12 % катувань були здійснені особами з певними психічними аномаліями. Як зазначалося раніше, більшість вивчених злочинів носить ситуаційний характер, умисел на вчинення катувань у злочинців найчастіше виникав раптово, попередня підготовка у них зазвичай відсутня. Це в першу чергу було характерно саме для зазначеної категорії осіб, оскільки психічні аномалії перешкождали цій підготовці (Додаток А).

У кримінології, крім виявлення особистісних характеристик злочинців, існує ще один прийом вивчення особистості злочинця – типологія злочинців. Створюючи типології, дослідники прагнуть упорядкувати їх опис, знайти способи і засоби визначення найбільш важливих особливостей досліджуваних явищ і, найголовніше, знайти їм пояснення, усвідомити подібності та відмінності [13, с. 56].

Під типом предметів або явищ прийнято розуміти зразок, вид, характерну модель, що володіє істотними і якісними ознаками [82, с. 12]. Відповідно типологія злочинців – це поділ усіх осіб, які вчинили протиправні діяння, на типи по якомусь єдиному критерію [205, с. 82], і таких критеріїв може бути багато.

Як стверджує В.Т. Фурсов, типологізація – це особливий різновид класифікації, який принципово відрізняється від інших видів останньої

проведенням диференціації об'єктів за їх типовими ознаками, тоді як класифікація може здійснюватися за будь-якою спільною ознакою.

Можна виділити три значення, в яких використовується типологія:

1) як концептуальна основа типологічного підходу до особи злочинця (частина загального вчення про особу злочинця);

2) як типологізація злочинців (практичне виділення їх до конкретного числа типів);

3) конкретні типи злочинців як результат процесу типологізації [229, с.118].

Авторський колектив у складі І.М. Даньшина, В.В. Голіна, М.Ю. Валуйської наводять такі підстави побудови типології особи злочинця:

1) характер антисуспільної спрямованості особи злочинців. Виділяють наступні типи злочинців: насильницький тип особи злочинця; корисливий тип злочинця; злісний соціально дезорганізований тип злочинця; необережні злочинці.

2) ступінь глибини цієї антисуспільної спрямованості. Виділяють такі типи як випадкові злочинці; ситуаційні злочинці; нестійкі злочинці; злісні злочинці; особливо злісні злочинці [130, с. 40–41].

Ціль типології полягає у розробці таких рекомендацій, якими могла б користуватися оперативно-розшукова, судово-слідча, виправно-трудова та кримінологічна практика, при цьому застосовуючи ефективну диференційовану систему заходів до диференційованої сукупності злочинців [229, с. 122].

Ми підтримуємо висловлену позицію, адже виділення окремих типів злочинців та надання їм кримінологічної характеристики буде цінним тільки в тому випадку, коли буде мати практичне застосування у діяльності правоохоронних органів.

В українській кримінології існує типологія, яка розмежовує типи за характером взаємодії ситуації та особи злочинця. О.М. Джужа в означеній типології вирізняє послідовно-криміногенний, ситуативно-криміногенний, ситуативний типи [143, с. 103].

Відзначимо, що типологія у порівнянні з класифікацією є глибшим розподілом на категорії за ознаками, які причинно пов'язані зі злочинною поведінкою особи злочинця. Типологія передбачає вищий рівень пізнання. При цьому умовно можна виділити ознаки-прояви й ознаки-причини, які забезпечують змістовний характер розподілу. В основі типології обов'язково лежать істотні ознаки явищ.

Кримінологічна типологія злочинця, як правило, будується на двох критеріях: характері антисуспільної спрямованості його особи і глибині та стійкості її асоціальності.

Вважаємо, що саме така характеристика має велике практичне значення, вона, на наш погляд, може поєднуватися з розробкою конкретних заходів мінімізації злочинної поведінки. Адже в основі такої профілактики лежить вивчення особливостей осіб, які вчиняють катування.

Виходячи з мети і завдань нашого дослідження, ми будемо використовувати не всі наведені типології, а лише деякі з них.

Так, за ступенем взаємодії ситуації та особистості можна виділити наступні типи злочинців, які здійснюють в тому числі і катування:

1. Ситуативно-криміногенний тип – злочин відбувається під впливом ситуації, активно створюваної самим злочинцем. Вивчення емпіричних матеріалів дозволило нам прийти до висновку про те, що більшість (65 %) катувань були здійснені представниками цього типу. Злочинець сам ініціював своє діяння, розумів характер скоєних ним дій і свідомо прагнув до результату злочину – заподіяння фізичного болю потерпілому.

2. Ситуативний тип – злочин скоюється під впливом ситуації, що виникла не з вини цієї особи. Однак така особистість активно користується ситуацією, що склалася, виправдовуючи свою протиправну поведінку провокацією з боку інших осіб, або не знає правомірних способів вирішення виникаючих конфліктів. У нашому випадку катування були реакцією злочинця на віктимну поведінку жертви, і таких фактів було 15 % від всіх скоєних злочинів.

3. Послідовно-криміногенний тип – злочин таких осіб впливає з їх звичного стилю поведінки і обумовлюється стійкими антигромадськими поглядами, соціальними установками й орієнтаціями суб'єкта. Ситуація вчинення злочину активно створюється такими особами, їх злочинна діяльність є їхньою професією, що дозволяє заробляти гроші на прожиття. Особи такого типу складають 10 %.

4. Випадковий тип – злочин скоюється під впливом несприятливого збігу життєвих обставин, які різко провокують ситуації сильного душевного хвилювання, викликаного поведінкою потерпілого. Зазвичай особа винного раніше характеризувалася тільки позитивно, людина в інших умовах ніколи не зважилась би на протиправний вчинок. Особи такого типу склали 5% .

В силу цього вважаємо за можливе виділити такі типи особистості злочинців, які вчиняють катування: «постійно-конфліктний», «ситуаційно-конфліктний», «випадково-конфліктний». До першого типу особистості можна віднести злочинців, які були раніше судимі, зловживали спиртними напоями, систематично конфліктували з іншими особами та особами, щодо яких вони здійснили катування. Це найбільш небезпечні представники з числа осіб, які вчинили зазначені злочини, оскільки вони внутрішньо готові до протиправної поведінки. Скоєний злочин є для них закономірним результатом попереднього життя. Особи даного типу складають близько 40,0 % від загальної кількості вивчених злочинців.

До другого типу слід відносити злочинців, які вперше скоїли злочин, в тому числі в умовах ситуації, створеної потерпілим – конфліктної ситуації, якої вони могли уникнути або вирішити, не порушуючи кримінальний закон, але вибрали найбільш простий і доступний, на їх погляд, спосіб вирішення – застосування насильства. Особи даного типу складають близько 50,0 % вивчених злочинців.

До третього типу можна віднести осіб, які раніше характеризувалися виключно позитивно, вели законослухняний спосіб життя, не створювали конфліктів з потерпілим. Вирішальну роль в здійсненні ними злочину зіграла

ситуація, що реалізувалася в неправомірній, гостро провокуючій поведінці жертви злочину. Представники даного типу склали близько 10 % від загальної кількості осіб, які вчинили катування.

Вважаємо, що наведена типологія може бути використана в роботі правоохоронних органів та інших структур, зокрема надають психологічну допомогу громадянам, для попередження досліджуваних злочинів.

Виходячи з вищевикладених характеристик, вивчених типологій особистості злочинців, складених за різними підставами, ми можемо вивести кримінологічну модель особистості злочинця, узагальнюючи всі найбільш характерні риси осіб, які вчиняють катування – це особи чоловічої статі (57,2 %) у віці від 30 до 50 років (50,3 %), з середнім освітнім рівнем (35,5 %), що перебувають в сімейно-шлюбних відносинах (71,4 %), групою осіб (21,4 %). Також важливою категорією є працевлаштування. Серед засуджених в період з 2009–2013 роки, можна визначити, що 80,7 % з них є працездатними, але ніде не працюють і не навчаються. Характерним є те, що 34,8 % із них мали непогашену і не зняту судимість. 5,26 % засуджених складають робітники, таку ж кількість засуджених становлять пенсіонери, в тому числі інваліди. Крім того, 3,5 % засуджених осіб є приватними підприємцями. Незначну кількість засуджених складають державні службовці – 1,8 %, студенти навчальних закладів – 1,8 % та безробітні – 1,8 %. Основними мотивами їх злочинних дій були прагнення покарати потерпілого, який не бажає виконувати їх якісь вимоги (35,7 %), ревнощі (26,2 %) і помста (23,8 %). Такі особи відрізняються неврівноваженим і конфліктним характером (79,6 %), пристрасстю до спиртних напоїв (15,5 %), 20 % з них раніше систематично застосовували насильство до інших осіб. Вони представлені такими типами особистості злочинця: «постійно-конфліктний» (40,0 %), «ситуаційно-конфліктний» (50,0 %), «випадково-конфліктний» (10,0 %) (Додаток А).

На нашу думку сьогодні, коли кримінологія володіє певними даними про особу злочинця, продовжується відчуватися потреба у відомостях про тих, хто стає жертвою злочину.

Поняття «жертва» не охоплює поняття «потерпілого», а навпаки. У загальносоціологічному сенсі фактичний зміст поняття «потерпілий» дещо ширший від поняття «жертва», оскільки, не кожна жертва може бути потерпілою (у цьому випадку йдеться про латентність з боку жертви злочину).

А.А. Нікітіна під поняттям «жертва» розуміє людину, що постраждала від неправомірних дій інших осіб, власного поводження, негативних життєвих обставин або нещасного випадку [174, с. 18]. О.Н. Мойсюк визначає жертву злочину як людину, якій в результаті суб'єктивного бажання злочинця чи за об'єктивно складеними обставинами заподіюється фізична, моральна чи майнова шкода [170, с. 7].

Якщо звернутися до міжнародного розуміння поняття жертви, то існує міжнародно-правове поняття жертви злочину, яке подано у додатку до прийнятої 29 листопада 1985 р. Генеральною Асамблеєю ООН Декларації «Основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою». У документі зазначається, що жертви – це особи, яким індивідуально або колективно було заподіяно шкоду, включаючи тілесні ушкодження або моральну шкоду, емоційні страждання, матеріальну шкоду або суттєве обмеження їх основних прав у результаті дії або бездіяльності, порушення існуючих законів держави. Та чи інша особа може вважатись жертвою незалежно від того, чи був встановлений, затриманий, відданий до суду або засуджений правопорушник, а також незалежно від родинних стосунків між правопорушником і жертвою [56, с. 159].

Приділяючи увагу поняттю віктимності особи, підтримуємо позицію О.М. Гуміна, котрий зазначає, що віктимність особи можна визначити як соціально набуту сукупність біофізичних, психологічних, соціальних рис особистості, які під час взаємодії зі зовнішніми умовами підвищують імовірність стати жертвою злочину. Ці властивості привертають увагу злочинця, формують у нього злочинний намір. Люди, наділені віктимними властивостями й рисами, як правило, стають жертвами різних видів злочинів. За таких умов доцільно говорити про видову віктимність, яка відображається у

відносній «схильності» через низку обставин окремих людей ставати жертвами певних видів злочинів, наприклад, крадіжок, шахрайства, тяжких тілесних ушкоджень, убивств [53, с.206].

Таке розуміння понять, на нашу думку, повинне знайти своє відображення у всіх галузях знань, що сприятиме позитивним досягненням у будь-якій сфері діяльності. У кримінології це дозволить чітко встановити місце і роль кожного потерпілого у конкретному суспільно небезпечному діянні із подальшим визначенням заходів попередження злочинності.

Кримінальна статистика МВС вказує, що в Україні офіційно потерпіла від злочинів протягом 2013-2018 років є наступна кількість осіб:

Особи, які потерпіли від злочинів протягом 2013-2018 років	
Рік	Всього осіб
2013	426652
2014	393532
2015	412689
2016	444617
2017	374238
2018	312986

Однак потрібно враховувати, що значна частина жертв злочинів не входить до офіційної статистики. Така латентна віктимність часто включає в себе маргінальні прошарки населення, безпритульних дітей, інших жертв злочинів, про які не було відомо правоохоронним органам. Як зазначає В.А. Туляков, відповідна статистика потерпілих не ведеться, а репрезентативні віктимологічні дослідження ще не набули належного поширення [222, с. 134–144].

Вивчення поведінки особи потерпілого від катування має на меті:

- а) більш глибоко зрозуміти природу і причини злочинної поведінки, ситуацій, які передували злочинам, супроводжували їх та зникли після їх вчинення;
- б) визначення тої шкоди (матеріальної, духовної, моральної, психологічної та

ін.), яка наноситься окремими злочинами та злочинністю в цілому; в) успішна профілактика (запобігання, припинення).

Показовим є порівняльний аналіз вікових і гендерних параметрів віктимності осіб стосовно насильницьких злочинів, здійснений І.В. Ічманською. Під час підведення підсумків вчені врахували не тільки розподіл постраждалих від насильницьких злочинів, а й дані демографічної статистики та продемонстрували, що найбільший індекс віктимізації – 2,5 – припадає на вікову групу «30–40 років», тоді як у групах «від 25 до 30 років» і «від 40 до 50 років» ці індекси становлять відповідно 2,2 і 2,4 [86, с. 18].

На основі глибинного аналізу матеріалів кримінальних проваджень, ми прийшли до висновку, що середній вік жертв від катувань становить 36 років.

Також слід зазначити, що значний відсоток припадає і на осіб до 14 років, що є досить великою проблемою і зародження вчинення таких самих дій в майбутньому.

Значна кількість потерпілих проживають у містах (73 %) ніж в сільській місцевості (27 %) (Додаток А).

А також слід згадати, що жертвами катування практично в однаковій мірі є особи жіночої (42,8 %) і чоловічої статі (57,2 %) (Додаток А).

Зважаючи на викладене, ми вважаємо, що з точки зору інформаційного значення всіх потерпілих можна об'єднати у три групи: зацікавлених у повідомленні інформації, байдужих, зацікавлених в приховуванні інформації про злочин.

Причини, з яких потерпілі не повідомляють про злочини, різноманітні: страх помсти, наявність випадків, коли потерпілий та злочинець є родичами, близькими знайомими, сусідами, недовіра в можливості правоохоронних органів виявити злочинця, складність кримінально-процесуальних процедур та ін.

Д.В. Рівман зазначає, що поведінка потерпілого і все, чим він керувався під час її здійснення, нерозривно пов'язана з його особистісними характеристиками: установленням особи, статтю, віком, професією,

суспільним, посадовим і родинним становищем, а тому чітке визначення кримінологічно важливих характеристик жертв злочину є необхідними передумовами для побудови ефективної системи запобігання злочинності. Злочинець у багатьох ситуаціях вступає у взаємодію з конкретною жертвою, на яку, як і на злочинця, повинна бути спрямована індивідуально позитивна дія [199, с. 40–48; 201, с. 34; 200, с. 105].

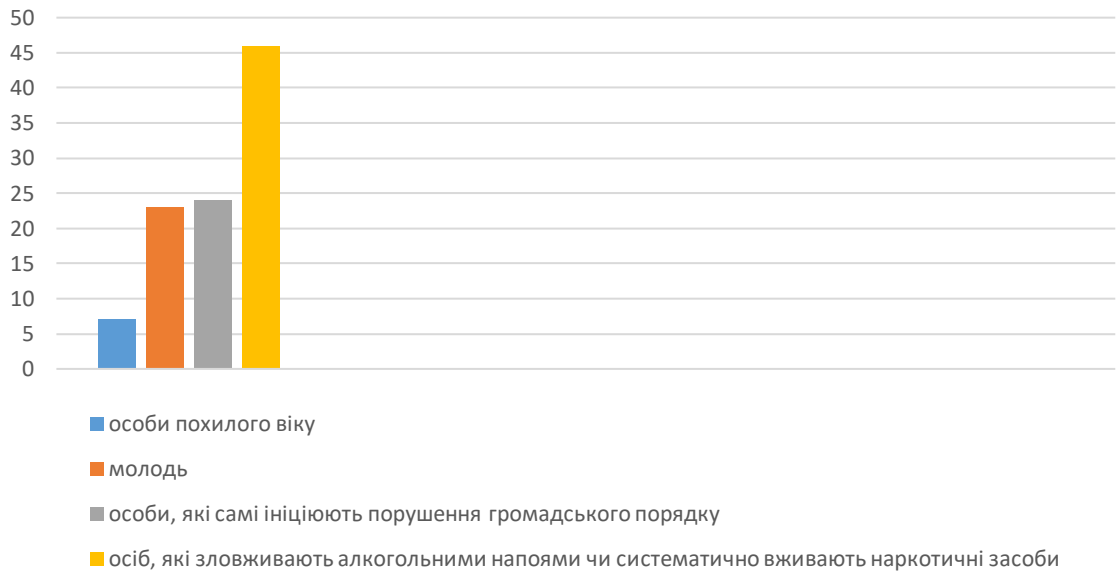
Переконані, що ефективна система попередження катування повинна ґрунтуватись на профілактичному впливі як на особу злочинця, так і на ймовірних осіб – жертв таких злочинів.

Провівши соціологічне опитування серед громадян, ми отримали такі результати, хто може стати жертвою вчинення катування.

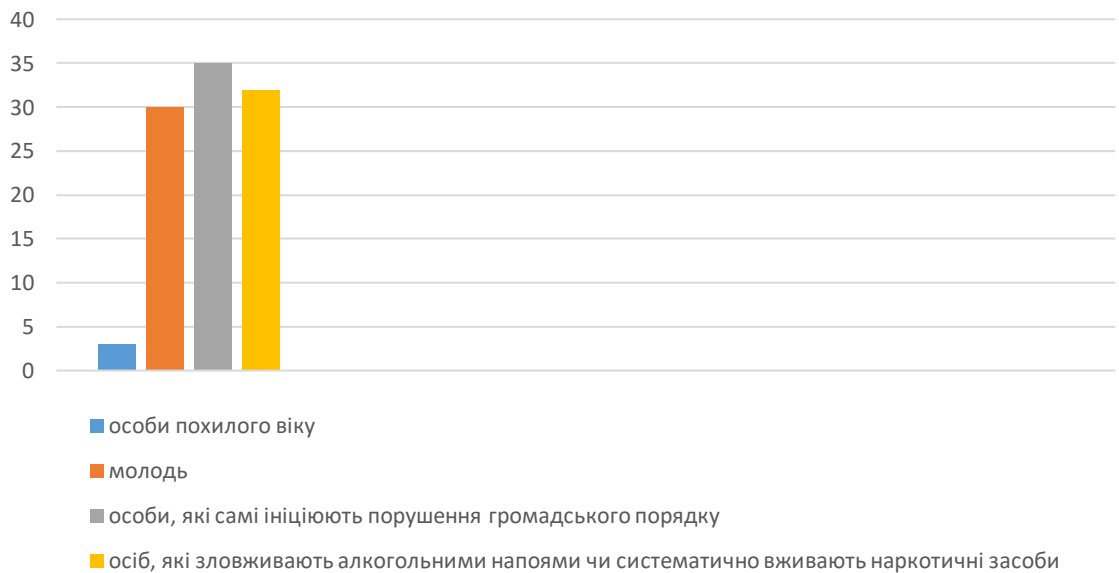

Київська область

Одеська область

Провівши аналіз кримінальних проваджень, на перше місце можна винести осіб, які зловживають алкогольними напоями чи систематично вживають наркотичні засоби – 35 %. Друге місце зайняли особи, які самі ініціюють порушення громадського порядку – 25 %. Третє місце отримала молодь – 22 %. Інші категорії осіб зайняли біля 10 % чи менше від загальної кількості та зустрічаються не так часто (Додаток А).

Викладене дає змогу скласти кримінологічний портрет жертви катування: це повнолітня особа в більшості чоловічої статті (57,2 %) віком від 18 до 45 років (39%), що проживає в містах (73 %) (Додаток А).

2.3 Чинники, які детермінують вчинення катування

Суспільна небезпека досліджуваного злочину полягає в зазіханні на досить широке коло суспільних відносин, що забезпечують стан загального спокою, суспільну мораль, фізичну і психічну недоторканність особи, нормальний фізичний і психічний розвиток підростаючого покоління.

Катування становить меншу суспільну небезпеку, ніж такі злочини, як вбивство і заподіяння шкоди здоров'ю різного ступеня тяжкості. Проте

кількість зареєстрованих випадків вчинення цього злочину перевищує загальне число інших злочинів, пов'язаних з насильством над особистістю.

Катування має ряд загальних не тільки кримінально-правових, а й кримінологічних ознак, обумовлених спільністю їх детермінації та характеристик осіб. У даний час практику попередження катувань в країні навряд чи можна назвати ефективною, що пов'язано з небажанням і боязню потерпілих звертатися за допомогою до правоохоронних органів, недоліками в роботі самих правоохоронних органів щодо профілактики зазначених злочинів, слабким попереджувальним потенціалом кримінального покарання за такі діяння.

Кримінологи відзначають, що детермінація – це поняття, похідне від слова «детермінант», «детермінувати». Детермінувати означає «визначати, обумовлювати», а детермінація – «процес обумовлення, визначення» [118, с. 231]. Відзначається також, що детермінація є об'єктивно існуючою обумовленістю речей, процесів. Будь-яке явище не виникає саме по собі, поза навколишнім середовищем, а навпаки, пов'язане з ним, викликане певними факторами і обставинами [119, с. 594]. Говорячи про детермінацію злочинності, можна зустріти твердження, що «одним з різновидів детермінації є причинність, так як злочинність пов'язана з безліччю явищ, станів, процесів. З них причинами є лише ті, які діють генетично, тобто породжують, відтворюють злочинність як свій наслідок» [232, с. 28]. Тому при вивченні процесів детермінації злочинності повинні враховуватися відносність, умовність поділу явищ і процесів на причини і умови [241].

Дослідження причин і умов злочинності – дуже важливий етап кримінологічного дослідження, який замикає кримінологічну характеристику будь-якого виду злочинності. Адже саме комплекс детермінантів є основою побудови системи попередження будь-якого виду злочинності. Якщо в комплексі детермінант перераховуються зазначені вченими проблеми злочинності, то в системі попередження формулюються рішення раніше виявлених проблем. Причому кримінологічна характеристика злочинності

описує колишній та сучасний стан справ зі злочинністю, тоді як питання, присвячене попередженню злочинності, мусить орієнтуватися на майбутнє, в ньому повинні бути прописані заходи, що дозволяють не допустити погіршення кримінальної ситуації, які приведуть до зниження рівня злочинності в суспільстві. Тому від правильності виявлення причин і умов злочинності того чи іншого виду безпосередньо залежить ефективність розроблюваних і впроваджуваних превентивних програм.

Проблема причин та умов злочинності має важливе методологічне та практичне значення, а також визначає суть та зміст кримінології. Більш того, від її вирішення залежить розуміння соціально-правової природи злочинності, визначення соціальної та ідеологічної суті особи злочинця. Крім цього, як свідчить практика, на основі вивчених особливостей причин та умов розробляються запобіжні заходи, а також визначаються інші кримінологічні проблеми. Не залишається осторонь і кримінологія, яка приділяє багато уваги категорії причинності. Це зумовлюється тим, що злочинність і її причини є основними елементами предмета науки кримінології.

Загалом у кримінології поняття «причини злочинності» охоплює комплекс взаємодіючих детермінант, які зумовлюють злочинність. Розділяти їх на ті, які можна було б вважати причинами чи умовами злочинності, досить складно. Тим більше, що в одному випадку конкретне явище може виступати причиною, а в іншому – умовою вчинення конкретного злочину. Тому більшість авторів пропонують використовувати термін «детермінація злочинності», коли йдеться про причини та умови злочинності.

Теоретичні основи розуміння причин і умов злочинності в кримінології розроблені досить ґрунтовно. Проте, вчені по-різному визначають ці поняття. Так, Н.А. Стручков зазначає, що причини злочинності слід шукати в сфері свідомості, оскільки «всі спонукальні сили, що викликають дії людини, неминуче повинні пройти через її голову, повинні перетворитися в спонукання її волі» [213, с. 29]. Певною мірою з цією позицією можна погодитися, оскільки причини одиничного злочину знаходяться у свідомості окремого індивідуума.

Н.Ф. Кузнецова і В.В. Лунєєва вважають, що причини злочинності – це такі явища суспільного життя, які породжують злочинність, сприяють її існуванню, впливають на її динаміку [120, с. 118]. Дана позиція також обґрунтована, оскільки причини одиничного злочину, проходячи через свідомість людей, трансформуються в їх множинні поведінкові акти, стаючи причинами злочинності як негативного соціального явища.

А.І. Долгова в якості причин злочинності розглядає «взаємодію особистості і суспільства, опосередковану умовами злочинності» [118, с. 131].

Безумовно, варто підтримати і цю думку, оскільки, як відомо, жити в суспільстві і бути вільним від суспільства не можна. Особистість у процесі дорослішання проходить кілька ступенів соціалізації, приймаючи за норму поведінки навколишньої дійсності, приносячи в життя суспільства власні правила і засади. Отже, відбувається взаємний вплив суспільства на особистість і особистості на суспільство.

Однак найбільш об'ємним є визначення В.Н. Кудрявцева, який під причинами злочинності розуміє «явища, які з необхідністю, неминучістю породжують слідство», в той час як умови – це «явища, які не породжують безпосередньо слідство, але певною мірою сприяють його наступу». Це обставини вчинення злочину (час року, час доби, місце), які самі по собі не здатні заподіяти шкоду ні людині, ні суспільству. Лише зустрічаючись з елементами механізму індивідуальної злочинної поведінки конкретної людини, вони можуть або полегшити, або погіршити реалізацію задуманого [137, с. 70].

Г.М. Мінковський вважав, що «причини та умови конкретного злочину – це: середовище, що формує дисгармонію або деформацію потреб, інтересів, ціннісних орієнтації конкретної особи, що стають основою криміногенної мотивації; сама криміногенна мотивація; ситуації, в яких перебуває особа в процесі формування, життєдіяльності і безпосередньо в процесі вчинення злочину, і які сприяють виникненню і реалізації криміногенної мотивації в поведінці (умови, що сприяють конкретному злочину); психофізіологічні та психологічні особливості особи, що підсилюють її чутливість до криміногенних

впливів ззовні та стимулююче перетворення їх у внутрішню позицію» [121, с. 136].

Причини й умови злочинності залежно від їх рівня дії можна класифікувати на: 1) причини і умови злочинності в цілому; 2) причини і умови окремих видів злочинності; 3) причини і умови конкретних злочинів. За змістом детермінанти злочинності можна поділити на економічні, соціальні, політичні, духовні, ідеологічні, організаційно-управлінські тощо [139, с. 79–91].

Для кращого розуміння та розмежування даних категорій у науці вони розглядаються окремо одна від одної. Серед них поняття «причини» є одним з найчастіше використовуваних термінів у кримінології. Етимологічне слово «причина» пов'язане з дієсловом «чинити», «учинити» та вважається синонімом (як дієслово) слова «робити», «творити», «виробляти» [87, с. 189].

Проблема причин злочинності є однією з центральних у науці кримінології, а тому має безпосереднє відношення до детермінант. Вона існує дуже давно та виникла ще раніше, ніж сама наука.

Зокрема, причини злочинності поділяються за різними критеріями: а) за рівнем їх функціонування (причини злочинності в цілому, причини різних груп злочинів, причини окремих видів злочинів); б) за змістом (політичні, економічні, ідеологічні, організаційно-управлінські та інші); в) за напрямком (одні з них детермінують негативне формування особи, інші пов'язані з зовнішніми щодо індивіда умовами та ситуаціями, що сприяють проявам антисоціальних поглядів та спонукань) [144, с. 217].

Разом з цим, розглядаючи основні причини злочинності, слід мати на увазі, що вони пов'язані з багатьма соціальними явищами і процесами. Тому, напевно, можна погодитись з тими юристами-кримінологами, які зводять детермінацію злочинності лише до причин і умов, оперуючи тільки термінами «причини та умови злочинності».

Що стосується умов, то вони безпосередньо не зумовлюють злочинність, але «відкривають шлях» для дії причин, полегшують настання суспільно небезпечних наслідків. Умовами є всілякі недоліки в управлінській та

організаційній сферах діяльності різних галузей господарства і державного апарату [143, с. 79–91].

Умовами, які сприяють вчиненню злочину, є явища, процеси, які необхідні для дії причин цього виду злочинів, актуалізують ці причини, а саме недоліки в регуляторному законодавстві, в діяльності державних установ, господарських організацій, окремих громадян, що об'єктивно сприяють скоєнню злочину або настанню злочинного результату [135, с. 104].

У сучасній юридичній літературі існують різні поняття, що відображають зміст причинно-наслідкового комплексу: детермінація, причини й умови, фактори злочинності [217].

Варто зазначити, що детермінація являє собою найбільш загальну категорію, яка характеризує залежність одних явищ і процесів від інших, у тому числі й зв'язок тих обставин об'єктивної дійсності, що формують причинно-наслідковий зв'язок злочинності, так і конкретного злочину. На підтвердження цього В.Д. Малков відзначає, що загальним для усіх детермінантів злочинності є те, що в їхній основі завжди лежать об'єктивні соціальні протиріччя [122, с. 316]. Детермінізм (від лат. *determinare* – визначати) – закономірна залежність певних явищ від факторів, що їх спричинюють; матеріалістичне вчення про загальну причинну зумовленість явищ природи, суспільства й мислення [121; 85, с. 137].

Детермінація (від лат. *determinare* – визначати, обумовлювати) – найбільш загальна категорія, що характеризує походження явищ, які вивчаються у природі і суспільстві. Детермінація характеризує залежність одних явищ, процесів і станів від інших, свідчить про зв'язок між речами та явищами, а також встановлення причин виникнення чого-небудь. Кримінологічна детермінація використовує в основному три види зв'язку: причинний, обумовлений і функціональний [121; 87, с. 138]. Таким чином, детермінація – це процес визначення, обумовлення.

Особливість детермінації насильницьких злочинів полягає в наявності двох джерел причин і умов: внутрішніх (по відношенню до особистості

злочинця) і зовнішніх. Зовнішні джерела – це негативне соціальне оточення, негативний вплив багатьох соціальних чинників в процесі соціалізації (поганий приклад, виховання та ін.). Вони знаходять своє вираження у формі причин утворення криміногенних якостей особистості, чинників їх стійкості, умов, що перешкоджають правомірній поведінці і сприяють протиправному. Внутрішні джерела детермінації – це результат патологічних процесів у психіці конкретної особистості, що не виключають осудності, але постійно звучать у свідомості людини, заважаючи вести нормальне існування.

Процес детермінації злочинності є складною взаємодією різних форм зв'язків: а) функціональних; б) статистичних; в) зв'язків стану; г) причинних. Детермінантами злочинності є чинники або фактори у різних сферах і на різних рівнях суспільного життя, що обумовлюють злочинність. Відповідно: детермінант – визначальний, детермінувати – визначати, зумовлювати, детермінація – процес визначення, зумовлення [129, с. 215].

У структурі детермінації злочинів прийнято виокремлювати дві групи обставин: обставини формування особистості (антисуспільну установку) та обставини зовнішнього матеріального світу (конкретна життєва ситуація), що впливають на особу в процесі вибору нею злочинної поведінки. Такі обставини безпосередньо не спричиняють вчинення злочину, їх слід розглядати лише як умови (детермінанти) вчинення конкретних злочинів.

Вважаємо, що до сутнісних ознак поняття «детермінанти» вчинення злочину недоцільно включати такі гносеологічні характеристики як необхідність, неминучість та закономірність причин і умов, що сприяють вчиненню злочину, як це пропонується деякими науковцями [150, с. 324]. Ці ознаки вказують лише на те, як можна пізнати наявність або відсутність зв'язку між певними явищами. Така позиція детально аргументована в монографії професора Н.Н. Ярмиш [241, с. 110–212].

Не менш важливим для розуміння детермінації злочинів є твердження про те, що в соціальних явищах детермінація не може виступати як неминучість у вигляді лінійної залежності, тому що вона завжди має імовірний характер [88,

с. 107]. У детермінантах злочинності необхідно розрізняти соціальні явища, що її породжують і здійснюють несприятливі зміни стану і динаміки. Останні впливають: а) на інтенсивність дії явищ першої групи (наприклад, ослаблення боротьби зі злочинністю в певному регіоні); б) на масштаб дії явищ першої групи (поява нових районів певного регіону); в) на формування нових «ланцюгів спричинення» (наприклад, обстановка надзвичайного стану) [139, с. 115].

А.П. Закалюк зазначає, що детермінація будь-якого суспільного феномена є складною, багаторівневою, комплексною, охоплює багато суспільних відносин, процесів, які є предметом багатьох суспільних наук. Тому вирішення проблеми детермінації, включаючи детермінацію злочинності, потребує знання причин обумовленості суспільних процесів, утворень, суспільної діяльності, які подають філософія та психологія, а також соціологія та соціальна психологія [73, с. 184]. Відповідно до цього детермінація злочинності – це сукупність явищ, процесів, фактів, виявів, з якими вона взаємопов'язана та якими обумовлена.

Термін «детермінація» походить від латинського «determinio» і перекладається як «визначаю». Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає поняття «детермінація» як встановлення причин виникнення чого-небудь. Детермінізм – матеріалістичне вчення про загальну причину, зумовленість явищ природи, суспільства й мислення [36, с. 217]. Водночас детермінація є різновидом універсального зв'язку у світі, який виявляється в діалектичних формах взаємозалежності та взаємодії. Взаємозв'язки подій та явищ доволі різноманітні. За різними критеріями вони поділяються на: 1) внутрішні та зовнішні; 2) безпосередні та опосередковані; 3) прямі та зворотні; 4) стійкі та нестійкі; 5) суттєві та несуттєві; 6) необхідні та випадкові; 7) сильні та слабкі; 8) жорсткі (однозначні) та нежорсткі (багатозначні) та ін. [19, с. 30]. Основною рисою детерміністичного зв'язку між об'єктами (подіями, процесами, явищами) є наявність залежності між ними, одного від іншого, а реально – одного від інших об'єктів.

Поряд з термінами «детермінанти», «обставини» в різноманітних значеннях використовується термін «фактор» – це причина, рушійна сила процесу, яка визначає його характер, окремі риси; група причин, об'єднаних якоюсь ознакою. Ми поділяємо думку тих авторів, які розуміють фактор і як причину, і як умову (необхідну й супутню), і як явище, яке перебуває з ними у функціональному зв'язку, а також визначений стан соціальних процесів та явищ, їх взаємозумовлених сполучень [21, с. 32–33].

Як показало вивчення історичних джерел, факторний підхід у кримінології виник ще у ХІХ ст. (Ч. Ломрозо, Е. Феррі, І. Фойницький), коли сформувався так звана теорія факторів. Ця теорія передбачає наявність концепцій, які беруть за основу певну ознаку або групу певних ознак (обставин) і пояснюють її дією зміст, природу і характер досліджуваного явища або процесу. Таким чином у теорії факторів перевага надається тільки певному аспекту дії одного чи кількох факторів [6, с. 203].

В сучасній науці кримінології термін «фактор» по-різному сприймається вченими. Деякі з них розуміють під ним причину і рушійну силу, що визначає характер та окремі властивості процесу, що досліджується; інші сприймають фактор як явище та групи причин, що є домінантами розвитку та зміни певного суспільного явища. Інколи терміном «фактор» замінюють поняття «умова», «причина». Наприклад, кримінолог А.Зелінський вважає фактором рушійну силу процесу детермінації, і зазначає, що серед факторів того чи іншого явища потрібно розрізняти безпосередню (спеціальну) причину та умову [6, с.205].

Фактор (від лат. factor) у загальному означає рушійну силу якого-небудь явища, таку, що обумовлює його характер [87, с. 191]. Отже, криміногенні фактори — це родові поняття, яке включає в себе всі види криміногенної детермінації. У законодавстві України відсутнє визначення поняття «фактор», а в інших актах, зокрема управлінських, цей термін майже не зустрічається. Тому варто брати за основу поняття «фактор», що сформульоване в загальних тлумачних словниках. Так, Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає поняття «фактор» як умову, рушійну силу будь-якого процесу,

явища; чинник [38, с. 1314]. А словник російської мови під «фактором» вважає момент, істотну обставину якому-небудь процесі, явищі [178, с. 736]. Фактори злочинності слід розрізняти за їх змістом і характером «механізму» впливу на неї. За змістом їх можна розподілити на економічні, соціальні, соціально-психологічні, негативноправові, організаційно-управлінські та інші криміногенні фактори. До останніх належать несприятливі природно-кліматичні умови, факти самого існування в суспільстві злочинності, а також інших явищ, що створюють природу злочинності.

Численні дослідження кримінологів дають змогу стверджувати, що фактори, які детермінують злочинність, відрізняються між собою не тільки за ступенем криміногенної дії на злочинність, а й за характером. У цьому сенсі можна виділити такі групи детермінант, що спричиняють вчинення катування, а саме: детермінанти економічного характеру; детермінанти політико-правового характеру; детермінанти соціального характеру.

Усі перелічені криміногенні фактори різного змісту у своїй сукупності детермінують, обумовлюють злочинність. Чинник – умова, рушійна сила, причина будь-якого процесу, що визначає його характер або одну з основних рис.

Як свідчить суспільна практика, чинник вчинення злочину – це умова, якій притаманні властивості, завдяки яким вчиняється той чи інший злочин.

Разом з тим, той чи інший чинник стає умовою тільки стосовно того явища, в якому він використаний як будівельний матеріал.

Для успішного вирішення завдань, щодо попередження та припинення вчинення катування, важливим є з'ясування основних чинників, детермінант, які породжують злочинну діяльність та сприяють вчиненню катування.

Детермінація насильницьких злочинів, тобто їх причини та умови, досить повно вивчена в кримінологічній науці. А.І. Долгова зазначає, що до числа причин і умов зазначених злочинів відносяться перш за все: потворне формування особистості з раннього дитинства; алкоголізація і наркотизація частини населення країни; специфічні погляди, звички, традиції, які диктують

вирішення конфліктів за допомогою насильства; переконання в допустимості того, що можна бити дружин, застосовувати до них і дітей інші форми насильства; переконання і установки поведінки організованого злочинного середовища; прагнення до самоствердження і оцінки насильства як найбільш ефективного засобу досягнення бажаних цілей і ін. [118, с. 231].

Д.А. Шестаков до числа причин і умов сімейно-побутових насильницьких злочинів відносить: протиріччя між чоловіками і жінками, що стосуються домагань на верховенство; протиріччя правової моралі; відмінності в матеріальному становищі сімей; протиріччя між професійною та сімейною ролями жінок; розбіжність у чоловіків і жінок орієнтацій матеріального порядку; масовий розпад подружніх пар [189, с. 58].

М.А. Овчинников відзначає, що причинний комплекс сучасного кримінального насильства виступає наслідком певних соціально-психологічних явищ. Серед них особливо виділяються ЗМІ, що роблять істотний негативний вплив на психіку людей і нерідко слугують фактором соціальної дезорганізації. За допомогою ЗМІ відбувається щоденний і щогодинний процес «навчання» насильства, що сприяє посиленню в сучасних людей звикання до насильства. Останнє, у свою чергу, не тільки провокує людей до вчинення актів насильства, а й виробляє у них поблажливе ставлення до насильників, тим самим атрофуються такі моральні категорії, як «добро» і «зло», що неодмінно призводить до ментальних змін [177, с. 72].

З урахуванням сказаного можна також виділити три групи детермінантів катувань, а саме: загальні; специфічні та індивідуальні. Розглянемо дані види детермінант більш докладно.

Загальні детермінанти катувань найчастіше пов'язують з наявністю в суспільстві соціальних суперечностей. Під детермінантами загального характеру, тобто причинами та умовами всій злочинності та її окремих видів, у тому числі і таких злочинів як катування, слід розуміти взаємопов'язані, взаємообумовлені негативні соціальні явища, що мають єдину природу, а також особливості виникнення, стану і розвитку найбільш вразливих зон, у межах

яких найчастіше можуть створюватися сприятливі умови для вчинення злочинів. До них першочергово належать криміногенні чинники в сферах політики, соціальних відносин, економіки, правового регулювання, морального стану.

Серед економічних чинників, що впливають на рівень катування, можна назвати безробіття, яке як раз найбільш безпосереднім чином впливає на стан психологічного комфорту. Багато людей у силу відсутності можливості працевлаштування змушені задовольнятися випадковими заробітками, а нерідко і розкраданнями. Низький матеріальний рівень життя громадян формує в багатьох з них стан незадоволеності своїм соціальним становищем, стан безвиході, дратівливості, конфліктності, що, к свою чергу, веде до скоєння злочинів, в тому числі катування.

Специфічні детермінанти катувань, на наш погляд, притаманні саме таким діям як різновиду насильницьких злочинів. Вони найбільш яскраво проявляються сьогодні в законодавчих суперечностях, що визначають злочинність і караність діянь у суспільстві, відсутність системи захисту жертв катування, поширеності в суспільстві пияцтва і алкоголізму як безпосередніх чинників злочинності, зниженні виховного потенціалу. Не викликає сумнівів, що право – це такий собі суспільний договір, при якому більшість громадян країни підтримують наявність певних заборон і обмежень у своїй поведінці. Сьогодні в Україні склалася ситуація, при якій деякі види насильства фактично вийшли з-під контролю правоохоронних органів, перейшовши з розряду «кримінально-караних діянь» в розряд «адміністративних правопорушень». Вчені, які вивчають насильницькі злочини, до числа причин і умов діянь правового характеру цілком справедливо відносять такі: занадто м'яке покарання за злочинні дії проти особистості; відсутність належної нормативної бази боротьби зі злочинністю в країні.

Однак найбільш суттєвою специфікою детермінантів насильницької злочинності в цілому і катування зокрема є їх самодетермінація, самовідтворення, що реалізується через сім'ї, через процес виховання дітей, їх

соціалізацію. Важливу роль у становленні особистості відіграє первинна соціалізація в сім'ї, коли дитина на несвідомому рівні засвоює зразки і способи поведінки дорослих, типові реакції їх на ті чи інші ситуації. Має рацію Ю.М. Антонян, який відзначає, що існує безліч прикладів того, що в сім'ях з теплими дружніми відносинами з дітьми востаннікраще формуються такі позитивні якості як доброзичливість, колективізм, уважність, здатність до співчуття, вміння адекватно вирішувати конфліктні ситуації. А чим менше тепла, ласки, турботи отримує дитина, тим повільніше вона формується як особистість [14, с. 106].

Індивідуальні детермінанти катувань. Багато вчених виділяють особистісні (індивідуально значущі) детермінанти злочинності, з чим ми повністю згодні. Стосовно катувань вони полягають у більшій мірі в недоліках особистісного характеру, властивих конкретним злочинцям.

Як свого часу справедливо відзначав С.В. Познишев, «жоден злочин не можна пояснити виключно зовнішніми причинами, ігноруючи особливості особи, яка його вчинила, її особистість. Намалюйте будь-який ланцюг зовнішніх подій, все одно для того, щоб під їх тиском стався злочин, необхідно додати відомий склад особистості» [184, с. 6].

Про це ж говорить Ю.М. Антонян та інші вчені, відзначаючи, що саме особистість виступає носієм причин скоєння злочинів. До числа індивідуальних детермінант катувань можна відносити такі особистісні негативні властивості і якості, які сформувалися під впливом перерахованих вище детермінантів специфічного характеру і призвели конкретну особистість до здійснення названих злочинів.

Вчені відзначають, що до числа таких властивостей і якостей відносяться низький освітній рівень злочинця; алкогольна та наркотична залежність; психічні захворювання і відхилення; агресивність і жорстокість як типові риси характеру; аморальність і протиправність поведінки [239, с. 51].

Як вже зазначалося, освітній рівень індивіда впливає на його спосіб життя, поведінку, характер злочинної поведінки. Чим нижчий освітній рівень

злочинця, тим простіші і агресивні правопорушення він робить. Як вказують нам дані соціологічного опитування в порівнянні з іншими типами злочинців, катування вчиняють 35 % осіб, які мали вищу освіту (Додаток Б).

Особи, які мають найбільш низький освітній рівень, часто використовують грубу силу для вирішення конфліктів. У таких осіб відсутні пізнання в психології, конфліктології, кримінальному законі, в силу чого вони не можуть належним чином розв'язати конфлікт без застосування сили або не сприймають скоєне ними насильство, наприклад, то ж саме катування, як злочин.

Підводячи підсумки, можна виділити три групи детермінантів катувань:

- 1) загального характеру, серед яких: економічні причини і умови – низький рівень доходів населення, скорочення робочих місць, безробіття, неможливість подальшого працевлаштування, що формує в багатьох громадян стан незадоволеності своїм соціальним становищем, стан безвиході, дратівливості, конфліктності, що, у свою чергу, веде до скоєння злочинів, у тому числі насильницьких, таких як катування; духовно-моральні: поширеність в суспільстві насильства, жорстокості, статевої розбещеності, всесилля грошей, знецінення людського життя, алкоголізм і наркоманію;
- 2) специфічні, які полягають у законодавчих суперечностях, що визначають злочинність і караність насильницьких діянь, катування в тому числі; незахищеність потерпілих від катування, проблеми, пов'язані з лікуванням від алкоголізму і наркоманії, і деякі ін.;
- 3) індивідуальні, зумовлені недоліками особистісного характеру, властивими конкретним злочинцям, які здійснюють катування: низький освітній рівень злочинця; алкогольна та наркотична залежність; психічні захворювання і відхилення; агресивність і жорстокість як типові риси характеру; аморальність і протиправність поведінки.

Також слід зазначити, що причинами та умовами вчинення катування є недооцінка і практично не вираховування стану цієї злочинності; незадовільний аналіз результатів боротьби з нею та невизначення пріоритетних напрямків протидії; відсутність програмно-цільового планування та його неналежне

ресурсне забезпечення; використання застарілих методів розслідування; відсутність досконалої правової бази боротьби з цією злочинністю, у той час як кримінальна ситуація змінюється стрімкими темпами; високий рівень латентності; повільне вжиття запобіжних заходів, спрямованих на усунення детермінант злочинності; професійна підготовка співробітників правоохоронних органів не повною мірою відповідає вимогам часу, оскільки збільшується кількість молодих фахівців, які не мають відповідного досвіду.

Висновки до Розділу II

1. Для попередження катування на сучасному етапі потрібні повні й точні знання про справжній стан цього явища, що, у свою чергу, потребує відомостей про рівень, структуру, динаміку, географію злочинності, а також осіб, які їх вчиняють та можуть бути жертвою злочину.

Аналіз статистичних даних катувань взятих як єдина статистична сукупність, свідчить, що їх структура за вищевказаний період (2008–2019 рр.) в середньому виглядає наступним чином катування (ст. 127 КК України) – 9,2 %. Характерно і те, що значна частка таких діянь відбувається в сукупності з іншими злочинами. Встановлено, що вчинені катування мали багато спільного і в той же час по деяких ознаках відрізнялися один від одного.

Встановлено, що більшість зазначених злочинів (87,1 %) відбувається в місцях проживання громадян або місцях, пов'язаних з сімейно-побутовою діяльністю людини (в будинку, квартирі, дачі); в осінньо-зимовий період (52,8 %); у вечірній і нічний час (87,0 %); 45,1 % потерпілих – подружжя або співмешканці винних, 20,6 % – їхні діти, з якими вони перебували в тривалому конфлікті. Основні способи вчинення цих злочинів пов'язані зі застосуванням винним мускульної сили: нанесення ударів руками – 44,3 %; нанесення ударів руками і ногами – 29,8 %; використання різних предметів як знаряддя нанесення побоїв: нанесення ударів руками із застосуванням побутових предметів (молотки, палиці, пляшки, ремені) – 12,2 %. Абсолютна більшість

досліджуваних злочинів (95,3 %) носить ситуаційний характер. Знання кримінологічних особливостей катувань необхідні для організації ефективної попереджувальної роботи з таким кримінально-карним діянням (Додаток А).

Виходячи з вищевикладених характеристик, вивчених типологій особистості злочинців, складених за різними підставами, ми можемо вивести кримінологічну модель особистості злочинця, узагальнюючи всі найбільш характерні риси осіб, які вчиняють катування – це особи чоловічої статі (57,2 %) у віці від 30 до 50 років (50,3 %), з середнім освітнім рівнем (35,5 %), що складаються в сімейно-шлюбних відносинах (71,4 %), групою осіб (21,4 %). Також важливою категорією є працевлаштування. Серед засуджених, у період з 2009-2013 роки, можна зазначити, що 80,7 % засуджених є працездатними, але ніде не працюють і не навчаються. Характерним є те, що 34,8 % із них мали непогашену і не зняту судимість. 5,26 % засуджених складають робітники, таку ж кількість засуджених становлять пенсіонери, в тому числі інваліди. Крім того, 3,5 % засуджених осіб є приватними підприємцями. Незначну кількість засуджених складають державні службовці – 1,8 %, студенти навчальних закладів – 1,8 % та безробітні – 1,8 %. Основними мотивами їх злочинних дій були прагнення покарати потерпілого, який не бажає виконувати їх певні вимоги (35,7 %), ревнощі (26,2 %) і помста (23,8 %). Такі особи відрізняються неврівноваженим і конфліктним характером (79,6 %), пристрасстю до спиртних напоїв (15,5 %), 20 % з них раніше систематично застосовували насильство до інших осіб. Вони представлені такими типами особистості злочинця: «постійно-конфліктний» (40,0 %), «ситуаційно-конфліктний» (50,0 %), «випадково-конфліктний» (10,0 %) (Додаток Б).

2. На основі глибинного аналізу матеріалів кримінальних проваджень ми прийшли до висновку, що середній вік жертв від катувань становить 36 років. Також слід зазначити, що значний відсоток припадає і на осіб до 14 років, що є досить великою проблемою і провокує вчинення таких самих дій у майбутньому. Значна кількість потерпілих проживають у містах (73 %) ніж у сільській місцевості (27 %). А також, слід згадати, що жертвами

катування практично в однаковій мірі є повнолітні особи жіночої (42,8 %) і чоловічої статі (57,2 %) (Додаток А).

Зважаючи на викладене, ми вважаємо, що з точки зору інформаційного значення, всіх потерпілих можна об'єднати в три групи: зацікавлених у повідомленні інформації, байдужих та зацікавлених у приховуванні інформації про злочин.

Провівши аналіз кримінальних проваджень, на перше місце можна винести осіб, які зловживають алкогольними напоями чи систематично вживають наркотичні засоби – 35 %. Друге місце зайняли особи, які самі ініціюють порушення громадського порядку – 25 %. Третє місце отримала молодь – 22 %. Інші категорії осіб зайняли близько 10 % чи менше від загальної кількості та зустрічаються не так часто (Додаток А).

Викладене дає змогу скласти кримінологічний портрет жертви катування: це повнолітня особа в більшості чоловічої статі (57,2 %) віком від 18 до 45 років (39 %), що проживають в містах (73 %) (Додаток А).

3. Підводячи підсумки, можна виділити три групи детермінантів катувань: 1) загального характеру, серед яких: економічні причини і умови – низький рівень доходів населення, скорочення робочих місць, безробіття, неможливість подальшого працевлаштування, що формує в багатьох громадян стан незадоволеності своїм соціальним становищем, стан безвиході, дратівливості, конфліктності, що, у свою чергу, веде до скоєння злочинів, у тому числі насильницьких, таких як катування; духовно-моральні: поширеність у суспільстві насильства, жорстокості, статевої розбещеності, всесилля грошей, знецінення людського життя, алкоголізм і наркоманія; 2) специфічні, які полягають у законодавчих суперечностях, що визначають злочинність і караність насильницьких діянь і катування в тому числі; незахищеність потерпілих від катування, проблеми, пов'язані з лікуванням від алкоголізму і наркоманії, і деякі ін.; 3) індивідуальні, зумовлені недоліками особистісного характеру, властивими конкретним злочинцям, які здійснюють катування: низький освітній рівень злочинця; алкогольна та наркотична залежність;

психічні захворювання і відхилення; агресивність і жорстокість як типові риси характеру; аморальність і протиправність поведінки.

Також слід зазначити, що причинами та умовами вчинення катування є недооцінка і практично не враховування стану цієї злочинності; незадовільний аналіз результатів боротьби з нею та невизначення пріоритетних напрямків протидії їй; відсутність програмно-цільового планування та його належного ресурсного забезпечення; використання застарілих методів розслідування; відсутність досконалої правової бази боротьби з цією злочинністю, у той час як кримінальна ситуація змінюється стрімкими темпами; високий рівень латентності; повільне вжиття запобіжних заходів, спрямованих на усунення детермінант злочинності; професійна підготовка співробітників правоохоронних органів не повною мірою відповідає вимогам часу, оскільки збільшується кількість молодих фахівців, які не мають відповідного досвіду.

РОЗДІЛ III

СИСТЕМА ЗАХОДІВ ПОПЕРЕДЖЕННЯ КАТУВАННЯ

3.1 Загальносоціальні заходи попередження катування

Цивілізоване співтовариство поряд з вирішенням багатьох економічних, політичних і культурних проблем пропонує наявність дієвої системи соціально-правового захисту особистості від злочинних посягань. Важливо не тільки захистити тих, хто стає жертвою злочину, а й уберегти від злочинів тих, хто може їх здійснити, попередити кримінально-каране діяння. Дійсно, мудрий законодавець попередить злочин, ніж буде вимушений карати за нього. Ідея профілактичного захисту – не покарання, а превенція. Не допускати злочин – значить захистити від нього особистість, людину, громадянина, суспільство.

Усвідомлення необхідності вирішення цієї проблеми в останні десятиліття призвело до формування руху щодо захисту прав і свобод людини, її життя і здоров'я. У цьому напрямку розвивається наука і вдосконалюється практика. У кінцевому результаті сьогодні це призвело до необхідності «вивести» попередження злочинності на рівень значущої для держави і суспільства соціальної практики та державної політики. Тим часом реальні пріоритети боротьби зі злочинністю все ще не пов'язані з вирішенням цього головного завдання захисту особистості від злочинних посягань. У цьому, мабуть, і полягає одна з основних причин загального (загальнонародного) відчуття незахищеності. Численні опитування населення показують, що страх перед злочинністю в суспільній свідомості займає одне з перших місць серед багатьох життєво-важливих проблем, тож соціально необхідним постає вирішення завдань щодо ефективного захисту членів суспільства від злочинних посягань.

Постановка питання про попередження злочину особи від злочинних посягань не є новою. Справа тільки в тому, що в одних випадках мова йде про комплексний підхід до вирішення завдань, а в інших випадках йдеться про

кримінологічну безпеку, коли так само вживається термін «попередження» [182]. Нюансів тут, звичайно, багато, але в цілому ж все зводиться до того, як убезпечити від злочинних посягань, не допустити вчинення злочину. Убезпечити не тільки особистість, якщо мати на увазі широкий підхід, а й суспільство, адже не можна заперечувати гармонію інтересів особистості і суспільства. Навіть при існуючих протиріччях між особистістю і суспільством, яке б поширення вони не мали, в цілому всі злочини спрямовані проти інтересів особистості і суспільства. Однак особистість індивідуалізована і завжди особливо виділяється. Вона, на відміну від суспільства, є конкретизованим об'єктом захисту. На перший план тут висувається конституційний захист. Охорона особистості, гарантування її безпеки – ці поняття пов'язані з тим, як вберегти людину від злочинних посягань, як не допустити злочину.

Здається, що в широкому сенсі слід говорити про такий захист, в систему якої входять як соціальні, так і правові заходи. У соціально-правових рамках можуть виділятися напрямки профілактики по галузях знань (педагогічна, психологічна, психіатрична, кримінально-правова, кримінально-процесуальна та ін.) і за видами діяльності (профілактична діяльність органів прокуратури, внутрішніх справ, юстиції, судів, оперативно-розшукова профілактика тощо).

Допустимі, зрозуміло, і інші підходи. Однак, завжди і у всьому «вістря» попередження повинно бути направлено на захист особистості від злочинних посягань. Інтереси суспільства при цьому зовсім не ігноруються, оскільки суспільство зацікавлене в тому, щоб кожна особистість була надійно захищена.

Найперше важливо виявити злочинця, розкрити злочин, забезпечити невідворотність покарання, але ще важливіше встановити того, хто ще не вчинив злочин, але має задум і готується до його вчинення, а також реально здатний його вчинити в силу властивостей особистості. Саме профілактика здатна вибудувати перед такою особистістю надійні перепони. Тут на допомогу приходять всі суспільні важелі та сила закону.

Попередження злочину – це реакція держави і суспільства на злочини, які можуть бути здійснені. Завданням попередження злочину – це організувати профілактику злочинів, дотримуючись соціальних та психологічних інтересів, відповідно інтересів суспільства і особистості. На перший план таким чином виступають в єдності загальносоціальні, спеціальні та індивідуальні заходи.

Важливим етапом у даному питанні є також і теоретичний момент.

На сьогодні об'єктивно в науці сформульовано близько десятка різних понять, що відображають процес реагування на злочинність, які часто суперечать один одному, не співвідносяться між собою за обсягом. Це такі поняття як боротьба зі злочинністю, попередження злочинності, протидія злочинності, профілактика злочинів та їх запобігання.

Так, С.В. Максимов стверджує, що «попередження являє собою сукупність заходів, які виступають специфічним способом боротьби зі злочинністю» [158, с. 14]. Аналогічну думку висловлює С.І. Герасимов, який вважає «попередження злочинності» важливою складовою частиною «боротьби зі злочинністю» [42, с. 4]. З цього випливає, що «боротьба зі злочинністю» – більш широке поняття, ніж «попередження», так як «попередження» є її частиною або способом.

Схожа точка зору належить і Г.Н. Горшенкову, який у своїх працях використовує таке словосполучення, як «превентивна стратегія в боротьбі зі злочинністю», під якою він розуміє «область державної діяльності, в якій реалізуються перспективні питання теорії і практики організації, стратегічного програмування, планування, здійснення превентивних заходів, дослідження закономірностей превентивної діяльності, оцінки її ефективності і подальшого довгострокового кримінологічного прогнозування» [52, с. 37]. Отже, на його думку, «попередження», або «превенція» – це тільки «стратегія боротьби».

А.В. Кочетков взагалі вважає, що «протидія» і «профілактика» – це однопланові поняття, які можна використовувати як взаємопов'язані [113, с. 12].

Поняття «профілактика» визначено як медичний термін – це система

заходів, направлена на недопущення, виникнення і розповсюдження захворювань, на охорону й укріплення здорового фізичного розвитку населення [171, с. 33–34], а термін «попередження» у відповідній літературі взагалі не зустрічається.

Профілактика злочинності (з грецької *prophylakticos* – запобіжний) – сукупність заходів, направлених на виявлення, обмеження чи нейтралізацію факторів злочинності, суспільної небезпеки особи злочинця, а також на усунення факторів виникнення та розповсюдження окремих видів та форм злочинів [214, с. 19].

Як вказує Я.І. Гілінський, профілактику злочинів слід розглядати як аналогію попередження та превенції. Він стверджує, що попередження злочинності та інших форм девіантної поведінки – це вплив суспільства, інститутів соціального контролю, окремих громадян на криміногенні (девіантогенні) чинники, що призводить до скорочення чи/або бажаних змін структури злочинності (девіантності) і до вчинення потенціальних злочинних (девіантних) діянь [43, с. 345].

Більш обґрунтованою, на наш погляд, є позиція кримінологів (В.В. Голіної, А.Ф. Зелінського, О.М. Литвака), які зазначають, що всі заходи превентивного характеру потрібно відносити до терміну «попередження», а профілактику розглядати як систему заходів усунення чи нейтралізації криміногенних чинників [165, с. 219].

Дещо відмінним від поняття «попередження» визначено поняття «протидія» Є.Є. Тонковим, який визначає її як тимчасову функцію держави, що розвивається залежно від успішної реалізації державно-правової політики в цій області – мета і завдань, що висовуються у концепції [219, с. 63].

Щодо терміну «запобігання», то В.В. Голіна визначає його як соціальну політику держави, спрямовану на подолання криміногенно небезпечних протиріч у суспільних відносинах з метою їх позитивного вирішення і поступового витиснення (так зване загальносоціальне запобігання), а також спеціальна випереджальна практика протидії формуванню і реалізації на різних

стадіях злочинних проявів (спеціально-кримінологічне запобігання) [75, с.16].

М.В. Щедрин вважає, що «запобігання злочинності – це специфічний різновид соціального управління, метою якого є зменшення ймовірності злочинної поведінки, для чого суб'єкт, використовуючи весь комплекс законних заходів впливу (в тому числі і примусових), стимулює включення об'єкту в систему суспільно корисних відношень та обмежує його негативні зв'язки» [236, с.8].

З точки зору А.П. Закалюка, під запобіганням злочинності необхідно розуміти «різновид суспільної соціально-профілактичної діяльності, функціональний зміст та мета якої полягає у перешкоджанні дії детермінантів злочинності та її проявів, передусім причин і умов останніх через обмеження, нейтралізацію, а за можливості й усунення їхньої дії» [74, с. 324].

Наявність такого різноманіття думок з даного питання, на наш погляд, пов'язане з тим, що в країні відсутня належна правова база боротьби зі злочинністю або її попередження.

Головною відмінністю терміну «попередження злочинності» від терміну «боротьба зі злочинністю», на наш погляд, виступає часовий період реалізації цих заходів. Якщо попередження злочинності націлене на недопущення будь-якої події, яка може привести до порушення прав громадян у майбутньому [95, с. 9–12], то боротьба зі злочинністю, крім того, впливає і на наслідки вчиненого злочину [159, с. 57]. Це фактично реакція держави на порушене право, що виражається у виявленні, розкритті, розслідуванні вже закінченого злочину, покарання винного.

Об'єднує перераховані поняття термін «протидія злочинності». Виходячи з цього, найбільш пріоритетним напрямком протидії злочинності виступає попередження, оскільки дані заходи повинні забезпечити зниження рівня скоєних злочинів. Вказаних питань у своїх працях торкався ще античний філософ Платон в IV ст. до н.е., який відзначав, що попередження злочинності повинно мати пріоритет перед «каральною політикою» держави. Зазначена ідея також отримала правову регламентацію в роботах юристів класичної школи

кримінального права (XVIII ст.), які заклали основу нової політики попередження злочинності. Її суть виразилася в короткій формулі: «Мудрий законодавець попередить злочин, щоб не бути вимушеним карати за нього».

Ю.М. Антонян справедливо, на наш погляд, використовує термін «попередження злочинів», обґрунтовуючи свою позицію тим, що попередження є більш широким поняттям, оскільки охоплює всі форми, види та рівні боротьби зі злочинністю.

У своїй думці ми не самотні, оскільки більшість вчених говорить про те, що процес реагування на злочинність слід називати саме попередженням злочину. Як уже зазначалося, законодавчого визначення попередження злочинності немає, хоча в теорії кримінології таких визначень чимало. Так, розробники теорії попередження злочинності (Ю.М. Антонян, А.Е. Жалинський, В.В. Клочков, В.Н. Кудрявцев та ін.) давали наступне її визначення: «Це система державних і громадських заходів, спрямованих на усунення, ослаблення або нейтралізацію причин і умов злочинності» [14, с. 30]. Інші вчені писали, що попередження злочинності являє собою сукупність заходів, здійснення яких забезпечує зниження рівня злочинності, ліквідацію або нейтралізацію причин і усунення умов [45, с. 10]. В.В. Ленеєв пише, що «під попередженням злочинності розуміється сукупність різних взаємопов'язаних між собою заходів, що проводяться правоохоронними та іншими державними органами і громадськими організаціями, а також окремими громадянами, спрямованих на запобігання кримінально караних діянь у сім'ї, школі, громадських місцях, на виробництві, в місті, області, країні та мінімізацію причин, що породжують злочинність» [153, с. 925–926]. Недолік наведених визначень, на наш погляд, полягає в тому, що в них не згадується вплив на осіб, які вчиняють злочини, що особливо актуально для попередження конкретних злочинів, зокрема досліджуваних нами катувань. У зв'язку з цим слід погодитися з авторами, які при формулюванні поняття «попередження злочинів» вказують вплив на осіб, які вчиняють злочини.

Наприклад, О.І. Ільянова зазначає, що попередження таких злочинів, як погроза вбивством або заподіянням тяжкої шкоди здоров'ю, має на увазі не тільки діяльність щодо усунення причин та умов таких злочинів, але і вплив на осіб, які їх здійснюють, а також потенційних жертв злочину [85, с. 11].

Л.М. Прозументов і А.В. Шеслер пропонують розуміти під попередженням злочинності «діяльність, що має на меті не допустити скоєння злочинів як шляхом усунення їх причин, так і шляхом переривання попередньої злочинної діяльності» [195, с. 199]. Дане визначення попередження злочинності охоплює такі поняття, як профілактику, припинення, запобігання. Основна мета попереджувальної діяльності – недопущення шкідливого результату, який може наступити в разі вчинення злочину [194, с. 188].

За твердженнями Г.М. Міньковського та Т.М. Арзуманяна та інших кримінологів, спроби визначити чітку межу між цими поняттями були марними. Різниця в обсязі чи змісті термінів «профілактика», «попередження», «запобігання», «припинення» не має практичного значення. Цілком достатньо одного всеохоплюючого поняття, яким є «попередження» злочинів. На їхню думку попередженням є «сукупність заходів, здійснюваних судом, прокуратурою, органами слідства і дізнання у межах їх компетенції, і у взаємодії з іншими державними органами і громадськими організаціями, спрямованих на виявлення та усунення причин і умов, що сприяють скоєнню злочинів, а також на попередження скоєння злочинів конкретними особами, поведінка чи минуле яких свідчить про таку можливість» [166, с. 19]. Наведене визначення терміну «попередження злочинів» підтримують В.К. Звірбуль, М.І. Кацук та В.І. Шинд [166, с. 21]. Ми приєднуємось до позиції даних авторів, та в нашому дисертаційному дослідженні вважаємо за доцільне керуватися терміном «попередження» катування.

Під попередженням катування слід розуміти проведення профілактичних дій шляхом запобігання та протидії, а також здійснення впливу на осіб, які вчиняють катування або здатні його вчинити.

Керуючись викладеним, розглядаючи систему попередження катувань, особливу увагу приділятимемо заходам, здатним знизити рівень цих злочинів, мінімізуючи і (або) нейтралізуючи початкові причини і умови насильницької злочинності даного виду, в тому числі шляхом впливу і на осіб, які вчиняють катування, і на осіб, які можуть стати жертвами таких діянь. При цьому слід вказати на важливу обставину, яка полягає в тому, що подібний вплив необхідно здійснювати не тільки на осіб, які вчиняють кримінально караний злочин, а й адміністративно караний, так як в разі повторного вчинення таких адміністративних правопорушень в їх діях буде міститися склад злочину.

Зазвичай вчені, характеризуючи попередження злочинності, виділяють в ній такі елементи: об'єкти і суб'єкти попереджувальної діяльності, рівні і форми попереджувальної діяльності, основні напрямки та конкретні заходи попередження.

Таку структуру в повній мірі можна застосовувати до попередження катувань. Почнемо з об'єкта попереджувальної діяльності. Як відзначають дослідники, об'єкт попередження злочинності та злочинів – це явища і процеси, на які спрямована попереджувальна діяльність. Існують різні визначення об'єктів попередження злочинності. Наприклад, Г.А. Аванесов вважав, що це злочинність, її причини та умови [4, с. 459]. А.І. Алексєєв до них відносив процеси і явища економічного, соціального, політичного, психологічного, духовного характеру і інші чинники, що визначають показники злочинності; діяльність людей, яка повинна відповідати нормам права і соціальної взаємодії. При цьому характер діяльності може бути професійним, технологічним, адміністративно-управлінським та ін.; особистість злочинця, що розуміється як соціальний процес формування її криміногенних властивостей і якостей. Виходячи з отриманих в ході дослідження даних, вважаємо, що об'єктами попередження катувань повинні бути: причини і умови таких злочинів (загальносоціальні, спеціальні, індивідуальні); особи, схильні до їх вчинення; особи, які вчинили катування; потенційні жертви таких злочинів (зокрема, подружжя і співмешканці винного, його діти, друзі, затримані та ін.).

Суб'єктами попередження злочинності є державні органи, громадські організації (об'єднання) і колективи, а також різні приватні структури (господарські, навчальні, благодійні та ін.) і громадяни, що цілеспрямовано здійснюють на різних рівнях і в різних масштабах профілактичну діяльність, наділені у зв'язку з цим певними правами й обов'язками і несуть відповідальність за їхню реалізацію.

Повноваження найбільш важливих суб'єктів профілактики полягають у наступному:

1. Місцеві органи влади й управління на своїй території: здійснюють загальне управління всіма суб'єктами профілактики, розробляють і приймають комплексні програми і плани соціально-економічного розвитку регіонів; скасовують і припиняють акти керівників підприємств, установ, організацій, видані з порушенням закону; формують і створюють фонди, що забезпечують функціонування всіх суб'єктів профілактики; забезпечують профілактичну пропаганду в засобах масової інформації, контролюють репертуар кіно-, відеофільмів, що пропагують культ жорстокості, насильства, громадську аморальність, проституцію.

2. Комітети, комісії, ради по профілактиці правопорушень здійснюють: координацію діяльності державних і правоохоронних органів, трудових колективів, громадських формувань і громадян з профілактики правопорушень; розробку на основі кримінологічних прогнозів комплексних програм профілактики правопорушень і контроль за їхнім виконанням; організацію проведення правового навчання і юридичної допомоги населенню.

2. Правоохоронні органи:

1. Національна поліція: постійно аналізують криміногенну (оперативну) обстановку, вносять пропозиції в плани соціально-економічного розвитку і програми боротьби зі злочинністю і профілактики правопорушень; виявляють, реєструють і вживають заходи профілактичного впливу на основі достовірних даних до осіб, що порушують закони, правопорядок, правила проживання; вносять пропозиції на адресу державних органів, підприємств, установ,

організацій, про усунення причин і умов, що сприяють вчиненню правопорушень, вживають заходи реагування до посадових осіб, конкретних правопорушників; надають органам і громадянам на їх запити інформацію про вироблену профілактичну роботу і стан правопорядку.

2. Органи прокуратури: здійснюють нагляд за законністю і профілактичною діяльністю всіх державних органів, громадських організацій і громадян.

3. Суди: відповідно до законодавства про судоустрій і судочинство приймають рішення про необхідність вжиття заходів по усуненню причин і умов вчинення правопорушень, реєстрації осіб з антигромадським способом життя, застосуванні заходів індивідуальної профілактики.

4. Органи юстиції: ведуть роз'яснення і пропаганду законодавства, що регламентує профілактичну діяльність, виконують інші функції, що мають профілактичне значення.

5. Адвокатура: в межах своєї компетенції розкриває факти порушень прав і законних інтересів громадян, державних і громадських організацій, вносить пропозиції у відповідні органи про усунення причин і умов, що сприяють вчиненню правопорушень.

6. Навчальні заклади: взаємодіють з державними і громадськими організаціями з питань профілактики правопорушень серед учнів і студентів; забезпечують правове навчання і виховання учнів, пропаганду дотримання законності, виховно-профілактичну роботу з учнями, які допускають антигромадські прояви і перебувають на обліку, та їхніми батьками; вивчають та узагальнюють проведену профілактичну роботу серед учнів і студентів і вносять пропозиції до місцевих Рад депутатів, зацікавлених державних органів і громадських організацій по її поліпшенню; вживають заходи щодо навчання підлітків шкільного віку, які не навчаються і не працюють, надають допомогу в їх працевлаштуванні, а також надають допомогу в працевлаштуванні випускникам середніх шкіл і закладів профтехосвіти.

7. Органи й установи охорони здоров'я: виявляють підприємства, організації, установи, діяльність яких заподіює шкоду здоров'ю людей і створює таку погрозу; при наявності законних підстав припиняють їхню роботу, застосовують до винних посадових осіб заходи впливу, передбачені законом; виявляють, і у встановленому порядку обліковують осіб, що страждають алкоголізмом, наркоманією, венеричними захворюваннями, психічними розладами, хворих на СНІД, забезпечують їхнє лікування, інформують про них правоохоронні органи у випадках, передбачених законом; здійснюють пропаганду медичних знань з профілактики зазначених захворювань; у повному обсязі оформляють медичні документи, необхідні для направлення хворих злісних порушників на примусове лікування у спеціальні лікувально-виховні установи; забезпечують ізоляцію і лікування осіб, що страждають психічними захворюваннями, схильних до суспільно небезпечних діянь.

8. Органи державного управління, підприємства, установи, організації, їхні трудові колективи: здійснюють профілактику правопорушень у межах своєї компетенції, взаємодіють із правоохоронними органами при здійсненні заходів загальної й індивідуальної профілактики; беруть участь у розробці комплексних програм, планів профілактики правопорушень, проводять роботу з їх реалізації, виховання громадян у дусі дотримання законів; забезпечують охорону довіреного майна, пропускний режим, дотримання правил техніки безпеки, вчасно вживають заходи по виконанню та дотриманню профілактичних розпоряджень, повідомлення правоохоронних органів про причини й умови, що сприяють вчиненню правопорушень тощо [141, с. 176-179].

Суб'єкти попередження злочинності і таких злочинів, як катування – це державні органи, посадові особи, громадські організації, і громадяни, які цілеспрямовано здійснюють на різних рівнях і в різних масштабах заходи, спрямовані на виявлення та усунення причин і умов вчинення катування [61, с. 83].

Існують різні класифікації суб'єктів попереджувальної діяльності, але ми вважаємо, що всі суб'єкти можуть бути розділені на два види: спеціальні та неспеціальні. Слід погодитися з Г.А. Аванесовим, який стверджував, що «головне – хто і які має права і що зобов'язаний робити у зв'язку з здійсненням профілактики» [4, с. 374].

До спеціальних суб'єктів відносяться ті, для яких вплив на злочинність – основна або одна з основних функцій. Це, перш за все, правоохоронні органи, спеціально створювані для попередження злочинів та інших правопорушень. Неспеціальних суб'єктів представляють органи і організації, для яких вплив на злочинність є другорядною функцією, виконуваною «попутно», при здійсненні своїх основних функцій – виробничих, фінансових, культурно-виховних, освітніх та ін. Вважаємо, що серед суб'єктів попередження катувань слід, перш за все, виділити органи національної поліції, адже саме вони займаються дізнанням по названим злочинам і здійснюють широкий спектр профілактичних заходів; суди; громадські організації, наприклад, які надають допомогу жертвам домашнього насильства; громадські організації правоохоронної спрямованості, наприклад, народні дружини.

Як уже зазначалося, в системі попередження катувань необхідно виділити види або рівні попереджувальної діяльності. Зазвичай вчені виділяють три види попередження злочинності, а саме загальносоціальні, спеціально-кримінологічні й індивідуальні [118, с. 442].

У кримінологічній науці загальне попередження злочинності визначено як система заходів для усунення процесів детермінації та причинності злочинності, що впливають на все населення чи його групи, виділені за загальними економічними, соціальними та іншим критеріями, і при цьому які утворюють вірогідність злочинної поведінки практично всіх представників таких соціальних груп.

Загальносоціальне попередження злочинності – це різновид профілактики поряд зі спеціально-кримінологічним попередженням [39, с. 51]. Його сутність полягає в подоланні економічної кризи, підвищенні добробуту населення, рівня

охорони здоров'я, рівня освіти та в здійсненні інших соціальних заходів захисту населення.

Загальносоціальні заходи попередження – це заходи, спрямовані на економічний та соціальний розвиток суспільства, підвищення культурно-освітнього та морального рівня громадян держави [40, с. 13]. Вони проводяться поза рамками боротьби зі злочинністю і сприяють вирішенню загальносоціальних завдань: стабілізації економіки, вдосконаленню соціальної сфери, покращенню морально-психологічної атмосфери в суспільстві. Ці заходи слід застосовувати при проведенні профілактичної роботи, бо вони створюють умови для усунення чи послаблення криміногенних факторів, які детермінують злочинність.

Вважаємо, що при формуванні системи попередження досліджуваних злочинів також можливе виділення трьох названих видів попереджувальної діяльності, тим більше, що аналіз причин і умов катувань дозволив також виділити три їх групи – загальносоціальні, специфічні та індивідуальні.

Таким чином, загальносоціальне попередження катувань – це система заходів, яка реалізує антикримінальний потенціал суспільства в цілому, всіх його інститутів. Воно охоплює великі види соціальної практики в найширшому сенсі цього слова, наприклад, у соціальній, економічній, політичній, духовній, правовій сферах впливає на все населення країни, його групи, які здатні здійснювати зазначені злочини або ставати їх жертвами [118, с. 443].

О.Г. Кальман визначає загальносоціальне запобігання як комплекс перспективних соціально-економічних і культурно-виховних заходів, які спрямовані на подальший розвиток і вдосконалення суспільних відносин і усунення разом з тим причин й умов негативних явищ взагалі і злочинності зокрема [91,с.4].

О.М. Литвинов визначає заходи загальносоціального (державного) характеру як сукупність ефективних заходів соціально-економічного, правового, ідеологічного, організаційно-управлінського, культурно-виховного змісту, спрямованих на подальший розвиток та вдосконалення суспільних

відносин і усунення чи нейтралізацію детермінантів злочинності [149, с. 111-117].

Таким чином, загальносоціальне попередження катування – це комплекс заходів соціально-економічного, політичного, організаційно-управлінського, культурно-виховного, правового характеру, спрямованих на покращення рівня життя суспільства; розвиток основних соціальних інститутів у суспільстві; для розвитку осіб, які стали жертвами; формування моральності та етичних принципів, які гальмують формування певних криміногенних процесів та явищ у суспільстві та передбачають здійснення низки безперервних ефективних та масштабних заходів.

Заходи загальносоціального характеру не мають своїм головним призначенням попередження катування. Хоча, як справедливо зазначає Л.М. Прозументов, «їх реалізація істотно може вплинути на рівень, динаміку, структуру цієї злочинності, оскільки буде створювати умови, які нейтралізують, блокують або повністю виключають дію факторів, що обумовлюють формування і діяльність злочинних груп» [194, с. 190].

Постараємося розглянути основні напрямки та конкретні заходи, реалізація яких, на наш погляд, можуть допомогти знизити рівень злочинності в цілому, в тому числі і насильницької, пов'язаної з катуваннями, тобто заходів загальносоціального характеру.

Вчені виділяють наступні основні напрямки загального попередження насильницьких злочинів: загальне оздоровлення суспільних відносин з мінімізацією числа конфліктів і їх дозволом у правових рамках; забезпечення державою і суспільством формування здорового, освіченого і культурного підростаючого покоління; створення системи соціального контролю, схвалення правомірної поведінки, дотримання моральності, яке забезпечує попередження закону на ранніх стадіях; систему державних і громадських інститутів, які могли б оперативної і ефективно, не порушуючи закону і встановлених норм поведінки, вирішувати виникаючі конфлікти і реагувати на правопорушення та інші негативні соціальні прояви; пропаганда культурних цінностей, виховання

особистості в кращих традиціях світової та вітчизняної культури; формування громадської думки, нетерпимості до протиправної поведінки, заохочення позитивної соціально-правової активності членів суспільства, вміння боротися за свої права в рамках [112, с. 589]. Окреслені напрямки загального попередження насильницької злочинності дозволяють виділити першорядні на наш погляд, заходи загальносоціального попередження катувань. В першу чергу – це розробка і впровадження різних соціальних програм, спрямованих, на допомогу і підтримку людей, що опинилися в кризовій ситуації. Слід враховувати, що насильство часто виступає засобом самоствердження злочинця або засобом захисту людей з високим рівнем тривожності (в основному від уявних загроз). Це стосується, зокрема, осіб, звільнених з місць позбавлення волі. У зв'язку з цим вбачається доцільним прийняття цільової програми з ресоціалізації осіб, звільнених з місць позбавлення волі. Про необхідність такої програми і відповідного закону неодноразово говорили вчені, але, на жаль, результату немає.

Згідно з вивченими кримінальними провадженнями 46,4 % катувань було скоєно в правоохоронних органах; в будинку, квартирі, дачі (сімейно-побутових умовах) – 40,7 %; в громадських місцях (на вулиці, сквері, у дворі будинку) в ресторанах, магазинах, під'їздах – 8,9 %; в автомобілі – 1,4 %. Решта злочинів (2,6 %) була здійснена в інших місцях (Додаток А).

В даному питанні хотілось би розглянути напрям загальносоціального попередження вчинення катування в цих ситуаціях.

Щодо вчинення катування в сімейно-побутових умовах, слід сказати, що сучасна ситуація в країні не дозволяє людям сьогодні спокійно дивитися в майбутнє. Відомості, що надходять від засобів масової інформації, підсилюють побоювання і нервозність населення. Люди починають жити в постійному страху перед черговим обвалом економіки, можливістю розв'язання третьої світової війни, терористичною загрозою та ін. Тому слід терміново припинити нагнітання обстановки і почати оздоровлення морального клімату в суспільстві, адже стан загального занепокоєння миттєво поширюється на малі групи

населення – сім'ї, породжуючи зростання конфліктних ситуацій, що виникають між людьми на сімейно-побутовому ґрунті, збільшення кількості осіб, що зловживають алкоголем, наркотиками. Все це сприяє поширенню внутрішньо-сімейного насильства. Відповідно, програми повинні бути спрямовані в першу чергу, на профілактику домашнього насильства, а також на захист його жертв.

По-друге, це підвищення рівня правосвідомості, якому сприятиме не стільки правова освіта, що виражає заклик суворо наслідувати норми права і поважати їх, оскільки неухильне дотримання цих законів є реалізацією принципу невідворотності покарання за їх порушення.

Сьогодні і без того надмірно ліберальне кримінальне законодавство продовжує трансформуватися в бік подальшої «гуманізації» покарання. Замість того, щоб зосередити свої зусилля на зниженні латентності насильницької злочинності, на відновлення прав потерпілих від насильства, законодавець намагається вишукати варіанти декриміналізації «легких» форм його прояву.

По-третє, скорочення латентності злочинності, особливо в її «легких» формах (зокрема катувань), буде сприяти підвищенню нетерпимості до насильства. Дійсно, в Україні протягом багатьох десятиріч сформувалося толерантне ставлення до сімейно-побутового насильства, відображене в тому числі і в народному фольклорі («б'є – значить любить»). Навіть сьогодні багато наших громадян не бачать нічого поганого в побитті власних неслухняних дітей. Батьки не соромляться наносити удари дітям навіть на вулиці, в громадських місцях і подібна поведінка не викликає абсолютно ніякої реакції в оточуючих. Винятками стають лише випадки надмірно жорсткого побиття, які явно можуть привести до серйозних травм дитини. Так, широкий громадський резонанс викликав інцидент, що трапився 10 листопада 2015 р., коли 35-річна жінка, яка виявила при зверненні до банкомату відсутність грошей на електронній карті у зв'язку з затримкою їх перерахування, вирішила помститися за своє обурення на власному п'ятирічному малюку. Мати жорстоко побила хлопчика на очах покупців ТЦ «Ямал», не соромлячись відеокамер спостереження, після чого витягла дитину на вулицю, де

продовжила свої насильницькі дії, поки її не зупинив наряд поліції, який прибув на місце події [30]. Тільки після появи сюжету в Інтернеті інцидентом зацікавилися представники влади, які встановили, що ця жінка регулярно була і принижувала свою дитину, тоді як багато посадових осіб, знаючи про те, що відбувається, не діяли, пояснюючи це «внутрішньо-сімейними відносинами».

Наведені приклади свідчать про наявні негативні зрушення в суспільній свідомості, коли люди недооцінюють всю складність і небезпеку того, що відбувається. Саме тому виникають численні проблеми з вилученням дітей з сім'ї в європейських країнах, де будь-яке насильство є неприйнятним, тим більше по відношенню до дітей. Відповідно нетерпимість до насильства в суспільстві призводить до мінімізації його прояву як в родині, так і в місцях спільного проведення часу жителів цих країн, що позначається на стані насильства в суспільстві в цілому.

По-четверте, зважаючи на те, що головними соціальними проблемами злочинців були їх непрацевлаштованість і низький рівень освіти, як рекомендацію можна запропонувати подальший розвиток на базі центрів зайнятості населення форм професійного навчання та додаткової професійної освіти, який має в пріоритетному порядку надаватися безробітним громадянам, які особливо потребують соціального захисту.

Оскільки великий відсоток катування виникає в сімейно-побутовій сфері, виникає думка про те, що саме сім'я потребує підвищеного кримінально-правового захисту від можливого насильства. Причому якщо дорослі родичі агресора ще можуть прийняти самостійне рішення і розірвати з ним стосунки, то для неповнолітніх такий варіант вкрай проблематичний. Тому для роботи з неблагополучними сім'ями в органах внутрішніх справ необхідно ввести, як пропонують деякі вчені, посади сімейних інспекторів, у завдання яких входила б профілактика домашнього насильства над жінками, пияцтва, алкоголізму та інших форм девіантної поведінки, захист дітей від насильства з боку батьків, від втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність.

По-п'яте, зниження рівня безробіття і поліпшення фінансового становища населення – це міра, яка призводить до оздоровлення емоційного стану в багатьох сім'ях.

Україна сьогодні переживає дуже складний період. Тому швидкої зміни обстановки на ринку праці, істотного підвищення зарплат найближчим часом чекати навряд чи варто. Ринок праці сьогодні відчуває серйозний брак фахівців робочих напрямків (слюсарів, токарів, виконробів). Однак сучасна молодь не поспішає опановувати названі професії, вважаючи їх неprestижними. Отже, рішення матеріальних проблем, а також проблеми безробіття серед контингенту, що має схильність до вчинення катувань (як ми з'ясували, це в основному чоловіки середнього віку, із середньою загальною освітою, непрацюючі) криється в роз'яснювальній роботі з цими громадянами, в інформуванні їх про можливість оволодіння новими спеціальностями, в залученні їх до виконання нових для них робіт з відповідним фінансуванням цієї трудової діяльності.

Як не дивно, небайдужість з боку співробітників центрів зайнятості населення, працевлаштування після втрати роботи і тривалих її пошуків, отримання гідної заробітної плати хоча б на середньому рівні по регіону багато в чому сприяють переосмисленню громадянами своїх життєвих позицій, перегляду взаємовідносин у сім'ї. У цьому випадку не потрібно повністю виключати вплив на поведінку людини субкультури малих груп – трудового колективу, від якого дуже часто залежить емоційний стан кожного працівника підприємства або організації.

Катування в Україні – це повсякденне явище, за допомогою якого, власне, і здійснюється реальне чи уявне розкриття переважної більшості злочинів. Бо і той, хто катує, і той, кого катують, є заручником двох принципів, на яких побудована українська правоохоронна система: показниками роботи міліціонерів вважається статистична звітність, а підозрюваний чи обвинувачений, як правило, позбавлений реального захисту [208].

Сьогодні найчастіше катування трапляється в правоохоронних органах. Так, за даними Уповноваженого з прав людини Верховної Ради України Н. Карпачової, за перевищення службових повноважень зі застосуванням насильства у 1998–1999 рр. засуджено 285 працівників міліції. У 2000 році до Уповноваженого з прав людини зі скаргами на насильницькі дії працівників міліції звернулися понад 200 осіб [205, с. 41–42]. Як показують статистичні дані кількість злочинів зареєстрованих органами внутрішніх справ за ст. 127 КК України в 2005 році становила 61 злочин, 2007 р. – 56, а вчинено 76, 2008 р. – 70, вчинено 82, 2009 р. – 63, вчинено 77, 2010 р. – 60, у 2011 році – 64 злочини, у 2012 році – 47 злочинів, у 2013 році – 51 злочин. Щодо вироків, які набрали законної сили, то статистика показує, що в 2001 – 0, 2002 – 13, 2003 – 23, 2004 – 36, 2005 – 33, 2006 – 33, 2007 – 42, 2008 – 40, 2009 – 44, 2010 – 26, 2011 – 42, 2012 – 63, 2013 – 43 [77; 79; 64; 65; 66].

У 2007 році Н. Карпачова повідомила, що впродовж останнього часу до неї як Уповноваженого з прав людини зі скаргами на застосування працівниками правоохоронних органів насильницьких дій щороку зверталися близько 1300 осіб.

Але як свідчить практика, в роботі правоохоронних органів найважливішим є показник. Як наслідок, якщо відсоток розкриття злочинів у країнах Західної Європи коливається в межах 40-45 %, а найвищими є показники Бельгії і Франції – 52 %, то в Україні розкриваються 70-80 % злочинів, а в окремих регіонах – навіть 90 %. Щоправда, слово «розкривається» треба брати в лапки.

Єдине, що може зупинити українського, так би мовити, правоохоронця від застосування тортур – це усвідомлення того, що на завтра жертва катувань зустрінеться зі своєю довіреною особою, яка негайно оприлюднить інформацію про недозволені методи слідства [231].

Найперше потрібно розглянути фактори, умови та причини які сприяють вчиненню таких дій працівниками поліції.

Як говорить, Ю.М. Антоняк та В.Е. Ємінов, перший різновид мотивації –

це хибно зрозумілі службові інтереси, обов'язки та повноваження. Найбільш яскравим прикладом такої поведінки може служити епізод з відомого телевізійного фільму «Місце зустрічі змінити не можна». Відповідальний співробітник карного розшуку Жеглов непомітно підкладає в кишеню передбачуваного злодія гаманець, вкрадений у жінки і викинутий злодієм, а потім «знаходить» його і заарештовує підозрюваного. У відповідь на зауваження свого підлеглого Шарапова, що так робити не слід, Жеглов переконано заявляє: «Злодій повинен сидіти у в'язниці!» У нього немає ніяких сумнівів у правильності своїх дій, не кажучи вже про закон і принципи моралі.

Безсумнівно, Жегловим скоєно злочин. Які ж його мотиви? У даному прикладі герої розуміють по-своєму службовий обов'язок, прагнення будь-якими засобами викоринювати злочинність. Однак ця мотивація на практиці по суті роздвоюється: одна частина порушників закону, на зразок згаданого персонажа, діє з кращих, навіть, можна сказати, благородних мотивів, тільки закон для них не настільки вже важливий. Але є й інша група з аналогічною мотивацією – зловити і покарати злочинця, проте джерелом цієї мотивації служить інше вихідне міркування: поліпшити показники роботи у своєму районі, області. Тут зовні благородні спонукання часто набувають кар'єристського характеру, переростають у корисливо-особистий інтерес – швидке просування по службі, отримання нагород та інших видів заохочення.

Тепер перейдемо до другого різновиду мотивації – особистої вигоди, маючи на увазі іншу категорію злочинців з числа співробітників правоохоронних органів. Це ті, хто був названий «перевертнями в погонах». Картина тут, у певному сенсі, протилежна описаній вище. Якщо попередня категорія характеризувалася тим, що, порушуючи закон, вони виходили хоча б з хибно зрозумілих інтересів справи, то тут немає і натяку на будь-які службові інтереси: мотив злочинної поведінки в них тільки один – особиста вигода. Підкидаючи не гаманець в кишеню підозрюваного, а пістолет, боєприпаси або наркотики завідомо невинній людині, ці особи розраховують на отримання хабара, викупу чи іншої особистої вигоди. І на це «викритим» громадянам

найчастіше доводиться йти [9, с. 217–220].

Можна сказати так: у даному випадку з соціально-психологічної точки зору це не працівники правоохоронних органів, вчиняють злочини, а звичайні хабарники, злодії, вимагачі, гвалтівники та вбивці, перебуваючи в правоохоронній системі з метою легшого приховання свого справжнього обличчя.

До третього різновиду мотивації ми б додали – «бажання швидкої та великої кількості розслідування кримінальних проваджень». Надзвичайно часто даний різновид, за відсутності доказової бази, породжує застосування працівниками поліції засобів катування до осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення, про що і свідчить практика. У даному випадку слід розглянути справу «Вергельський проти України», в якій заявник стверджує, що впродовж тримання під вартою та стадії досудового слідства йому не надавали відповідної медичної допомоги і тримали в камері разом із затриманими, які курили, а також шляхом застосування тортур з боку працівників поліції він зізнався у вбивстві, якого не вчиняв. Після цього заявника обстежив медичний експерт Роменського бюро судово-медичних експертиз. При обстеженні на різних ділянках тіла заявника (в паху, на стегнах і плечах) було виявлено вісім великих синців розміром близько 15-10 см кожен [81, с. 134–138].

Щодо катування в правоохоронних органах, слід зазначити, що найчастіше це проявляється при затриманні чи триманні під вартою, при проведенні слідчих дій, а особливо при допитах. Умовами, які сприяють вчиненню даного злочину, є безкарність та всюдозволеність, щодо незаконних методів поводження з громадянами, досягнення результату розслідування будь-якою ціною, накази начальників щодо отримання доказової бази.

Щодо причин, які сприяють вчиненню катування в Україні 50 % осіб, які взяли участь в опитуванні, вказали, що причиною є неадекватне реагування правоохоронних органів на здійснення цього виду злочину, 41 % осіб вказали

на безкарність, а також 4-5 % на низький рівень культури населення та низький рівень матеріального забезпечення (Додаток Б).

Першим елементом, який повинен вплинути на попередження катування в правоохоронних органах – це знання нормативної бази. На заняттях, які часто проводяться серед правоохоронців, потрібно доводити до їх відома національні та міжнародні документи, які регулюють захист прав та свобод людини та громадянина, захист від катування, жорстокого та такого, що принижує гідність, поводження.

Під час занять правоохоронці мають, поряд з іншим, твердо засвоїти положення Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, Конвенції про захист всіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання, Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання, Європейської конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводження чи покарання, а також вимоги Кодексу поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку, прийнятого ООН, положення якого проголошують, що посадові особи з підтримання правопорядку мають забезпечити повну охорону здоров'я затриманих ними осіб і, зокрема, вживають негайних заходів із забезпечення надання медичної допомоги в разі необхідності.

Також важливим аспектом у попередженні катування серед правоохоронців є проведення під час навчань у вищих навчальних закладах семінарів щодо роз'яснення вищезазначеного законодавства, а також відповідальності, яка настає за порушення даного законодавства.

Щодо заходів, які б попередили вчинення катування серед працівників поліції можна виділити наступні: ретельний добір кадрів, викорінення показникової системи розслідування, важливість доказової бази, а не визнання підозрюваного у вчиненні злочину власне злочинцем.

Усунення всіх вищеописаних проблем і реалізація згаданих нами заходів здатні певною мірою змінити ситуацію на краще, знизивши рівень агресивності населення і піднявши рівень нетерпимості населення до вчинення катування. Однак впливати на нижчу ланку агресії – катування – покликані здебільшого спеціально-кримінологічні заходи, про які йтиметься в наступному питанні.

Підводячи підсумки вищевикладеного, зазначимо, що під попередженням катувань слід розуміти системну діяльність державних і громадських органів, окремих громадян, спрямовану на мінімізацію причин та умов злочинів даного виду; впливати на осіб, які їх здійснюють, а також забезпечення захисту потенційних жертв від таких злочинів.

Зазначена діяльність повинна здійснюватися на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному й індивідуальному рівнях. Серед загальносоціальних заходів попередження катувань слід назвати першочергову розробку та прийняття цільових програм, спрямованих на надання матеріальної, психологічної, медичної допомоги і підтримки громадян, які опинилися в кризовій ситуації.

3.2 Спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи попередження катування

Попередження катування, як і попередження всіх інших злочинів, здійснюється з урахуванням певних форм злочинної поведінки. Однак дана сфера попередження катувань, де головне це побут, дозвілля і сімейні відносини, відрізняються від інших сфер. Вона має власний набір компонентів і охоплює тільки специфічну область – злочини у сфері побуту, дозвілля, сімейних відносин та службовій сфері [145, с. 42–43]. До числа таких злочинів як відомо, відносяться катування. Основне тут, що стосується цього злочину – як повинно здійснюватися попередження і яка його програма.

Для практичного здійснення попередження катувань важливе значення має, перш за все, виявлення осіб, які ведуть паразитичний спосіб життя, що

відрізняється антигромадською поведінкою. На практиці попередження катувань фактично має місце в двох випадках: коли негативні явища знаходяться в зародковому стані і коли такі явища ще не мають місця, але існує можливість їх виникнення. Однак саме катування треба активно виявити, встановити осіб, ставити їх на облік, а потім вже проводити заходи з профілактичного впливу, адже особливим різновидом попередження є профілактика щодо осіб, які скоюють насильницькі злочини проти особистості, життя і здоров'я [183, с. 17–18]. Тут враховується ступінь соціальної зіпсованості особистості, її досвід злочинної діяльності, злочинні зв'язки та ін. [81, с. 60].

Попередження катування можна поділити на стадії: стадія виявлення і вивчення осіб; стадія визначення можливості вчинення ними злочину; стадія безпосередньої профілактики щодо таких осіб. Вивчення практики показує, що сигналом для початку попередження катувань може бути вчинок людини, взагалі її протиправна поведінка, яка може розвиватися і перетворитися в установку на вчинення злочину. Спостереження показують, що саме таким чином «просувається» вчинення катувань особами, що ведуть злочинний спосіб життя.

У кримінологічній літературі зустрічаються й інші підстави класифікації цих заходів. Найбільш обґрунтованою є точка зору А.П. Закалюка та О.М. Яковлева, які залежно від ієрархії причин і умов злочинності виділяють три рівні попередження злочинності:

1) загальносоціальна профілактика, тобто попереджувальна діяльність, яка здійснюється в суспільстві в цілому. Вона не має адресного характеру, тобто не спрямована на конкретний злочин і полягає в усуненні криміногенних факторів узагалі. Вона забезпечується через запобігання криміногенним ситуаціям, їх усунення, послаблення дії криміногенних факторів і їх нейтралізації, захисту можливих об'єктів від посягань, правової та кримінологічної пропаганди серед населення;

2) профілактика в соціальних групах і колективах, яка здійснюється стосовно причин і умов злочинних проявів певної соціальної групи, що виділена за соціальною чи соціально-демографічною ознакою, або належності до спільного середовища (за місцем проживання, навчання, праці тощо);

3) індивідуальна профілактика, що спрямовується на причини та умови конкретного злочинного прояву. Через взаємозв'язок причин та умов злочинності різних рівнів попереджуюча дія стосовно них на одному рівні, зокрема вищому, чинить свій вплив на причини та умови нижчих рівнів, і навпаки [238, с. 326; 72]. Залежно від конкретної спрямованості запобіжних заходів можна виділити два види цієї діяльності. До першого з них (загальної профілактики) належать заходи, мета яких полягає у створенні об'єктивних умов, що виключають або утруднюють вчинення злочинів. Другий вид (індивідуальну профілактику) становлять заходи, спрямовані на недопущення злочинної поведінки з боку конкретної особи [132, с. 12].

Запобіжну діяльність поділяють за масштабами або межами поширеності на:

- загальнодержавну, що здійснюється на території всієї країни;
- регіональну, або галузеву – у межах регіону, міста, району, мікрорайону, галузі суспільних відносин;
- об'єктову, спрямовану на конкретний об'єкт – підприємство, навчальний заклад;
- індивідуальну – стосовно конкретної особи та її мікросоціальних умов.

За обсягом застосування запобіжні заходи поділяються на такі, що здійснюються: а) в межах усього суспільства; б) в межах певних великих або малих соціальних груп (серед неповнолітніх, мігрантів тощо); в) відносно певних контингентів осіб, що характеризуються негативною поведінкою (особи, що зловживають алкогольними напоями, систематично займаються бродяжництвом); г) відносно причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів певною особою (індивідуальна профілактика).

За цільовим призначення запобіжні заходи поділяють на: 1) загальносоціальні; 2) цільові або спеціальні (спеціально-кримінологічні), що мають спеціальну мету запобігання злочинності [74, с. 327].

За рівнем попереджувальної діяльності виділяють дві групи заходів – загальносоціального і спеціально-кримінологічного характеру.

Спеціально-кримінологічна профілактика включає заходи, спрямовані саме на усунення, ослаблення, нейтралізацію криміногенних чинників, виправлення осіб, що можуть чи вже вчинили злочини. Спеціальні кримінологічні заходи попередження злочинності здійснюються державними органами, громадськими організаціями, приватними підприємствами, установами, іншими організаціями і громадянами. Саме спеціальне призначення і цілеспрямованість боротьби зі злочинністю відрізняють ці заходи від заходів загальносоціальної профілактики [145, с. 184].

Метою попередження є не допустити, запобігти, припинити злочин, а завданням – виявлення осіб, схильних до злочинів, встановлення джерел, що негативно впливають на цих осіб [69, с.64].

Цілі і завдання зливаються, коли здійснюється контроль за особистістю, адміністративний нагляд, і поряд з цим вирішуються проблеми оперативного обслуговування.

На даному рівні існує зв'язок між оперативно-розшуковою профілактикою і спеціальним попередженням. У єдності два цих напрямки діяльності (це стосується органів поліції) утворюють комплекс заходів впливу на осіб, схильних до вчинення катування, в силу свого минулого і сьогодення.

Аналіз практики показує, що попередження зосереджує свої зусилля головним образом на злочинах проти особистості, і ефект цей досягається там, де застосовують спеціальні засоби і методи.

Спеціально-кримінологічне попередження злочинності – це сукупність заходів боротьби зі насильницькою злочинністю, змістом яких є різноманітна робота правоохоронних органів, громадських організацій, громад чи окремих громадян, спрямована на усунення детермінантів, що породжують чи сприяють

такій злочинності, а також запобігання вчиненню злочинів на різних стадіях злочинної поведінки.

Як вірно стверджує В.В. Голіна, організація такого запобігання злочинності відбувається шляхом розробки і використання спеціальних знань і методів кримінології та інших галузей знань (соціології, економіки, психології, педагогіки, антропології, статистики тощо). Отже, спеціально-кримінологічне запобігання— це не простий і не випадковий набір певних заходів, а комплекс науково обґрунтованих, практично необхідних і реально здійснюваних заходів, спрямованих саме на недопущення потенційних злочинів на різних етапах їх кримінального формування [46, с. 357–400].

Для ефективності попередження вчинення катування потрібна логічна структура попередження. У такому процесі використовуються види діяльності, які вимагають специфічних знань, навичок та вмінь. Варто погодитись з А.Е. Жалінським, який зазначає, що спеціалізація і професіоналізація полягає в тому, що вона, по-перше, потребує все більше спеціальних у тому числі кримінологічних знань, підготовки, оснований на кримінологічній базі; по-друге, в тому, що розширюється коло посадових осіб, для яких ця діяльність є основною; по-третє, всередині профілактики утворюються види діяльності, які потребують специфічних знань, навичок та вмінь [68, с. 283].

Як показує сьогоднішня, зміни, які відбуваються в суспільстві, зобов'язують співробітників органів національної поліції та інших суб'єктів запобігання передбачати і випереджати виникнення нових криміногенних явищ і процесів або нових зв'язків на тлі тих, що вже існують. Розрив за часом між виникненням і осмисленням кримінологічної проблеми, як свідчить практика, прямопропорційний небезпеці поглиблення протиріч, появи негативних наслідків, які дорого коштують нашому суспільству і державі (насилство, алкоголізм, наркоманія, злочинність тощо).

В.В. Голіна під профілактикою випередження розуміє вид запобіжної діяльності спеціалізованих суб'єктів, спрямованої на недопущення виникнення і поширення криміногенних явищ і процесів у суспільному житті. Профілактика

випередження заздалегідь інформує про суспільно небезпечні явища, що можуть виникнути в разі здійснення тих чи інших соціально-економічних заходів і безпосередньо або опосередковано детермінувати певні злочинні прояви, наприклад, своєчасне врегулювання суспільних відносин з метою усунення в такий спосіб причин й умов майбутніх (можливих) злочинів [130, с. 55].

Як відзначає В.В. Лунєєва, інші галузі права, на які покладено завдання оптимального правового регулювання суспільних відносин у різних сферах, а саме в них зосереджено головні причини й умови, що сприяють вчиненню злочинів, міцно відгородилися від надання будь-якої допомоги у вирішенні кримінологічних проблем. Однак те чи інше правове регулювання різних сфер суспільних відносин створює або прямі й побічні передумови для злочинності, або правові перепони до їх здійснення, запобігаючи їх вчинкам на ранніх стадіях визрівання намірів суб'єкта до вирішення своїх проблем злочинним шляхом [155, с. 111].

Саме тому, на нашу думку, доцільно зосереджувати зусилля на проведенні заходів щодо попередження катувань. Тому що ефективно проведена робота на цьому етапі дасть змогу зекономити сили та засоби на всіх інших етапах попередження.

Відповідно до результатів нашого дослідження, 46,4 % катувань скоюються в правоохоронних органах.

Згідно статистичних даних Генеральної прокуратури України щодо вчинення катування в Національній поліції, слід також зазначити, що катування також вчиняється в Державній фіскальній службі, СБУ та Державній кримінально-виконавчій інспекції України.

1

	2014	2015	2016	2017	2018
Національна	1936	1343	1273	1091	1109

¹Статистичні дані Генеральної прокуратури України. - https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113651&libid=100820

поліція України (ст.127 КК)	(13)	(11)	(10)	(18)	(20)
Державна фіскальна служба	6	2	0	2	
Служба безпеки України	16	18	11	2	1
Державна кримінально- виконавча інспекція України	89	69	24	31	4

Тортури та нелюдське приниження людської гідності поводження є вкрай латентним явищем. Аналіз проведених у ході досліджень показав, що ні в МВС, ні в прокуратурі, ні в інших органах немає окремого нормативного регулювання питання розгляду скарг на жорстоке поводження щодо будь-якої особи, в тому числі і неповнолітніх.

Найчастіше катування вчиняється при затриманні, під час дізнання, при утриманні в ізоляторах тимчасового тримання, у виправних установах, у приймальниках-розподільниках.

А зараз наведемо декілька прикладів щодо вчинення катування у вище перелічених умовах.

Побиття затриманих.

4 вересня 2013 року співробітниками міліції був затриманий львів'янин Андрій Іващицин. Його схопили в під'їзді власного будинку шестеро чоловіків у цивільному одязі, скрутили, застосовуючи удари, одягли кайданки, заштовхали в автомобіль і лише тоді повідомили, що він затриманий. Зателефонувати рідним, щоб повідомити про затримання, не дозволили. Андрію показали фотографію незнайомої дівчини і сказали, що її згвалтували і вбили. Його пояснень, що він не знає людини на фото, до уваги не взяли, натомість повезли до Шевченківського райвідділу міліції міста Львова.

У райвідділі міліції його завели до кабінету, куди заходили різні люди як у форменному одязі, так і в цивільному. Кожен з них ображав затриманого брудною лайкою і вважав за потрібне вдарити. Удари наносили по всьому тілу, по голові. Потім почали одягати на голову поліетиленовий мішок, вимагаючи, щоб він зізнався у злочині. Його намагання пояснити, що в день, коли було скоєно злочин, він взагалі не був у Львові, до уваги не бралися. Незважаючи на спеку, пити Андрієві не давали. Пізно увечері його перевели до іншого кабінету, там всадовили на крісло і прикували до нього трьома парами кайданок.

Вранці його знову били, а потім повезли на судово-медичну експертизу, попередивши, щоб він не повідомляв «про заходи фізичного впливу», котрі до нього застосовувалися, бо буде ще гірше. Однак затриманий повідомив експертам, що численні синці на його тілі залишили правоохоронці.

Майже три доби Андрія Іващицина тримали в кайданках і били, вимагаючи зізнатися у згвалтуванні. Тортури припинили лише тоді, коли знайшли справжнього злочинця, а звільнили тільки після втручання адвоката [221].

За фактом побиття Андрія Іващицина у райвідділі міліції прокуратурою міста Львова відкрито кримінальне провадження. Однак випадок з львів'янином, якого три доби катували, не даючи змоги зв'язатися з рідними і адвокатом, не оформляючи офіційно його статусу як затриманого, є свідченням того, що і після прийняття нового Кримінального процесуального кодексу, де відсутня така норма як «явка з повинною», практика роботи правоохоронців з розкриття злочинів не змінилася. Нерідко міліціонери шляхом тривалого утримування затриманих у райвідділах, через фізичне насильство і психологічний тиск намагаються зізнатись людину в скоєнні злочину.

Побиття особи під вартою у СІЗО.

Андрій Луньов тримався під вартою з січня 2012 року за підозрою в скоєнні злочинів за ст. 307 та 311 КК України. При поміщенні в СІЗО він був поставлений на диспансерний облік у медичній частині, з огляду на те, що

страждає на низку інфекційних хвороб. В ніч на 9 січня 2013 він втратив свідомість і його ледь відкачали. Лікар поставив йому діагноз «гостре порушення мозкового кровообігу (інсульт). Стан критичний. Потребує негайної госпіталізації у відділення реанімації при Старобільській ЦРЛ».

Після того, як Андрій отримав необхідну йому медичну допомогу в Старобільській ЦРЛ МОЗ, він знову був поміщений у СІЗО, при цьому він знаходився в сопорозному стані і не був здатен до вербального контакту.

17 січня адвокатка Андрія звернулася до Європейського суду з прав людини з клопотанням про невідкладне забезпечення обстеження та лікування Андрія.

На 31 січня було призначено чергове судове слухання по кримінальній справі А. Луньова, яке відбувається в місті Брянка. По дорозі з СІЗО до суду 30 січня Андрій перебував в ІТТ міста Алчевська (в кількох кілометрах від міста Брянка.). Приблизно о 17:25 в приміщенні ІТТ двоє співробітників міліції, стали вимагати від Л. підписати відмову від скарги в ЄСПЛ стосовно ненадання йому належного лікування та заявити, що його в СІЗО належно лікують. Для більшої переконливості міліціонери його побили. Тільки після підписання відповідної заяви його перестали бити.

Андрій та його захисник подали заяви до прокуратури м. Брянки на застосування до нього насилля працівниками міліції в ІТТ м. Алчевська. Розслідування за цією скаргою все ще триває.

Крім того, Андрій звернувся з відповідною скаргою на порушення щодо нього вимог статті 3 Конвенції про захист прав людини до Європейського суду. Наразі справа пройшла стадію комунікації з Урядом України і Андрій очікує рішення Європейського суду у його справі [176].

Побиття ув'язнених та засуджених у виправних установах.

Ширяєвський виправний центр УДПСУ Одеської області.
Прокуратурою Одеської області розпочато 3 кримінальні провадження відносно службових осіб Ширяєвського виправного центру УДПСУ в області за ч. 3 ст. 364, за ч. 2 ст. 365 та за ч. 1 ст. 127 КК України відповідно (зловживання

владою або службовим становищем; перевищення влади або службових повноважень; катування).

Під час ранкової зарядки засуджених керівник пенітенціарного закладу всупереч волі одного з них примушував його виконувати гімнастичні вправи. Після відмови виконувати гімнастику у зв'язку із погіршенням стану здоров'я правоохоронець, бажаючи покарати ув'язненого та з метою залякування інших, наніс засудженому низку ударів гумовим кийком в область ніг, спини та голови, чим спричинив тілесні ушкодження.

Крім того, з'ясувалося, що в період лютого-квітня 2013 року один із керівників Ширяївського ВЦ умисно утримував засуджених у дисциплінарному ізоляторі при температурі повітря +10 градусів по Цельсію, заподіявши засудженим страждання у вигляді тривалого (від 7 до 14 діб) позбавлення тепла у шкідливих для здоров'я умовах та інші насильницькі дії [172].

Катування неповнолітніх.

Влітку 2007 року в різних місцях м. Харкова працівниками міліції було затримано декілька осіб, у тому числі неповнолітніх хлопчиків Г., Е. та М., малолітнього брата і 14-річну сестру М., а також дівчаток Б. та С. Більшість з цих осіб були дітьми, позбавленими батьківської опіки та піклування, і утримувались у притулку для дітей, а часом мешкали в підвалах будинків, поруч з теплотрасами та інших подібних місцях. Дітей затримали у зв'язку з убивством 58-річного самотнього чоловіка, який мешкав у власному будинку на околиці міста. Частина дітей утримувалась у райвідділі протягом чотирьох днів, а ті, які згодом стали офіційно переслідуватися в кримінальному порядку (а також одна із дівчаток, Б., яка проходила у справі як очевидець події злочину і головний свідок обвинувачення), протягом тижня до моменту складання офіційного протоколу про їх затримання за підозрою у вчиненні злочину. Її разом з іншою дівчиною та двома неповнолітніми братами 16 та 12 років доправили автомобілем до міського управління міліції, а згодом перевели до одного із районних відділів міліції. Її тримали у райвідділі міліції тиждень, аж до того часу, коли вона підписала свідчення про те, що вона була присутня із

хлопцями, коли вони убивали чоловіка. Дівчина в суді розповіла, що вона бачила, як із хлопців отримували показання: били, викручували руки за спиною, тримаючи на животі на підлозі, одягали протигаз та пускали в нього дим, пускали в обличчя із балончика подразнюючий газ, тримали у наручниках, прив'язували до стільців, не давали можливості сходити до туалету та ін. Весь цей час дітей у райвідділі тримали в нелюдських умовах – вони спали на підлозі або на стільцях, харчувалися тим, що їм «підкидали» працівники міліції, в туалет їх виводили під конвоєм, коли це дозволяли міліціонери, там же із крану пили воду. До всіх них було застосовано запобіжний захід у вигляді взяття під варту з утриманням у слідчому ізоляторі, згодом він був подовжений до двох та чотирьох місяців. Неповнолітня С. в суді дала свідчення, що її три доби протримали у райвідділі без їжі та умов для сну, з погрозами побити її, якщо вона не дасть свідчення проти хлопців. Зрештою, вона підписала папери, за якими обмовила хлопців у вчиненні вбивства чоловіка. Коли в суді всі обвинувачені, а також двоє свідків – дівчата, яких тримали в райвідділі, дали показання про те, що до всіх них застосовувались незаконні заходи дізнання, суд призначив прокурорську перевірку за цими заявами. За результатами перевірки було відмовлено у порушенні кримінальної справи за відсутністю складу злочину. Оскарження адвокатом цієї постанови не дало жодних результатів, прокуратура або не відповідала зовсім, або робила відписки, посилаючись на те, що перевірку вже було проведено. Доказів для визнання неповнолітніх винними у вчиненні умисного вбивства не було, тому кримінальну справу двічі повертали для додаткового розслідування внаслідок неповноти досудового слідства. При поверненні справи для дослідження другий раз запобіжний захід у вигляді взяття під варту обвинуваченим було змінено, за винятком «головного» обвинуваченого. Згодом звільнили з-під варту і цього обвинуваченого, справа так і не повернулась знову до суду. Таким чином, четверо хлопців, які на момент їхнього взяття під варту були неповнолітніми, відбули за ґратами 3,5 роки, а головний підозрюваний – ще

більше, виправдувальний вирок вони так і не отримали, відповідно, питання про компенсацію не може ставитись [94, с. 12].

Фізичне насильство, щодо особи є поширеним способом отримання свідчення про певний злочин. Але також зустрічаються випадки знущання над затриманими, як самодостатнього процесу.

Фізичне насильство найчастіше носить характер побоїв, але також вчиняється катування через асфіксію, підключення до струму, нанесення ударів предметами, які не залишають слідів на тілі та іншими способами.

З метою попередження катування в вище перелічених органах, потрібно:

- забезпечення незалежного моніторингу в усіх місцях затримання;
- створення статистичних даних по заявах та скаргах про катування;
- забезпечення суворого дотримання процедури затримання: негайного повідомлення близьким родичам; медичний огляд; правова допомога адвоката;
- скасування відсоткового показника розслідування злочинів;
- робота за працівниками даних органів (лекцій, співбесід) з метою уникнення катування в майбутньому.

Також, хочеться згадати, що крім катування в правоохоронних органах, його вчиняють і в сімейно-побутових сферах життя.

О.М. Гумін до характерних прогалин у діяльності органів внутрішніх справ щодо здійснення профілактики злочинів у сфері сімейно-побутових відносин відносить недоліки в її організації, інформаційному забезпеченні, правовому регулюванні та ін. [53, с. 249].

Справді, значна частина катувань у сімейно-побутовій сфері скоюється під впливом алкоголю, про що ми писали раніше. До профілактики попередження в даній сфері, слід віднести належну роботу органів влади з регулювання порядку реалізації алкогольних напоїв, пропаганду здорового способу життя, проте основна робота повинна проводитись самими громадянами в основних інститутах суспільства – їхніх сім'ях.

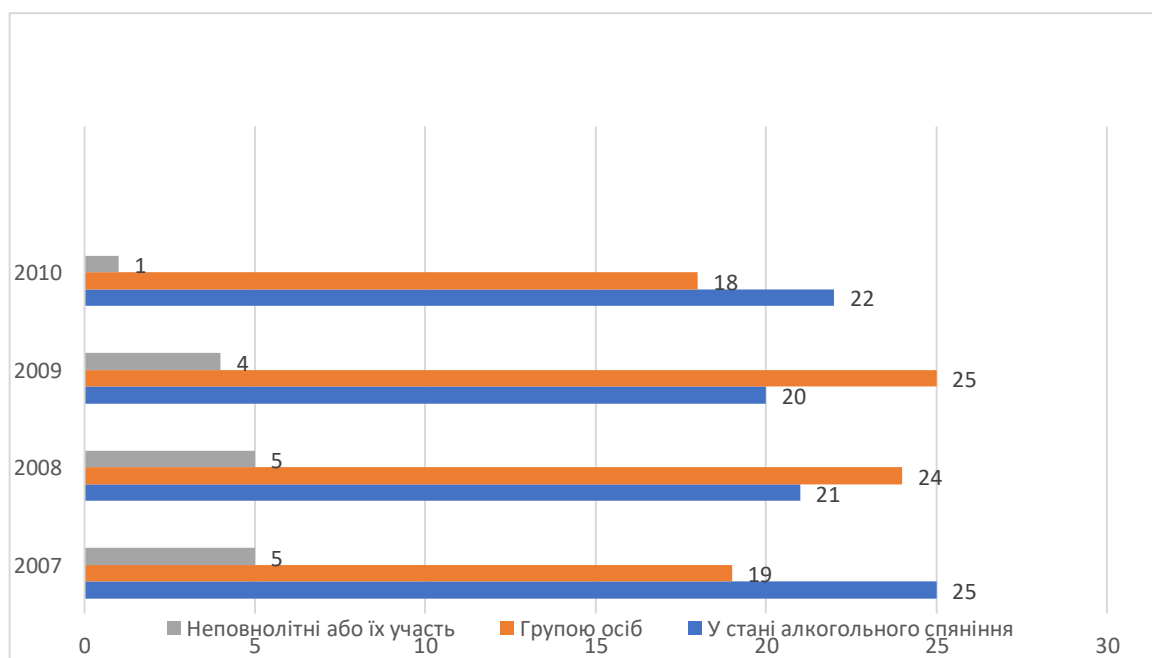
На нашу думку правоохоронці, які обслуговують ту чи іншу місцевість, необхідні здійснювати такі засоби вдосконалення та підвищення ефективності системи спеціальних заходів профілактики пияцтва та алкоголізму:

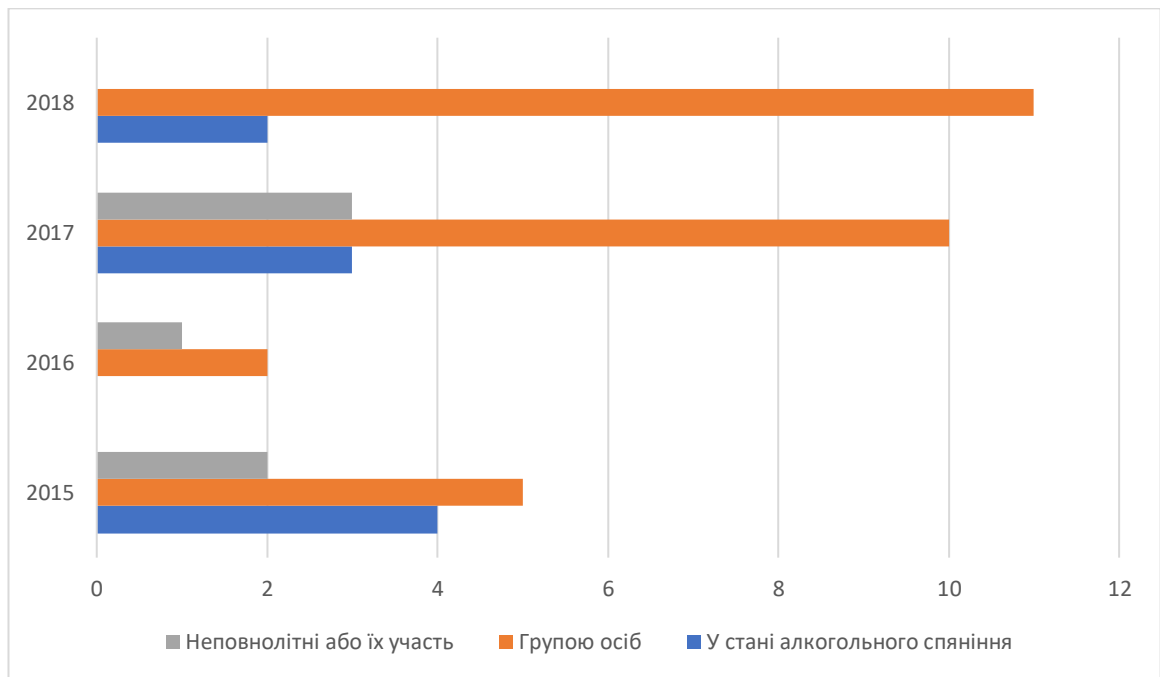
— збільшення робочих місць та надання можливості населенню працювати – 58 %;

— зміна структури вживання спиртних напоїв шляхом скорочення продажів міцних спиртних напоїв – 20 %;

— підтримка здорового способу життя – 14 % (Додаток Б).

Як показують нам статистичні дані, то найбільше вчинено катування в стані алкогольного сп'яніння або групою осіб.

Вивчаючи судову практику по кримінальних провадженнях про катування, можна зробити висновок, що вчинення катування в сімейно-побутових умовах найчастіше здійснюється одноособово, а в правоохоронних органах групою осіб.

Злочинність у своїй основній масі віддзеркалює особливості задоволення тих чи інших потреб людини в межах певного різновиду її предметної діяльності [62, с.90]. Саме тому професор А.І. Долгова визначає злочинність як «соціальне явище, яке полягає у вирішенні частиною населення своїх проблем з винним порушенням кримінально-правової заборони» [60, с. 7].

Ми поділяємо висловлені позиції науковців, оскільки злочинність справді еволюціонує разом з розвитком суспільства. Поряд з таким розвитком, з'являється все більше суспільних відносин, які потребують регулювання кримінальним законом. Саме на цьому фоні попередження злочинності набуває особливої ваги.

До набору спеціальних засобів діяльності суб'єктів запобігання насильницьким злочинам І.М. Даньшин, В.В. Голіна, М.Ю. Валуйська включають:

— здійснення постійного соціального контролю за обстановкою у сімейно- подружній сфері і сфері дозвілля шляхом виявлення мотивів криміногенної поведінки, постановки на профілактичний облік конфліктуючих

осіб і вироблення конкретних організаційно-управлінських, педагогічних, психологічних, правових засобів їх усунення або послаблення ступеня конфліктного напруження;

— орієнтація правоохоронних органів на превентивну роботу з молоддю;

— ефективне застосування Закону України «Про попередження насильства в сім'ї»;

— обмеження практики застосування такого покарання як позбавлення волі, і доцільність заміни його альтернативними видами покарань;

— створення електронно-пошукової системи «Насильство» для обліку злочинів проти особи та централізованої автоматизованої системи обліку прикмет невпізнаних трупів;

— проведення паспортизації вулиць, майданів, парків, транспортних магістралей та інших місць масового перебування і відпочинку людей у містах, інших населених пунктах з метою виявлення і усунення несприятливих для охорони громадського порядку факторів;

— підвищення рівня уваги до поведінки акцентованих осіб і осіб з психічними аномаліями та ін. [130, с. 98–99].

Реалізація зазначених напрямків роботи, на нашу думку, дала б змогу ефективніше проводити попередження катування.

Також великою проблемою злочинів щодо вчинення катування є високий рівень латентності. Як показує нам соціологічне дослідження опитаних нами громадян, велика кількість відповіла, що неповідомила б про вчинення катування відносно неї чи її родичів через недовіру до правоохоронних органів (42 %), здійснила б оговорення в колі знайомих, родичів чи сусідів про даний факт (39 %) (Додаток Б).

Результати наших досліджень дають підстави для певних висновків:

1) попередження, виявлення і припинення катування цілком можливе на ранньому етапі;

2) ефективність діяльності по припиненню катування багато в чому залежить від професіоналізму діяльності спеціальних органів та співробітників;

3) проблема попередження катування потребує подальшої теоретичної розробки та вдосконалення законодавства, практичного їх впровадження;

4) кримінологічний аспект попередження катування значно ширший, ніж кримінально-правовий і оперативно-розшуковий аспекти.

На нашу думку, сьогодні Україна зробила вагомий крок щодо створення Державного бюро розслідування, яке дасть можливість ефективного, швидкого та неупередженого розслідування злочинів щодо катування.

Але виникає одне маленьке запитання – чи Державне бюро розслідування своєю діяльністю попередить вчинення катування?

На нашу думку, на 100 % – ні, оскільки головним завданням є розслідування вже вчиненого злочину. Воно може тільки підвищити довіру громадян і страх в очах осіб, які схильні до вчинення катування.

Також в даному випадку слід згадати «Концепцію державної політики запобігання катуванням та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню» (Проект), яку держава не може прийняти до сьогоднішнього дня.

Характеризуючи зміст документа, важливо наголосити на наступних тезах. Завданням Концепції є визначення змісту та напрямів державної політики запобігання катуванням та поганому поводженню, а саме: визначення основних проблем у сфері запобігання катуванням та поганому поводженню; розробка основних засад щодо змін законодавства; створення системи регулярних відвідувань усіх місць утримання під вартою для нагляду на засадах незалежності та компетентності за діяльністю державних органів; закладення основ для залучення громадянського суспільства до участі у відвідуваннях місць позбавлення, утримання під вартою та в інших формах громадського контролю.

Концепція дає відвертий та критичний опис ситуації та перелік проблем, а також пропонує кроки для виправлення ситуації.

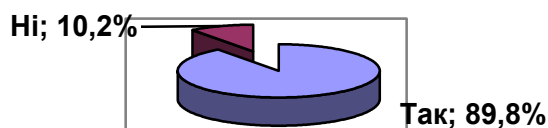
Мова йде, зокрема, про низку заходів із реформування процесуального законодавства (у тому числі стосовно посилення прав затриманих, належного

судового контролю за затриманнями, створення системи періодичного перегляду підстав для тримання під вартою), створення ефективної системи розслідувань випадків катувань та поганого поводження (при цьому обов'язок доведення належних умов тримання має покладатись на державу, її посадових осіб, а не на особу).

Крім того, серед ключових механізмів запобіганню катування необхідно розглядати створення системи регулярних «раптових інспекцій» місць тримання під вартою, як це передбачається Факультативним протоколом до Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання. Такі інспекції повинні проводитися незалежними експертами, в тому числі із представників громадянського суспільства. Щоб система регулярних відвідувань була ефективною, вона має сприйматися громадянським суспільством, державними органами та міжнародними органами з довірою. Процес створення такої системи має бути прозорим та відкритим для участі якомога більшої кількості зацікавлених сторін [175].

Узагальнюючи сказане, необхідно наголосити на тому, що згадана Концепція є надзвичайно важливим, системним документом, що визначає засади побудови державної системи запобігання катуванням та іншим видам поганого поводження. Її прийняття стане важливим кроком на шляху до викорінення цієї ганебної практики.

Чи необхідна, на Ваш погляд, "Концепція державної системи запобігання злочинності в Україні"?

Українські кримінологи В.В. Голіна, С.Ю. Лукашевич, М.Г. Колодязний зазначають, що основна ідея Державної програми запобігання злочинності – це орієнтація всього суспільства та держави на необхідність довгострокової, контрольованої, комплексної, скоординованої, владно рішучої стратегії запобігання злочинності. Державна програма повинна бути реальним шляхом

до підвищення ефективності практики протидії злочинності, поворотом від оборонного до пошукового, інтенсивно-випереджального реагування на майбутню вірогідну і сучасну існуючу злочинність з урахуванням реальних можливостей і ресурсного забезпечення як у державі в цілому, так і окремих районів, міст, областей, регіонів [47, с. 90].

Існує думка про те, що для виявлення початку виникнення злочинної поведінки важлива рання діагностика, тобто необхідна прогностична інформація. Вона допомагає виявити кримінальний прояв у самому їх зародку [238, с. 107–108; 70, с. 78–80]. Тут, однак, виникає необхідність взаємодії при здійсненні індивідуальної профілактики катування, яка стає цілком реальною, бо має справу з конкретними людьми (персоналізація).

Вірно зазначається в літературі, що перехід від загальної профілактики до індивідуальної є рух у бік конкретного, оскільки вся робота пов'язана з особистістю. Не зайве повторити, що на індивідуальному рівні, коли питання стосуються катувань конкретизуються практичні висновки. Отже, коли мова йде про конкретних осіб, необхідна оперативно-розшукова робота, адже відповідні заходи орієнтовані на цілком конкретних осіб, і саме на попередження і припинення з їхнього боку злочинів. Специфіка оперативно-розшукової роботи – адресність та персоналізація.

Вивчення практики оперативно-розшукової роботи показує, що головне – це індивідуальна профілактика злочинів, робота з особами, на яких має бути здійснений вплив за допомогою спеціальних засобів і методів. Але у всій цій роботі існує особлива, найбільш практично значуща оперативно-розшукова профілактика, що має у своєму арсеналі спеціальні заходи впливу на осіб, що готують нові злочини. Вона використовується тоді, коли у тої чи іншої особи з'являється задум на вчинення злочину, а поведінка цієї особи підтверджує наявність такого задуму. Заходи оперативно-розшукової профілактики забезпечують вплив, з одного боку, на саму особу, в якій виявлений задум на вчинення злочину, з іншого боку, на оточення цієї особистості (якщо є співники, передбачувані співучасники, що сприяють у злочині особи або

зацікавлені в злочині). Найважливішою проблемою в будь-якому випадку є встановлення кола осіб, щодо яких дійсно необхідна оперативно-розшукова профілактика.

Перше коло – це особи, які ведуть антигромадський спосіб життя, зловживають спиртними напоями, наркотиками та ін. Це особи, які доставлялися в поліцію за різні порушення, в тому числі у сфері побуту і дозвілля, сімейних відносин, вони агресивні, жорстокі, конфліктні.

Друге коло – це ті, хто відбув покарання в місцях позбавлення волі, причому за плечима яких насильницькі злочини проти особистості, життя і здоров'я.

Третє коло – це особи, що вчиняють катування, до них слід віднести працівників поліції, військовослужбовців та працівників пенітенціарної служби.

Індивідуальна профілактика правопорушень – це система спеціальних заходів державних і недержавних органів, організацій по виявленню осіб, від яких можна очікувати вчинення злочинів, і здійснення на них та оточуюче їх мікросередовище позитивного, коригуючого впливу.

Індивідуальний рівень попередження злочинності (індивідуальна профілактика злочинців) охоплює діяльність щодо конкретних осіб, поведінка яких вступає в конфлікт з правовими нормами.

В.В. Голіна відзначає, що для визначення кола осіб, які потребують індивідуального запобігання, необхідно мати фактичні, правові та кримінологічні підстави. Фактичні підстави такого запобігання – реальна поведінка особи, в якій закладений потенційний злочин. Антисуспільна поведінка є реальним проявом особи, її головною спрямованістю і домінуючим внутрішнім змістом. Правові підстави – це урегульованість індивідуального запобігання нормами права [131, с. 57].

Чинне законодавство містить низку правових підстав індивідуального запобігання, але більшість з них має відомчий характер або недостатньо сформовані, про що ми раніше згадували. Під кримінологічними підставами необхідно розуміти наявність певного рівня кількісно-якісних показників

криміногенної особи, що дозволяє виділити з маси відповідної категорії осіб саме тих, від кого з високим ступенем імовірності слід очікувати вчинення злочину.

Висловлені твердження заслуговують особливої уваги, оскільки поділ кола осіб, які потребують індивідуального запобігання за такими підставами, на нашу думку, є логічно правильним та дозволить максимально точно виділити з маси людей тих, на кого такі заходи спрямовувати. Індивідуальна профілактика повинна включати в себе діяльність стосовно конкретних осіб, поведінка яких вступає в конфлікт з правовими нормами.

Залежно від стадії генезису особи злочинця, індивідуальна профілактика злочинців поділяється на чотири види.

Перший вид стосується осіб, які перебувають на початковому етапі криміналізації (рання індивідуальна профілактика злочинців).

Другий вид стосується осіб, які вчинили або вчиняють злочини (судово-слідча).

Третій вид охоплює осіб, які вчинили злочини і стосовно них суд прийняв рішення про застосування різних заходів кримінально-правового впливу (пенітенціарна).

Четвертий вид стосується осіб, що відбули кримінальне покарання, але підлягають нагляду з метою запобігання рецидиву (постпенітенціарна) [131, с. 119].

Для досягнення мети на рівні індивідуальної профілактики вимагається вирішення низки конкретних завдань: а) виявлення осіб, поведінка яких свідчить про реальну можливість вчинення злочинів; б) виявлення джерел негативного впливу на них; в) прогнозування індивідуальної поведінки; г) планування заходів індивідуальної профілактики; д) позитивно керуючий вплив.

До об'єктів індивідуальної профілактики катування ми можемо віднести: поведінку та спосіб життя осіб з високою імовірністю вчинення злочину; соціальні елементи їх особистості, які відображають антисуспільну

спрямованість; соціально значущі при формуванні і реалізації останньої деякі психофізичні особливості; несприятливі умови середовища та життєвого укладу; інші довготривалі обставини, які створюють причини чи підсилюють умови вчинення суспільно-небезпечних діянь.

Відзначимо, що при загальному підході, індивідуальне попередження катування можна визначити як застосування загальносоціального та спеціально-кримінологічного попередження щодо окремої людини з метою попередити вчиненню нею злочину. При цьому вплив на людину потрібно проводити комплексно, разом із позитивною зміною його сфери діяльності та негативного оточення.

Крім цього на підставі аналізу наукової літератури можна відзначити, що рівні попередження злочинам утворюють у сукупності систему, а не випадкове зчеплення самостійних і повністю автономних видів діяльності. Тому цілком реальна ситуація, при якій успіхи індивідуально-профілактичної роботи з конкретними суб'єктами можуть бути досягнуті на тлі застою у сфері спеціально-кримінологічного попередження, і навпаки, при позитивних результатах загальносоціального та кримінологічного рівня можливий високий відсоток рецидиву правопорушень з боку осіб, які вже піддавалися індивідуально-попереджувальному впливу.

Видається правильним, що індивідуальне попередження злочину повинно бути направленим на досягнення таких цілей, як ліквідація суб'єктивної основи злочинної поведінки, втіленої в особистісних властивостях самої людини, і нейтралізації криміногенного мікросередовища його життєдіяльності.

Детально проаналізувавши мету індивідуального запобігання Г.С. Саркісов виділяє генеральні, загальні та конкретні цілі запобігання. «Змістом генеральної мети індивідуальної профілактики злочинів є корекція поведінки особи, що забезпечує відповідність індивідуального способу життя тієї соціальної спільноти, до якої вона належить». Генеральна мета конкретизується у спільних цілях, до яких автор відносить ліквідацію криміногенного впливу найближчого соціального оточення, нейтралізацію

конфліктних, проблемних і криміногенних ситуацій. Конкретні цілі індивідуальної профілактики зумовлюються змістом і характером причин індивідуальної протиправної поведінки і специфікою суб'єктів профілактики [176, с. 32].

У цьому плані, на нашу думку, особливе місце займає раннє попередження злочинності. Попередження катування націлене на особу, що знаходиться на початковому етапі своєї криміналізації. У цей період такі особи можуть скоювати різні правопорушення некримінального характеру, які в цілому утворюють своєрідний вид антигромадської діяльності. Відображенням її на індивідуальному рівні буде незначна негативна спрямованість.

Ми переконані, що дієва система попередження катування, може існувати лише за тих умов коли буде проводитись відповідна робота в основних інститутах суспільства – сім'ях. Правоохоронні органи, хоча і мають обов'язок попередження злочинів, проте моральне та правосвідоме становлення громадян повинно сформуватися у процесі сімейного виховання.

Як показало соціологічне опитування на перше місце респонденти поставили виховний вплив сім'ї (48 %); друге місце зайняли загальносоціальні заходи (24 %); третє – спеціально-кримінологічні (28 %) (Додаток Б).

Правильно організована робота із недопущення будь-якої протиправної поведінки в сім'ї та високої моральної поваги до цінностей інших людей, дасть змогу знизити не тільки насильницьку злочинність, але й злочинність в цілому. Особливо актуальним є впровадження такої діяльності серед дітей та осіб молодого віку, які легше піддаються впливу. Хоча й заходи спрямовані на дорослих осіб інститутом сім'ї чи близького оточення, подекуди приносять набагато дієвий результат, аніж профілактичні бесіди у правоохоронних органах чи навіть загроза кримінального покарання.

З метою забезпечення ефективності індивідуального попередження злочинної поведінки спеціалісти радять дотримуватись таких основних вимог:

1. Своєчасність. Несвоєчасне виявлення осіб з антисуспільними установками, причин та умов злочинності збільшує вірогідність вчинення злочинів.

2. Послідовність. Індивідуальний вплив має бути таким, щоб його інтенсивність послідовно зростала чи зменшувалась залежно від результатів.

3. Реальність. Заходи впливу об'єктивно повинні відповідати можливостям їх реалізації.

4. Законність. Індивідуальне попередження будується на основі суворого дотримання законодавства, прав, свобод і законних інтересів громадян [118, с. 386].

Крім цього, вони мають бути обґрунтованими, позбавленими будь-яких проявів формалізму, що виключають приниження честі та гідності громадянина. Застосування індивідуального попередження злочинної поведінки передбачає досить тривалий і систематичний вплив. Але при цьому повинен комплексно використовуватись увесь арсенал методів, засоби впливу на особистість, які відповідають демократичним принципам ставлення до особистості. У юридичній літературі виділяють такі методи індивідуального впливу як переконання, надання допомоги та примус.

Метод переконання – це комплекс виховних, роз'яснювальних заходів, що здійснюються з метою зміни антисуспільної спрямованості особистості, закріплення її позитивної соціальної орієнтації.

Основними формами реалізації методу переконання є: індивідуальні та колективні бесіди, обговорювання поведінки осіб у трудових колективах, встановлення над ними опіки та шефства; роз'яснення законодавства; усне попередження про неприпустимість протиправних дій, офіційне попередження про неприпустимість учинення насильства в сім'ї; офіційне застереження про неприпустимість протиправної поведінки; профілактичний облік.

Метод надання соціальної допомоги, як правило, є одним із найефективніших у діяльності суб'єктів попередження злочинності. Він стосується працевлаштування, покращення побутових умов тощо. Заходи

допомоги реалізуються також шляхом впливу на соціальне мікросередовище особи, з якою ведеться профілактична робота. Для виключення негативного впливу з носіями такого впливу проводиться індивідуально-попереджувальна діяльність [22, с. 393].

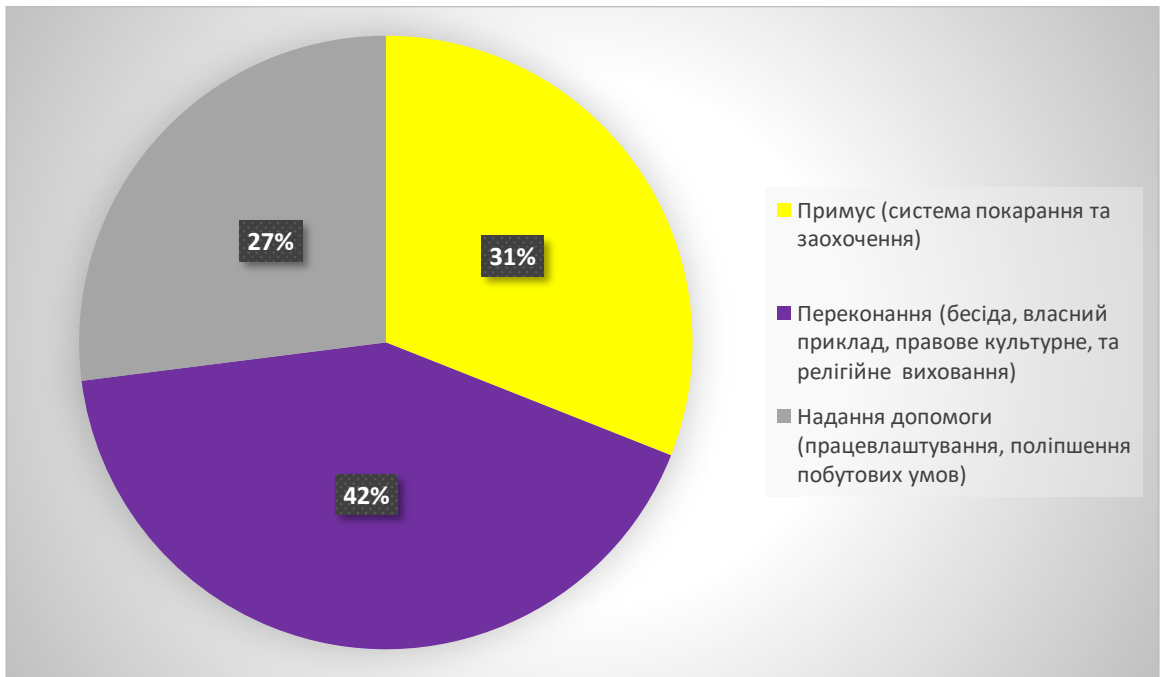
Метод примусу є одним із головних у діяльності правоохоронних органів. Заснований виключно на законі, цей метод дає можливість своєчасно попереджувати протиправну злочинну діяльність осіб, які під контролем, захищати громадян від їх протиправних посягань. Цей метод реалізується шляхом застосування різних за юридичною природою, змістом і спрямованістю заходів впливу, які регламентовані законодавством у цілому й окремими галузями права.

До основних заходів примусу, що застосовуються правоохоронними органами, відносяться: 1) адміністративний арешт та адміністративне затримання; 2) штраф; 3) примусове лікування хронічних алкоголіків та наркоманів; 4) адміністративний нагляд за особами, які звільнилися з місць позбавлення волі. Застосування заходів індивідуальної профілактики передбачає постійне, всебічне та глибоке вивчення особистості, її поведінки, зв'язків та намірів.

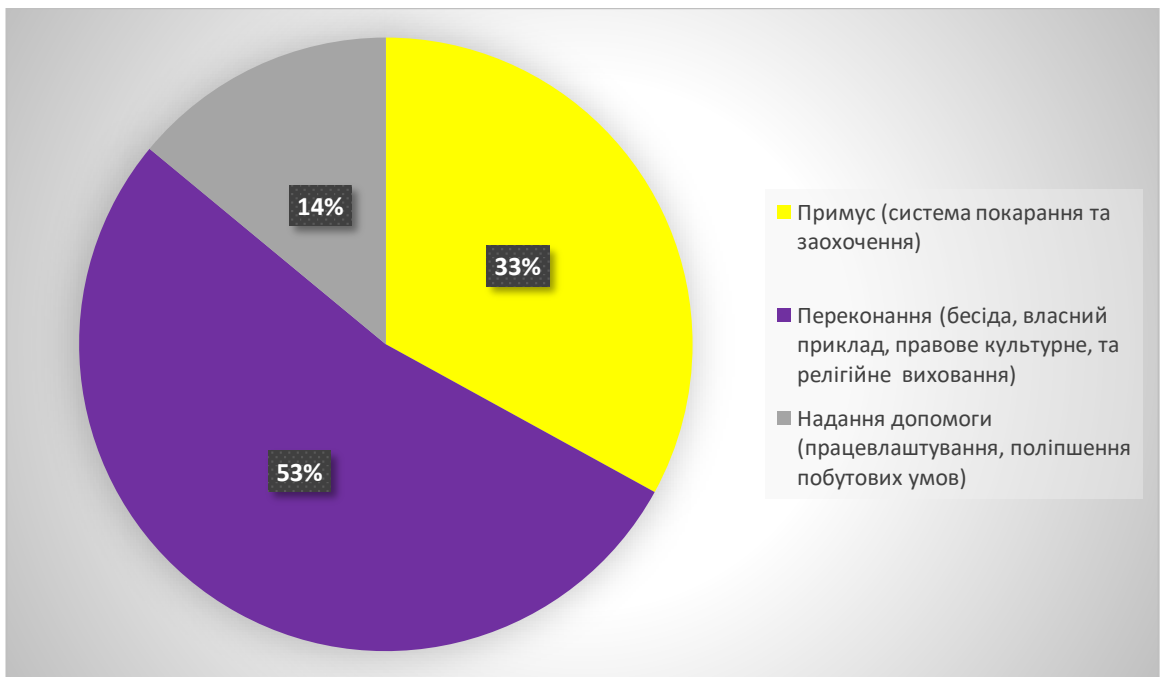
В процесі нашого кримінологічного дослідження, ми виокремили засоби індивідуального попередження катування, які вплинуть на зниження рівня злочинності в даному напрямку:

- примус (система покарання та заохочення);
- переконання (бесіда, власний приклад, правове культурне, та релігійне виховання);
- надання допомоги (працевлаштування, поліпшення побутових умов).

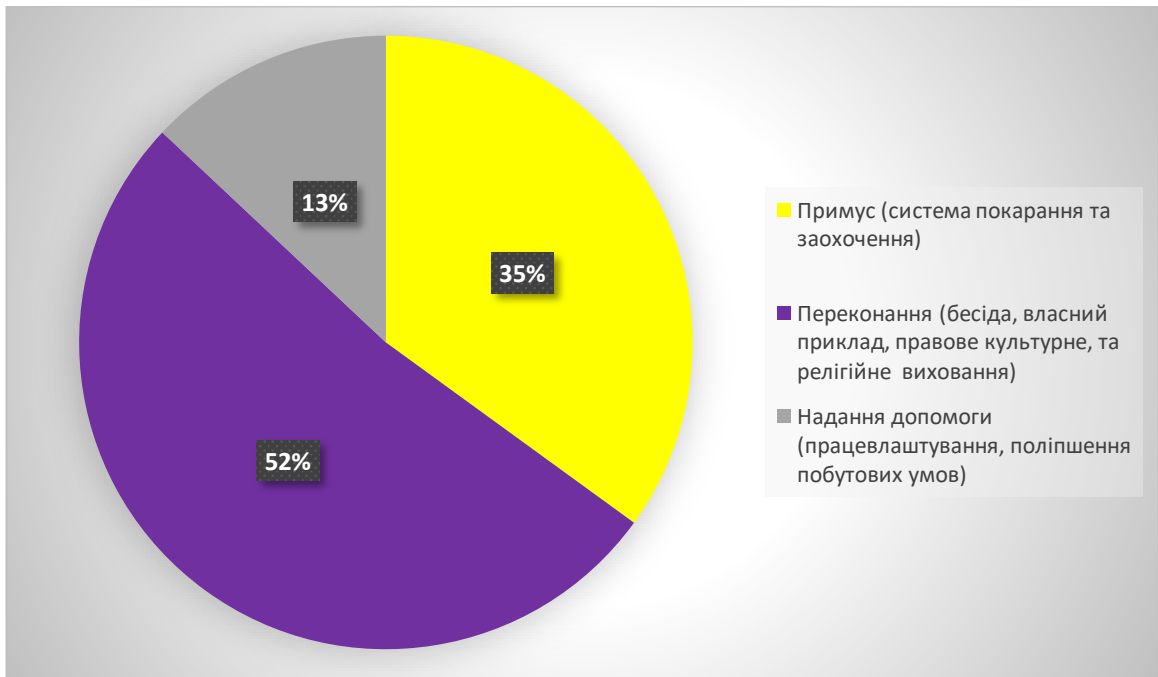
74 % жителів Львівської області, вказали, вони застосовують наступні засоби попередження катування:

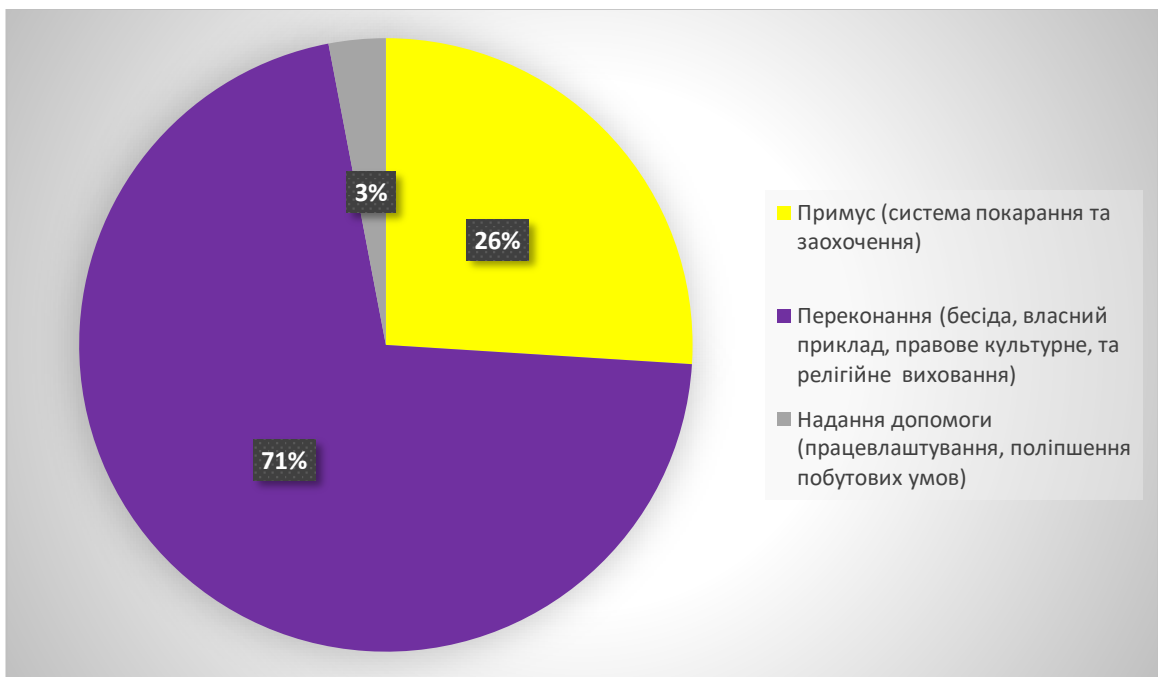
81 % жителів Київської області, вказали, вони застосовують наступні засоби попередження катування:

93 % жителів Одеської області вказали, що вони застосовують наступні засоби попередження катування:

72 % жителів Закарпатської області вказали, що вони застосовують наступні засоби попередження катування:

З вищезазначеного, можна зробити висновок, що найчастіше використовують примус та переконання, як індивідуальний захід попередження катування.

До суб'єктів індивідуального попередження катування ми відносимо: правоохоронні органи (поліція, прокуратура, суд), окремі органи державного та місцевого управління (органи освіти, культури, служби у справах дітей); громадські організації; місцеві громади та окремі громадяни.

Класифікація суб'єктів буде мати практичний інтерес, якщо вона буде включати наступні групи:

1. Суб'єктів раннього індивідуального попередження злочину, до яких відносяться служби і підрозділи Національної поліції (служба дільничних інспекторів); соціальні служби; сім'я; центри соціальної реабілітації для осіб, затриманих за бродяжництво та жебракування; секції опорних пунктів правопорядку.

2. Суб'єктів безпосереднього попередження злочинів, до яких відносяться служби і підрозділи Національної поліції (карний розшук, відділи по боротьбі з незаконним обігом наркотиків, слідчі підрозділи та ін.); органи прокуратури; суд; державне бюро розслідування.

3. Суб'єктів пенітенціарного попередження злочинності, до яких відносяться установи з виконання кримінальних покарань (виправні колонії різного типу); інспекції виправних робіт МВС; спеціальні установи з виконання примусових заходів виховного характеру.

4. Суб'єктів постпенітенціарного попередження злочинів, до яких відносяться підрозділи Національної поліції (служба дільничних інспекторів поліція); центри соціальної реабілітації; церква, громадські організації.

Вважаємо, що кожному з названих видів індивідуального попередження злочинам відповідає кінцева мета. Так, раннє попередження має на меті «зупинити» процес криміналізації особистості в початковій стадії за допомогою коригуючого впливу на саму особу і мікросередовища її проживання. Безпосереднє попередження полягає в тому, щоб не допустити вчинення злочину шляхом нейтралізації або усунення криміногенних факторів ситуації його здійснення. У разі його скоєння – сприяти формуванню почуття каяття, бажання заглибити заподіяну шкоду та усвідомлення справедливості вироку. Пенітенціарне попередження спрямоване на зміну сформованого типу особистості у бік мінімізації її негативної спрямованості та розвитку позитивної спрямованості за допомогою виконання заходів правового примусу (кримінальне покарання і ін.). Постпенітенціарне попередження має на меті

створити необхідні умови для завершення процесу ресоціалізації криміногенної особистості після припинення заходів правової відповідальності (соціальна адаптація та ін.).

Добре відомо, що завжди необхідно дотримуватись вимог, що стосуються послідовного застосування заходів до осіб, здатних вчиняти катування.

Заходи попередження можна поділити на такі групи:

1. Первинні заходи, спрямовані на попередження катувань, застосовуються, як правило, до осіб, які не були раніше судимими. Вони орієнтовані на виявлення осіб, схильних до кримінального насильства проти особистості. Профілактичний посил цих заходів полягає в тому, що вони сприяють вибору об'єкта впливу, чітко визначають коло осіб, для яких необхідна профілактика щодо катувань.

2. Друга група заходів, спрямованих на попередження катувань, є аналітичними засобами, що сприяють вивченню виявлених осіб та їх найближчого оточення, постановки їх на профілактичний облік. Ці заходи створюють базу для організації та здійснення попередження катувань.

3. Заходи, пов'язані з третьою групою, спрямовані на попередження катувань, стосуються безпосередньо соціального контролю за виявленими і поставленими на профілактичний облік осіб. Це заходи профілактичного впливу– переконання і примусу.

4. Наступна група заходів стосується, як правило, осіб, раніше судимих. За допомогою цих заходів виявляються особи, що мають наміри вчинити злочин або продовжити злочинну діяльність. Часто також виявляються особи, які відбували покарання за насильницькі злочини і схильні до повторного скоєння таких же злочинів (в силу способу життя, найближчого оточення). Такі особи спеціально враховуються, щодо них здійснюється адміністративний нагляд. У таких «потенційних злочинців» важлива конкретна фіксація злочинних намірів.

Маючи на увазі саме катування, можна говорити про наступні напрями попередження:

- виявлення і нейтралізація причин і умов злочинів, обставин, що можуть обумовлювати їх вчинення;
- виявлення осіб, які в силу своєї поведінки, способу життя і найближчого оточення здатні вчинити злочин;
- виявлення осіб, раніше судимих за насильницькі злочини, які не скасували своєї злочинні зв'язки, які не припинили злочинну діяльність, в силі чого здатні вчинити нове злочинне діяння;
- недопущення на злочинний шлях осіб, раніше не судимих, але які в силу їхнього способу життя, зв'язків і найближчого оточення можуть бути залучені в злочинну діяльність;
- недопущення рецидивних злочинів з боку тих, хто вже відбував покарання за катування, попередження спеціального рецидиву;
- виявлення готування до вчинення катувань, його попередження і припинення;
- отримання інформації про можливість катування в різних сферах життєдіяльності людей.

Для досягнення цих цілей впливає цілком конкретна, повна і правдива інформація – необхідність програми попередження катувань, яка б відповідала цілям попередження злочинності в цілому, а головне – це вмело організована робота, профілактична діяльність держави і суспільства.

3.3 Віктимологічний напрям попередження проявів катування

Останніми роками в кримінологічній літературі все гостріше ставиться проблема вивчення поведінки потерпілих при здійсненні конкретних злочинів. Це обумовлено низкою обставин, і, насамперед, висуненням на передній план в ієрархії цілей правоохоронної діяльності захисту особистості, її життя, здоров'я і свобод. Це зумовлюється тим, що приводом до злочинного посягання та умовою, що полегшує його вчинення, іноді може бути й поведінка потерпілого, який своїми необережними, а іноді провокаційно протиправними діями може

створити криміногенну обстановку і таким чином полегшити настання злочинного наслідку. Тому при вивченні механізму злочинної поведінки поряд з особистістю злочинця необхідна всебічна та об'єктивна оцінка потерпілого, як одного з найважливіших структурних елементів ситуації. Такий підхід дозволяє виробити найбільш ефективні заходи попередження злочинів і більш об'єктивно визначити адекватність вчиненому заходу впливу.

Віктимологія вивчає жертву в аспекті її морально-психологічних і соціальних характеристик, що впливають на її уразливість, і ситуації, що передують злочину, а також ситуації безпосереднього вчинення злочину. Це дає змогу отримати відповіді на запитання як у цих ситуаціях, у взаємодії з криміногенно-провокуючою поведінкою злочинця виявляється поведінка жертви [131, с. 91].

Починаючи із середини XVIII ст. кримінологія займається вивченням злочинної поведінки людей, а з кінця XIX ст. проблемами злочинної особи. Жертва злочину стала об'єктом кримінологічних досліджень лише з часів Другої світової війни. І в класиків права XVIII ст. (наприклад, Чезаре Бекарія, що розумів кримінально-каране діяння як порушення морального порядку, а також правопорядку, і це порушення базувалося, на його думку, на власній волі злочинця), і у позитивістів права XIX ст. (наприклад, Чезаре Ломброзо, Зигмунд Фрейд), які зосередили увагу на аналізі особи злочинця. Для них злочин був симптомом порушення структури особи злочинця, що було, на думку біокримінологів, наслідком, за теорією психоаналізу, результатом невдалої соціалізації дитини. На передньому плані стояли проблеми «соціального захисту» від злочинців, їхньої безпеки, а також питання дослідження особи злочинців, спілкування з ними, їхня реабілітація, стримування (залякування) чи забезпечення суспільної безпеки. Жертву злочину класики і позитивісти розглядали як механічне, статичне поняття [141, с. 125].

До розробки проблем віктимології вчені-кримінологи поглиблено звернулися наприкінці 60-х років XX ст.

Системних досліджень проблеми потерпілого від злочину здійснив у 1948 р. німецький учений Г. Гентіг, який написав книгу «Злочинець і його жертва», де звернув увагу на потерпілого як фактор виникнення злочину [131, с. 91–92].

Слідом за Г. Гентігом у 1947 році в Бухаресті Б. Мендельсон зробив дуже вражаючу доповідь «Нові біопсихосоціальні обрії віктимології», в якій звернув увагу наукової громадськості на науку про жертви злочинів. Але ще більше розвив віктимологію той же Г. фон Гентіг, який опублікував у 1948 році свою книгу «Злочинець і його жертва». Дослідити відносини між злочинцем і його жертвою намагався в 1954 році Г. Елленберг. «Людина, – писав він, – послідовно стає злочинцем чи жертвою... Якщо проаналізувати життя закоренілих злочинців, то виявляється, що вони в дитинстві винятково часто піддавалися знуцанням, вимаганню, експлуатації і були залишені самі на себе». У 1956 році Г. Шульц увів поняття злочину на ґрунті особистих відносин між злочинцем і його жертвою [208, с. 85–88].

У Новій Зеландії в 1963 році був прийнятий перший у світі закон про відшкодування збитків жертвам злочинів. За Новою Зеландією цим шляхом вирушили Англія, деякі штати США, провінції Канади й Австралії.

У 1972 році в Австрії був прийнятий федеральний закон про надання допомоги жертвам злочинів. У багатьох країнах, зокрема у ФРН, виникли об'єднання в підтримку жертв злочинності («Біле кільце»).

У 1982 році в США був виданий федеральний закон про кримінально-правовий захист жертв і свідків злочину. За цим законом потерпілому, що виступає як свідок у кримінальному процесі забезпечується судовий захист. Відшкодування матеріального збитку злочинцем стає самостійним видом кримінально-правових санкцій. Особа, що відбуває покарання, не має права отримати користь зі свого злочину шляхом публікації інформації про нього, оскільки це знову нанесло б збиток інтересам потерпілого.

У 1983 році Рада міністрів Європейської ради в Страсбурзі прийняла Європейську конвенцію про відшкодування збитків жертвам насильницьких

злочинів. У цій концепції були визначені принципи відшкодування збитків жертвам злочинів з боку держави і міжнародного співробітництва в цій галузі в країнах-членах ЄС [141, с. 126].

Віктимологія виникла і розвивалась як напрямок у кримінології, що вивчає жертву злочину. Однак з часом погляд на неї змінився, були висунуті різні позиції стосовно предмета віктимології і її наукового статусу. Д.В. Рівман їх визначив наступним чином: 1) віктимологія це галузь кримінології, або приватна кримінологічна теорія, і, відповідно, розвивається в її межах; 2) віктимологія – це допоміжна для кримінального права, кримінально-процесуального права, криміналістики міждисциплінарна наука про жертву злочину. Вона існує і функціонує паралельно з кримінологією; 3) віктимологія – це загальна теорія, вчення про жертву, що має предметом дослідження жертву будь-якого походження, як кримінального так і не пов'язаного зі злочином. Віктимологія – самостійна наука, приналежність якої до юридичної можна визнати тільки частково. Скоріше це наука про безпеку життєдіяльності людини [201, с. 8].

Накопичені знання про жертву злочину доволі різнопланові. Потерпілого (жертву) злочину вивчають усі науки кримінально-правового циклу, причому кожна з них робить це виходячи із предметних інтересів відповідної галузі знань.

Так, кримінальне право вивчає потерпілого як ознаку складу злочину, що характеризує об'єкт кримінально-правової охорони, враховує стан і поведінку потерпілого при кваліфікації злочину, призначенні покарання злочинцю, звільнення від кримінальної відповідальності.

Кримінально-процесуальна наука звертається до проблеми потерпілого як сторони кримінального провадження, у зв'язку з чим формулює законодавче поняття потерпілого, обґрунтовує зміст його правового статусу, розробляє порядок захисту його прав і законних інтересів у досудовому розслідуванні та під час судового розгляду.

У криміналістиці особа потерпілого (жертви) вивчається за двома

напрямами: 1) для побудови та використання криміналістичних характеристик різних категорій (видів) злочинів; 2) для розроблення та реалізації тактики проведення окремих слідчих і судових дій [124].

Кримінально-виконавче право працює над удосконаленням законодавства щодо захисту інтересів потерпілих під час виконання кримінальних покарань, зокрема встановлення обов'язку злочинця по відшкодуванню заподіяної злочином шкоди, нормативного закріплення участі потерпілого у виконанні покарання, забезпечення особистої безпеки засудженим у місцях позбавлення волі від загрози посягання на їх права з боку інших засуджених [127].

Важливою задачею кримінальної віктимології є освіта (правове виховання) громадян. Як показують дослідження, багато потерпілих мають низький рівень правових знань. Більшість з них не знають правових норм, які захищають їх життя, здоров'я, власність, а деякі «щось чули», але не знають, як і коли їх застосовувати на практиці. У свою чергу, не можна не відзначити відносно високий рівень правових знань у злочинців. У зв'язку з цим необхідне правове виховання, правова пропаганда знань про те, як не стати жертвою злочину, особливо в тих умовах, коли держава не в змозі забезпечити всіх громадян від злочинних посягань.

Кримінологічна віктимологія не тільки реально існує, але і активно розвивається в системі науки кримінального права. Віктимологічну інформацію про детермінаційні прояви потерпілого, умови формування його особистості, оціночні установки, особливості психологічного стану використовує кримінальний процес, криміналістика, оперативна-розшукова діяльність, кримінальне право. І навпаки віктимологія збагачується інформацією про потерпілого від кримінального процесу, криміналістики, кримінального права тощо.

Серед вказаних наук кримінально-правового циклу, що досліджують жертву злочину, кримінологія посідає центральне місце, оскільки віктимологія початково сформувалася у самостійний науково-прикладний напрям саме в межах кримінологічної теорії. Кримінологія розробляє загальне вчення про

жертву злочину, формує його категоріально-понятійний апарат, пізнає природу групової (масової) та індивідуальної віктимності, досліджує процес віктимізації та фактори, що на нього впливають, визначає роль віктимної поведінки у генезі злочинного посягання та механізмі вчинення злочину. До сфери кримінологічних інтересів також належить віктимологічна характеристика жертв від різних видів злочинів, типологія жертв, наукове забезпечення державної політики у сфері захисту прав потерпілих від злочинів, стратегічні напрями та заходи віктимологічного запобігання, пошук шляхів і способів реабілітації жертв злочинів та захисту їх від повторного заподіяння шкоди злочинними посяганнями [130].

Отже, кримінологічна віктимологія – це система знань про жертв злочинів, їх поведінку, чинники, що впливають на них, типові ситуації, що призводять до злочинних посягань, а також заходи віктимологічного запобігання.

В даний час поняття віктимології розглядається з трьох позицій: 1) як галузь кримінології; 2) як допоміжна для кримінального права, кримінального процесу, криміналістики міждисциплінарна наука про жертву злочину; 3) як вчення про жертву, має предметом дослідження жертву злочину.

К. В. Вишневецький визначає віктимологію як науку, що вивчає особистість жертви злочину, характер і зміст її поведінки, морально-психологічне обличчя потерпілого, роль жертви в механізмі злочинної поведінки, а кримінальну віктимологію як науку, що досліджує в комплексі особистість і поведінку потерпілих від злочинних посягань; їх роль у генезі злочину; кримінологічно-значимі відносини і зв'язки між жертвою і злочинцем; шляхи і способи відшкодування або згладжування шкоди, завданої потерпілому в результаті злочинного посягання [39].

У свою чергу, Р. Гаптелганієв кримінальну віктимологію визначає як комплексну, міждисциплінарну юридичну галузь науки, яка розглядає проблему жертви злочину з позицій кримінального права, кримінального процесу та кримінології. При цьому жертва злочину – це особа, яка реально понесла фізичну, моральну або майнову шкоду від протизаконних дій іншої

особи. Дії злочинця або правопорушника часто визначаються не тільки його агресивними спонуканнями і антигромадською установкою, але й життєвою ситуацією, в якій він діє, особистісними якостями і поведінкою його жертви [41].

На сьогоднішній день, на нашу думку, віктимологія стала самостійною, важливою прикладною наукою. Д.В. Рівман навіть не відносить її до юриспруденції, а визнає наукою про безпеку життєдіяльності людини [201], оскільки вчення про жертву злочину – віктимологія (viktima – жертва, logos - вчення) – є частиною більш широкого вчення про жертв не тільки злочинів, але і наслідків нещасних випадків, природних і техногенних катастроф, епідемій, війн та інших озброєних конфліктів, політичних протистоянь [133, с. 197].

На нашу думку, віктимологія – це окрема наука, яка вивчає особистість в різних сферах суспільних відносин. Вона взаємодіє з різними галузями права. У нашому випадку можна сказати, що віктимологія вивчає особистість особи, яка стала потерпілою.

З вище наведеного, випливає, що предметом віктимології є особи, яким злочином заподіяно фізичну, моральну або матеріальну шкоду, в тому числі злочинці; їх поведінка, що була в тому чи іншому зв'язку із вчиненням злочином (включаючи поведінку після його вчинення); відносини, які пов'язували злочинця і жертву до моменту вчинення злочину; ситуації, в яких відбулося заподіяння шкоди.

На думку Д.В. Рівмана, віктимологія вивчає:

– Морально-психологічні та соціальні характеристики жертв злочинів (потерпілих від злочинів), щоб відповісти на питання, чому в силу якихось емоційних, вольових, моральних якостей, соціально обумовленої спрямованості людина виявилася потерпілим;

– Відносини, що зв'язують злочинця і жертву (потерпілого), щоб відповісти на питання, якою мірою ці відносини значимі для створення передумов злочину, як вони впливають на зв'язок злочину, мотиви дій злочинця;

– Ситуації, що передують злочину, а також ситуації безпосереднього злочину, щоб відповісти на питання яку цих ситуаціях у взаємодії з поведінкою злочинця кримінологічно-значимо проявляється поведінка (дія або бездіяльність) жертви (потерпілого);

– Посткримінальну поведінку жертви (потерпілого), щоб відповісти на питання, що він робить для відновлення свого права;

– Систему заходів профілактичного характеру, в яких враховуються і використовуються захисні можливості як потенційних жертв, так і реальних потерпілих;

– Шляхи, можливості, способи відшкодування завданої злочинцем шкоди, в першу чергу фізичної реабілітації жертви (потерпілого) [134].

А.Л. Сітковський виділяє завдання віктимології, головними з яких є вивчення особистості та поведінки жертви, дослідження віктимності, віктимізації і віктімогенних факторів, що дозволяє по-новому поглянути на злочинність, її причини, профілактику злочинів. У результаті з'являється можливість якісніше й ефективніше розкривати і розслідувати злочини, а також встановлювати їх повну картину, об'єктивно оцінювати провину злочинця з урахуванням ролі особистості та поведінки жертви злочину [134].

Віктимологія вивчає роль жертви у виникненні криміногенної ситуації та розробляє так званий віктимологічний аспект попередження злочинів, основним завданням якого є максимальне зменшення криміногенних ситуацій, що створюються безпосередньо потерпілими. Сутність віктимологічного аспекту попередження злочинів полягає в тому, що необхідно здійснювати профілактичну роботу не тільки серед потенційних правопорушників, а й серед потенційних потерпілих – людей, чия поведінка, спосіб життя, соціальні зв'язки, сімейний стан і вид діяльності створюють для них підвищений ризик опинитися в ролі жертви злочинного посягання.

Як справедливо зауважує відома російська вчена, професорка А.І. Долгова, довгий час правоохоронні органи були зорієнтовані односторонньо на роботу довкола злочину і злочинця без належної уваги до

жертви злочину. Як наслідок – досі немає повного обліку потерпілих, а значить, не вивчаються їх особистісні характеристики, від випадку до випадку проводяться заходи віктимологічної профілактики та взагалі фігура потерпілого рідко розглядається не більше ніж джерело інформації про злочин і злочинця, як учасник (сторона) кримінально-процесуальних відносин [118, с. 374]. З даним твердженням ми цілком погоджуємось, адже ні одна статистика не показує число потерпілих від того чи іншого злочину.

Із великого масиву наукових напрацювань можна вивести низку концептуальних положень віктимології:

- центральною категорією віктимології є «жертва злочину», у кожного злочину є своя жертва;
- вірогідність стати жертвою злочину залежить від особливого феномена – віктимності, яка буває індивідуальною та груповою (масовою);
- величина віктимності може змінюватися. Процес її збільшення називається віктимізацією, зменшення – девіктимізацією;
- на зростання рівня віктимізації впливають віктимогенні фактори (детермінанти);
- віктимізація пов'язана із латентною злочинністю;
- між злочинцем і жертвою існує умовний зв'язок, під час злочинної взаємодії вони можуть помінятися ролями;
- важливу роль у механізмі злочинної поведінки відіграє поведінка жертви у конкретній життєвій ситуації;
- віктимна поведінка жертви по-різному впливає на мотивацію та рішення вчинити злочин проти конкретної особи;
- віктимна поведінка у механізмі злочинної поведінки виконує роль умови, що сприяє вчиненню злочину;
- зниження ризику стати жертвою злочину досягається заходами віктимологічної профілактики;
- шкода, заподіяна жертвам злочину, має бути компенсованою, а порушені права відновленими.

Для вивчення віктимології як одного з елементів кримінології слід пояснити значення термінів, що використовуються. Віктимологія оперує такими основними термінами: «жертва злочину», «потерпілий», «віктимність», «віктимізація», «віктимологічна профілактика».

Саме при цьому на перше місце ставиться питання про відносини «злочинець – жертва». Насильницький злочин проти особистості, як пишуть вчені, – це дві паралелі, які неодмінно зйдуться, бо винний і потерпілий обов'язково зіткнуться, а хто з них буде злочинцем або жертвою, – покаже конкретна кримінологічна ситуація.

Під жертвою слід розуміти особу або певну сукупність людей у будь-якій формі їх інтеграції, яким прямо або опосередковано завдана фізична, моральна або матеріальна шкода злочином, незалежно від того, чи визнається вона потерпілою у встановленому законом порядку і чи вважає себе такою.

Потерпілий – особа, якій злочином безпосередньо завдано фізична, моральна або майнова шкода і яка визнана потерпілою у встановленому законом порядку. Поняття «жертва» і «потерпілий» у віктимології вважаються тотожними. Потерпілий одночасно є основним об'єктом дослідження віктимології і одним з основних її понять. Велике значення у розкритті змісту поняття жертви має вивчення особи потерпілого на соціально-психологічному рівні. Це її соціальний статус, позиції, ролі. Статус потерпілого визначається сукупністю його прав і обов'язків у межах кримінального процесу і, що важливо для віктимології, його стосунки з іншими особами, втягнутими в орбіту злочинної діяльності. Позиція жертви – це особливості відносин між «співпотерпілими», між ними і третіми особами або свідками злочину і, зрозуміло, між жертвою і злочинцем. Роль жертви – суттєвий фактор у вчиненні злочину, адже її поведінка може так вплинути на розвиток конфлікту, що перетворить її з об'єкта злочину на його суб'єкт (наприклад, у бійці, сімейно-побутових конфліктах) [132, с. 99]. З точки зору теорії ролей, жертви злочинів можуть бути такими, що усвідомлюють чи не усвідомлюють своє становище через різні обставини; стійкими (які неодноразово зазнають нападу)

та випадковими (коли особа була об'єктом одноразового злочинного посягання). Роль жертви у кримінологічному механізмі злочину може бути різноманітною – від нейтральної до максимально провокуючої.

Роль потерпілого може бути також відкритою чи прихованою. Саме відкрито-провокуюча роль потерпілого у генезисі злочину призводить до його реального вчинення. Приховану роль жертва може розпочати «грати» задовго до злочину через свої віктимні особисті якості, статус, поведінку. Така особа ніби виставляє себе мішенню для злочинних посягань. Важливо також розрізняти випадки, коли особа приписує собі статус потерпілого без достатніх на те підстав і, навпаки, коли він їй нав'язується. Звідси роль жертви може бути реальною та уявною (мається на увазі її самооцінка). Принципове значення має і виділення персоніфікованих та колективних ролей. Хоч віктимологія здебільшого займається вивченням конкретних жертв, але не слід випускати з виду того, що нерідко саме від групової поведінки залежить процес перетворення на жертву як групи осіб, так і окремих її членів [132, с. 100].

Ситуації бувають різними, впливати на них потрібно за допомогою профілактичних заходів.

Найбільш простим поясненням віктимологічної профілактики служить уявлення про те, що людям не вигідно вести себе віктимно і бути жертвою злочину. Неприпустимо провокувати злочин. Кому хочеться бути жертвою злочину? Потрібно дотримуватися норм моралі та права, уникати контактів з особами, які ведуть злочинний спосіб життя, сприяти віктимологічній профілактиці, оскільки вона створює умови, що перешкоджають злочину. Така профілактика – це багатогранна діяльність держави і суспільства, правоохоронних органів. Вона спрямована на те, щоб залишити злочинця без об'єкта посягання. Саме цим визначаються вибір засобів, методів і форм профілактики віктимної поведінки.

Віктимологічна профілактика, що має яскраво виражену специфіку, не може здійснюватися у відриві від профілактики злочинів в цілому [199]. Профілактика віктимної поведінки і профілактика злочинної поведінки діють в

єдності і тому розглядаються з позицій нероздільного цілого. І тим не менш важливо говорити про систему віктимологічної профілактики. Вона має свої особливості. В цілому проблема може бути поставлена так: злочин не вигідний тому, хто його здійснює, а тим більше тому, щодо кого він може бути скоєний.

Віктимологічна профілактика – сукупність державних і громадських заходів, спрямованих на запобігання злочинам шляхом зниження в населення в цілому чи окремих громадян ризику стати жертвою кримінальних посягань [132, с. 96]. Вона полягає у виявленні віктимологічних факторів і вжитті заходів до їх усунення чи нейтралізації. Індивідуальна віктимологічна профілактика складається з виявлення осіб з підвищеною віктимністю і проведення з ними захисно-виховних заходів, спрямованих на зниження ризику стати жертвою злочину [132, с. 96].

На думку А.І. Алексєєва, заходи віктимологічної профілактики можуть бути зведені в дві основні групи. До першої належать заходи, спрямовані на усунення ситуацій, що можуть призвести до заподіяння шкоди (поширення спеціальних пам'яток, повідомлення громадян про типові дії злочинців, про необхідні заходи особистої безпеки, допомога у захисті житла і майна, проведення роз'яснювальних бесід, забезпечення порядку в громадських місцях та ін.). Другу групу складають заходи впливу на потенційну жертву з тим, щоб відновити або активізувати у ній внутрішні захисні можливості (бесіди, навчання прийомам самооборони, оповіщення про майбутні ситуації, контроль за поведінкою потенційної жертви, орієнтування на підтримку постійного зв'язку з правоохоронними органами та ін.) [7, с. 272].

Віктимологічна профілактика попереджає людину, що вона може стати жертвою катувань через свою поведінку, яку треба змінити, щоб не ризикувати. Віктимологічна профілактика покликана обмежити ризик стати жертвою катувань, вона вчить людей, що треба захищати себе від цих зазіхань, профілактика попереджає, що люди при цьому повинні вчитися не на своїх помилках, а на помилках тих, хто вже встиг стати жертвою катувань. Багато що залежить від їх поведінки, від уміння правильно орієнтуватися у кримінальній

ситуації. Головне для профілактики віктимної поведінки – попередити ситуацію, при якій людина може стати жертвою катувань.

Про те, що потерпілий часто виконує кримінологічно значущу роль у механізмі злочину, відомо здавна. Про це свідчить аналіз спостережень безлічі ситуацій конкретних злочинів, представлений на сьогодні в узагальненнях, що дозволяють судити про віктимологічні аспекти кримінальних проявів як про звичайне явище. Але це явище і всі його компоненти – особистісні, мотиваційні, ситуаційні, поведінкові – можна та потрібно розглядати як складову скоєння насильницьких злочинів відносно особи загалом.

Аналіз багатьох насильницьких злочинів показав, що дії злочинця, на перший погляд, неспровоковані поведінкою потерпілого, насправді є більшою чи меншою мірою заслугою особи, якій заподіяно шкоду. Очевидно, вже тут виявляється соціальний зв'язок, який має на увазі поведінку жертви, що, своєю чергою усвідомлюється особою, що вчиняє насильство, та орієнтує його на дію.

Припустимо, що мають рацію ті вчені, які пишуть, що при скоєнні злочинів досить часто винний і потерпілий «пожирають» один одного. Але навіть у такому випадку, на наш погляд, не можна ставити знак рівності між злочинцем і жертвою. Необхідна диференційована профілактика злочинів, при якій виділяється віктимологічна профілактика.

На нашу думку, виокремлення причин та умов за наявності яких конкретна особа стає жертвою злочину, дасть змогу більш ефективно проводити комплексне попередження катування.

Віктимність особи (індивідуальна віктимність) – це об'єктивно притаманна людині здатність, схильність в певних обставинах стати жертвою злочину. Віктимізація – процес реалізації віктимних потенцій у завданні шкоди і результат цього процесу.

Віктимність розрізняють на індивідуальному і масовому рівнях. Віктимність на масовому рівні – це загальна для окремих категорій людей (спільноти) сукупність уроджених і придбаних соціальних, психологічних і біологічних властивостей, які виділяють їх із навколишнього середовища і

роблять «привабливою», «зручною» і «вигідною» ціллю для вчинення злочинів або певних їх видів [203, с. 101]. Під віктимологічними факторами слід розуміти соціальні і психологічні чинники, з якими пов'язані виникнення, існування і прояви індивідуальної і масової віктимності [199, с. 14]. Віктимологічна ситуація є не тільки елементом конкретної життєвої ситуації, яка складається під значним впливом певних віктимологічних властивостей жертви, її поведінки, але й частиною навколишнього середовища, що сприяє прояву цих віктимних рис особи і викликає або «заохочує» злочинця на вчинення злочину.

Соціальні та психологічні чинники віктимізації на масовому рівні в Україні визначаються таким узагальнюючим поняттям, як примітивна боротьба за виживання. Серед цих чинників: соціально-економічна криза і пов'язані з нею руйнування людської моралі та викривлення системи духовних цінностей; спад виробництва, масове безробіття, невивплата зарплатні; відверта пропаганда порнографії, кулачного права, жорстокості, вседозволеності; аморальна та неправомірна поведінка потерпілих; зайва довіра до незнайомих «друзів»; дисфункція сім'ї, що веде до безпритульності, бездоглядності, насильства в сім'ї; маргінальність, поширення соціальної патології серед населення, алкоголізація, наркоманізація; панування правового нігілізму в державі, корупція; наявність злочинності як соціального явища, що припускає процес віктимізації певної частини населення; відставання соціального контролю над злочинністю від тенденцій віктимізації тощо [51, с. 240–256; 48, с. 185–193; 24, с. 19–25].

Звичайно в межах дисертаційної роботи важко вплинути на таку загальносоціальну віктимізацію. Проте наведений стан справ дає нам підстави стверджувати, що віктимологічне попередження катування повинно проводитися за тими самими напрямками, що й попередження злочинності взагалі, а саме: загальносоціальне віктимологічне попередження; спеціально-віктимологічне попередження; індивідуальне віктимологічне попередження.

Розглядаючи загальносоціальне віктимологічне попередження, слід звернутись до В.В. Голіна, який виділяє спеціальні напрямки і відповідні їм заходи, які знижують віктимність і віктимізацію населення:

а) виховно-профілактичний напрям, мета якого полягає в закріпленні в масовій свідомості ідеї фізичної недоторканості особи, передбачає роботу серед молоді та учнів шкіл, упровадження програм стримування «ні злочинності» та ін.;

б) захисний напрям, у межах якого розробляються і впроваджуються в індивідуальну і масову свідомість людей заходи і засоби захисту й самозахисту, завчасного вжиття заходів, актуалізації поняття самозбереження, самоконтролю, які передбачають обережність, пильність, збереження самовладання при злочинних посяганнях (консультативно-освітні заходи щодо особистої безпеки і охорони власності; навчальні курси або як навчальна дисципліна для школярів, батьків, взагалі громадян; розповсюдження пам'яток типу «Як не стати жертвою злочину», плакатів, буклетів; публікація в ЗМІ нарисів, статей, у яких викладаються поради щодо ухилення від участі стати жертвою злочинів; технічні заходи);

в) організаційно-управлінський напрям передбачає такі заходи, як, наприклад, належне освітлення міст, сіл, територій, дворів, під'їздів; організація сприятливого режиму роботи; захисне обладнання кабін водіїв таксі, устаткування засобів негайного зв'язку населення з поліцією; безпечна архітектура будинків, дошкільних закладів, квартир тощо;

г) обмежувальний – передбачає заходи по виявленню латентних потерпілих, потенційних жертв і запобігання їх ризиковій, легковажній, безтурботній та некритичній поведінці;

г) напрям нормативного врегулювання питань, пов'язаних з віктимізацією: законодавство про допомогу жертвам злочинів, відшкодування шкоди злочинцем тощо;

д) просвітницький – спрямований на підвищення рівня правових та кримінологічних знань серед різних прошарків населення;

е) подолання віктимного стану, яке передбачає комплекс спеціальних заходів, спрямованих на усунення провокуючих факторів вчинення злочину (алкогольне або наркотичне сп'яніння, малолітній вік, бездоглядність, конфліктність, можливість заманювання жертви у пастку злочинцем та ін.) [117, с. 43–44].

На нашу думку, поєднання вказаних наукових положень та запропонованих напрямків зниження віктимізації населення з практичною роботою як правоохоронних органів, так і соціальних служб, беззаперечно привело б до зниження насильницької злочинності, у цілому, а також і катування.

Поряд з вирішенням комплексу завдань, що стосуються контролю за злочинністю, необхідним є, зокрема, розгляд механізму соціально-правового захисту громадян, у тому числі створення ефективної системи захисту та допомоги жертвам злочинів [96, с. 5].

Рішення такого завдання набуває особливої актуальності у зв'язку з проблемами кримінального насильства, вчиненням відповідних злочинів не тільки у сфері економіки, а й у сфері побуту, дозвілля, в області сімейних відносин. Зокрема, це стосується такого злочину, як катування.

Щодо спеціально-віктимологічного попередження виховно-профілактичного та просвітницького напрямках віктимологічного попередження катування, ми переконані, що формування у всіх членів суспільства установки про те, що людське життя та здоров'я є найвищою соціальною цінністю, повинно скоротити злочини проти життя та здоров'я особи. До такої роботи слід активно залучати сім'ю, школи та місцеві громади. При чому ми не пропонуємо проводити таку роботу у формі лекцій, окремих зборів чи інших загальних зібрань, оскільки розуміємо, що практичної реалізації така діяльність майже не отримає. Вважаємо за доцільне зосередити виховно-профілактичні та просвітницькі напрями на місцях. Необхідно донести до людей ідею про необхідність культурного та правового виховання протягом життя. Наприклад, у сім'ях, вже на етапі раннього розвитку дітей

прищепляти їм повагу до загальнолюдських цінностей, практично підкріпляти це особистим прикладом. В школах, поряд із підвищенням загального освітнього рівня, паралельно пропагувати, що життя та здоров'я є основною цінністю людини та недопустимо на неї посягати. Місцевим громадам із зневагою та засудженням ставитися до випадків насильницької поведінки чи насильницького вирішення конфліктів як молоді, так і старших, виключити випадки потурання насильницьким діям чи будь-якого іншого їх виправдання.

Щодо індивідуального віктимологічного попередження, його ми постараємось розглянути безпосередньо в ракурсі попередження катувань.

В даному випадку важливо вирішити питання про статус потерпілих від катувань. Незахищеність потерпілих від злочинів вимагає комплексу заходів з реформування законодавства та переоцінки діяльності правоохоронних органів.

Як зазначається в літературі, практика складається таким чином: після того, як злочин скоєно, увага держави в особі правоохоронних органів зосереджується на злочинці, а не на його жертві. Про неї швидко забувається, якщо вона вже використана для викриття злочинця. Це стосується багатьох насильницьких посягань на особистість, але більш за все, на наш погляд катувань.

Вивчаючи вбивство з позицій віктимології, Г.А. Алієв і М.Х. Сафіуллін приводять такі дані: 70 % які були жертвами злочинів, після цього самі вчинили злочини, в тому числі вбивства. Цей відсоток ще важливіший, коли досліджуються проблеми жорстокого поводження: з числа дітей, щодо яких виявлялася жорстокість, подорослішавши, 75 % виявляють жорстокість до інших людей, а з числа дітей, яким не довелося зіткнутися з жорстокістю, – лише 12 % [186, с. 17–18].

Досліджуючи жертву злочину, слід також розглянути фактори які сприяють віктимізації людини.

До них можна віднести:

а) соціальні фактори, пов'язані із зовнішніми впливами;

б) феноменологічні умови, пов'язані з тими внутрішніми змінами в людині, які відбуваються під впливом несприятливих чинників виховання та соціалізації.

На думку А.В. Мудрика, на кожному віковому етапі соціалізації можна назвати найбільш типові небезпеки, зіткнення з якими для людини є більш ймовірними.

I. Період внутрішньоутробного розвитку плода: нездоров'я батьків, їх пияцтво і (або) безладний спосіб життя, погане харчування матері; негативно емоційно-психологічний стан батьків; медичні помилки; екологічна сфера.

II. Дошкільний вік (0-6 років): хвороби і фізичні травми; емоційна тупість і (або) аморальність батьків, ігнорування батьками дитини і її занедбаність; злидні сім'ї; антигуманність працівників дитячих закладів; відкидання однолітками; антисоціальні сусіди і (або) їх діти.

III. Молодший шкільний вік (6-10 років): аморальність і (або) пияцтво батьків, вітчима або мачухи, злидні сім'ї; гіпо- або гіперопіка; погано розвинена мова; неготовність до навчання; негативне ставлення вчителя і (або) однолітків; негативний вплив однолітків і (або) старших хлопців (залучення до куріння, випивки, розкрадання); фізичні травми і дефекти, втрата батьків, згвалтування.

IV. Підлітковий вік (11-14 років): пияцтво, алкоголізм, аморальність батьків; злидні сім'ї; гіпо- або гіперопіка; помилки педагогів і батьків; паління, токсикоманія; згвалтування; самотність; фізичні травми і дефекти; цькування з боку однолітків; залучення в антисоціальні і злочинні групи; випередження або відставання в психосексуальному розвитку; часті переїзди родини; розлучення батьків.

V. Рання юність (15-17 років): антисоціальна сім'я, злидні сім'ї; пияцтво, наркоманія, проституція; рання вагітність; залучення в злочинні і тоталітарні групи; згвалтування; фізичні травми і дефекти; приписування собі неіснуючого фізичного дефекту або нестачі; втрата життєвої перспективи, нерозуміння оточуючими, самотність; цькування з боку однолітків, романтичні невдачі,

суїцидальність; розбіжності або протиріччя між ідеалами, установками, стереотипами і реальним життям.

VI. Юнацький вік (18-23 роки): пияцтво, наркоманія, проституція; злидні, безробіття; згвалтування, сексуальні невдачі, стреси; залучення в протиправну діяльність, у тоталітарні групи; самотність; розрив між рівнем домагань і соціальним статусом; служба в армії; неможливість продовжити освіту [39, с. 258].

Очевидно, що злочинна поведінка – одна сторона медалі, а інша – віктимна поведінка. Ми поділяємо думку про те, що процеси криміналізації (становлення злочинця) і віктимізації (становлення жертви злочинця) слід розглядати як нероздільну єдність. Ці процеси, як пишуть вчені, неминуче зливаються в єдине русло.

З приводу відносин «злочинець-жертва» є й інші цікаві судження. До числа значущих для практики, на наш погляд, можна віднести точки зору, що стосуються статистичного аналізу.

Склалася практика, коли стан злочинності як явища оцінюється тільки по кількості злочинів і кількістю осіб, які їх вчинили за той чи інший період часу на тій чи іншій території, це неминуче призводить до того, що за цими ж двома показниками визначається так само структура і динаміка цього явища, його рівень та інші характеристики. Однак при цьому не береться до уваги такий важливий показник стану злочинності, як потерпілі від злочинів, тобто кількість осіб, що стали жертвами кримінально-караних діянь. Зрозуміло, що без урахування і вивчення цього показника неможливо виявити всі наслідки. Без цього не можна так само дати всебічну характеристику процесам криміналізації і віктимізації, показати соціальну зумовленість злочинності. Будь-який аналіз складових злочинності тісно пов'язаний з оцінкою поведінки не тільки тих, хто здійснює кримінально-карні діяння, а й тих, відносно кого вони відбуваються. Складовими злочинності, таким чином, є вчинення злочину і всі «учасники» цього злочину. Одна сторона (активна) – це дії злочинців, а інша (пасивна) – поведінка потерпілих.

Опитування різних категорій осіб (дорослих і неповнолітніх, чоловіків і жінок) про те, як можна стати жертвою катувань, дали доволі схожі результати. Якщо в суспільній свідомості злочинність ототожнюється з насильством, то в дійсності вона зводиться як до вбивств, зґвалтувань, розбоїв та ін., так і до катувань, хоча питома вага останніх, як уже зазначалося, в загальній кількості посягань на особистість незначна. При цьому віктимізація, що стосується саме катувань, поширюється серед населення нерівномірно. Крім того, якщо ризик стати жертвою вбивства в цілому не великий, то віктимізація в результаті такого акта як катування трапляється часто. Тут громадська думка виходить за межі статистики, оскільки латентність їх не цікавить.

Отже, на запитання «Які з перелічених категорій громадян найбільш часто стають жертвами?» думки опитаних розділились так:

- 1) особи, які зловживають алкогольними напоями чи систематично вживають наркотичні засоби (35 %);
- 2) особи похилого віку (5 %);
- 3) молодь (22 %);
- 4) особи, що ведуть маргінальний спосіб життя (безпритульні, жебраки) (13 %);
- 5) особи, що самі ініціюють порушення громадського порядку (25 %)

(Додаток Б).

На запитання «В яких випадках частіше можна стати жертвою злочину?» відповіді буди такими: жертва вбивства 3 %, катування –68 %, зґвалтування – 9 %, розбою – 20 % (Додаток Б).

Оцінюючи реально стан справ у відповідності з громадською думкою зводиться до наступного: катування вельми широко поширене і становить небезпеку для кожного будинку, сім'ї і кожної людини.

Представники слабкої статі (дорослі і неповнолітні) стають жертвами катувань частіше представників чоловічої статі (дорослих і неповнолітніх), хоча різниця в цифрах незначна.

Ризик стати жертвою катувань більше у підлітків і людей похилого віку, ніж в осіб зрілого віку. Самотні люди, розлучені і дружини, які мешкають окремо, частіше зазнають катування (з боку своїх коханців, співмешканців, колишнього подружжя, випадково знайомих та ін.). Цьому сприяє зловживання алкоголем і наркотиками. Найбільш уразливими є п'яниці і алкоголіки, наркомани, повії, особи, які захоплюються сексуальними діями, азартними іграми, грошовими аферами та ін. Хоча катування, як правило, тягне за собою незначні тілесні ушкодження (з точки зору формальної оцінки злочину), але наносить психічну і соціальну шкоду для жертви (часто і для її сім'ї). Жінки, діти, люди похилого віку чуттєвіше ставляться до катувань, ніж чоловіки та особи старшого віку. Багато жертв катувань розглядають своє становище як «особисту справу». Зазвичай це стосується сімейних діянь. При цьому потерпілі або хотіли захистити злочинця, або знають, що самі були втягнуті в злочин. Це досить поширене явище, звідти і відповідна латентність. Об'єктивна статистика катувань, зазначається в літературі, – це «чорне число». У кращому випадку до офіційної реєстрації з 1000 катувань «доходить» 5-10 [212].

Оцінюючи стан справ у цілому, слід вказати на те, що до підвищеної віктимізації призводить стиль або спосіб життя. Деякі люди мають підвищену привабливість для злочинців (активно демонструють те, що привернуло б до них увагу). Інші виявляються уразливими для злочинів тому, що постійно втягуються у відповідні ситуації (нариваються на злочин), де вони легко перетворюються в жертв. Контакти з злочинцями, тривала близькість з ними приводять зрештою до віктимізації, суть якої полягає в тому, що злочинець визначає жертву як об'єкт свого посягання. Жертвою злочинів стає той, хто не знає правил гри, хто поводить так, що захистити його майже неможливо. Якщо людина веде себе віктимно, то їй бути жертвою злочину.

Звернемо увагу на дві важливі обставини. По-перше, справа не тільки в тому, як і ким відбуваються катування, а й у тому, чим вони викликані (дане питання стосується не причин і умов злочинів, а проблем віктимізації). Головне питання можна сформулювати так: що могло б зупинити катування, якщо мати на

увазі ту їх сторону, яка звернена до потерпілого? Тут підлягають дослідженню відносини між злочинцем і жертвою.

Як показує нам практика, на прагнення уникнення стати жертвою катування, можуть вплинути такі обставини:

1. негайне забезпечення адвокатом затриманих осіб;
2. якщо це неповнолітні, негайне повідомлення батькам чи близьким родичам;
3. профілактичні бесіди-лекції з метою попередження катуванню;
4. забезпечення навчально-методичною літературою про способи та методи попередження катуванню;
5. роль соціальних служб у роботі з проблемними сім'ями;
6. повідомлення сусідами чи свідками про факт вчинення катування;
7. участь школи в роботі з неповнолітніми, які є чи можуть бути жертвами катування;
8. робота дільничних інспекторів поліції на дільницях обслуговування, щодо попередження катуванню.

По-друге поведінка особи, яка вчинила катування, – лише одна сторона діяння, інша – поведінка потерпілого, жертви злочину. Злочинець і жертва – це основний зв'язок, навколо яких вибудовуються всі обставини злочину, тому в даному випадку роботу щодо попередження вчинення катування потрібно здійснювати у двох напрямках: 1) кримінально-процесуальному (робота з злочинцями); 2) профілактичному (робота з потерпілими).

На нашу думку, потрібно, в рамках роботи соціальних служб, створити орган, який би працював з особами, що зазнали катування, а також і насильницьких дій.

Одним із завдань даного органу необхідно прописати співпрацю з дільничними працівниками поліції з метою відстежування осіб, схильних до того, щоб стати жертвою катування чи інших насильницьких злочинів та робота з цими особами.

Наступною важливою проблемою є форма (або вид) віктимної поведінки особи, яка потерпіла від злочину.

Існують різні форми, які ми розглянемо на прикладі катувань.

Отже, формами віктимізації є:

– первинна віктимізація, і якщо вона загострена, то підвищує ймовірність повторної, але може бути і випадкової поведінки;

– багаторазова віктимізація – своєрідна стійка поведінка, певна психологічна спрямованість особистості;

– підвищена віктимізація, яка пов'язана зі стилем, способом життя, що характерно для п'яниць, наркоманів, повій;

– злісно-агресивна віктимізація.

При катуванні багато з цих форм віктимної поведінки переплітаються, на що впливає сама ситуація.

Розглядаючи вчинення катування, слід також звернути увагу на такий цікавий термін, як «маргінальність».

Феномен маргінальності визнають багато. Це соціологічне поняття. У маргіналів специфічний спосіб життя, вони постійно перебувають у стані психологічного дискомфорту, їм все мало. Вони завжди щось хочуть і добиваються бажаного будь-якими способами, головним чином із застосуванням насильства над особистістю. Для маргіналів характерні такі риси, як агресивність, честолюбство, ексцентричність та ін. [97, с. 49–50, 56–67]. Маргінал-злочинець і маргінал-потерпілий – однотипні представники одного і того ж соціального середовища. При скоєнні злочинів для них характерно таке «протиборство», коли кожен з них інтерпретує кримінальну ситуацію зі своєї точки зору. При цьому вони йдуть назустріч один одному, полегшуючи вчинення злочину.

Аналіз практики, емпіричний досвід, спостереження за процесами криміналізації і віктимізації, конкретні дослідження показують, що майже всі катування, вчинені у сфері побуту і дозвілля, службовій сфері, сімейних відносинах, відносяться до маргіналів.

Ми повністю згодні з вченими в тому, що державою і суспільством повинні бути захищені від зазначених посягань навіть ті особи, віктимна поведінка яких є агресивною і злісно-провокуючою. Проведені нами дослідження показали, що особи, які вчиняють катування, нерідко «вибирають» жертву саме з віктимною поведінкою, що є для них зручно, бо виправдовує винного в його власних очах.

Злочинець може оцінювати себе навіть в якості жертви (якби він не образив мене, то я б не побив його, якби він вчасно повернув мені борг, то навіщо мені катувати його). Можна почути посилення і на те, що він, злочинець, чинив так не один, хто, мовляв з людей не робить злочинів, якщо його доведуть до цього. Деякі засуджені за катування говорять про те, що вони терплять великі незручності, ніж їх жертва (потерпілий одужав, мовляв, а я буду страждати в умовах позбавлення волі).

У літературі зазначається: завжди важливо з'ясовувати характер взаємовідносин злочинця і потерпілого, причому не обмежуючись тільки ситуацією вчинення злочину; нерідкі випадки, коли між ними існував затяжний конфлікт, і тільки знаючи про нього, можна пізнати мотивацію злочину.

Таким чином, кримінологічне вивчення катувань, кримінально-правовий аналіз, дослідження проблем у соціально-психологічному контексті, дозволяють сформулювати ряд наукових позицій, які представляють, на погляд автора, як теоретичний, так і практичний інтерес. Основні з них такі:

1. Катування як насильницький злочин пов'язаний з міжособистісними змінами осіб, які його здійснюють. В основі їх діянь лежать особистісні мотиви, породжені міжособистісними відносинами, сімейними відносинами, відносинами, що складаються в службовій сфері, сфері побуту і дозвілля, які відрізняються конфліктністю, емоційними вибухами, жорстокістю та ін. Саме тому мотивація катувань має складний характер, що, крім сказаного, обумовлено: особистісними якостями, специфічними потребами, кримінологічною ситуацією, певну роль в якій грають відносини «злочинець-жертва».

2. Істотною може бути класифікація катувань за такою ознакою як мотивація злочинної поведінки. За допомогою такої класифікації можливо диференціювати заходи профілактики зазначених діянь. Можна також мінімізувати наслідки катувань, знаючи класифікаційні групи мотивів.

3. Вивчення особистості злочинців, які здійснюють катування, необхідні для виявлення соціально-психологічних особливостей груп цих злочинців, однак тут не обійтися без відповідної типології. З'явиться можливість з відносно великою ймовірністю визначити вчинення злочинів тими чи іншими категоріями осіб. Пояснити прояви катувань можна за умови вивчення процесу формування особистості злочинця, оцінки його поведінки в цілому, виявлення потреб, поглядів, цілей відповідно до способу життя.

4. Вчиненню катувань сприяють пияцтво і алкоголізм, наркоманія, проституція, статева розбещеність та ін.

Дослідження показують, що провісники катувань виникають задовго до скоєння злочину (різного роду конфлікти, особиста неприязнь, заздрість, ревності, помста та ін.), однак увага правоохоронних органів на них не сконцентровано, тоді ж як тут важлива саме рання профілактика.

5. Катування нерідко пов'язані з психічними розладами злочинців. Стимули цих злочинів лежать не тільки в укладі життя, традиціях, звичаях, образі життя винних і потерпілих, а й в психіці тих, хто робить дії. Найбільш сприятливим для катувань є маргінальне середовище.

6. Особливо важливим є виявлення осіб, схильних до жорстокості і агресії, що ведуть при цьому паразитичний, антигромадський спосіб життя. Катування найчастіше здійснюються агресивними п'яницями і наркоманами, особами, засудженими за насильницькі злочини, особами наділеними службовими функціями.

7. Звертає на себе увагу так звана кримінальна сім'я, де панують пияцтво і скандали, сварки і бійки, наркоманія, статева розбещеність. У таких сім'ях батьки жорстоко б'ють дітей, а діти у відповідь мстять батькам, чоловіки

катують дружин, а дружини чоловіків, однак найчастіше від усього цього страждають діти, стосовно яких і відбуваються катування.

8. Слід також згадати і про «поліцейську сім'ю», де з причин розкриття злочинів, службової самовпевненості, прагнення отримати кращу посаду вчиняються катування.

9. Щодо осіб, які вчиняють катування, схильних до цих злочинів, необхідно здійснювати комплекс заходів соціально-правового та психолого-медичного характеру.

Висновки до Розділу III

Досліджуючи систему заходів попередження катування, підтверджено, що попередженням катування є проведення профілактичних дій, шляхом запобігання та протидії, а також вплив на осіб, які вчиняють катування або здатні його вчинити.

За допомогою трьох видів попередження злочинності, а саме загальносоціальних, спеціально-кримінологічних й індивідуальних можна попередити вчинення катування.

1. Загальносоціальне попередження катування – це комплекс заходів, соціально-економічного, політичного, організаційно-управлінського, культурно-виховного, правового характеру, спрямованих на покращення рівня життя суспільства; розвиток основних соціальних інститутів у суспільстві; для розвитку осіб, які стали жертвами; формування високого рівня моральності та етичних принципів, які гальмують формування певних криміногенних процесів і явищ у суспільстві та передбачають здійснення низки безперервних ефективних та масштабних заходів. Серед загальносоціальних заходів попередження катувань слід назвати перш за все такі: розробку та прийняття цільових програм, спрямованих на надання матеріальної, психологічної, медичної допомоги і підтримки громадян, які опинилися в кризовій ситуації.

2. Спеціально-кримінологічне попередження злочинності – це сукупність заходів боротьби зі насильницькою злочинністю, змістом яких є різноманітна робота правоохоронних органів, громадських організацій, громад чи окремих громадян, спрямована на усунення детермінантів, що породжують чи сприяють такій злочинності, а також попередження вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки. З метою підвищення ефективності системи спеціальних заходів потрібно враховувати наступне: 1) попередження, виявлення і припинення катування цілком можливе на ранньому етапі; 2) ефективність діяльності по припиненню катування багато в чому залежить від професіоналізму діяльності спеціальних органів та співробітників; 3) проблема попередження катування потребує подальшої теоретичної розробки та вдосконалення законодавства, практичного його впровадження; 4) кримінологічний аспект попередження катування значно ширший, ніж кримінально-правовий і оперативно-розшуковий аспекти.

3. Індивідуальне попередження злочину повинне бути направленим на досягнення таких цілей, як ліквідація суб'єктивної основи злочинної поведінки, втіленої в особистісних властивостях самої людини, і нейтралізація криміногенного мікросередовища її життєдіяльності. У цьому плані, на нашу думку, особливе місце займає раннє попередження злочинності. Попередження катування націлене на передкримінальну особу, що знаходиться на початковому етапі своєї криміналізації. У цей період такі особи можуть скоювати різні правопорушення некримінального характеру, які в цілому утворюють своєрідний вид антигромадської діяльності. Відображенням її на індивідуальному рівні буде незначна негативна спрямованість.

4. Віктимологічне попередження катування повинно проводитися за тими самими напрямками, що й попередження злочинності взагалі, а саме: загальносоціальне віктимологічне попередження; спеціально-віктимологічне попередження; індивідуальне віктимологічне попередження. Вважаємо за доцільне зосередити виховно-профілактичні та просвітницькі напрями на

місцях. Необхідно донести до людей ідею необхідності культурного та правового виховання впродовж життя.

Оцінюючи реально стан справ у відповідності з громадською думкою зводиться до наступного: катування вельми широко поширене і становить небезпеку для кожного дому, сім'ї і кожної людини. Представники слабкої статі (дорослі і неповнолітні) стають жертвами катувань частіше представників чоловічої статі (дорослих і неповнолітніх), хоча різниця в цифрах незначна. Ризик стати жертвою катувань більший у підлітків і людей похилого віку, ніж у осіб зрілого віку. Самотні люди, розлучені і дружини, які мешкають окремо, частіше зазнають катування (з боку своїх коханців, співмешканців, колишнього подружжя, випадково знайомих та ін.). Цьому сприяє зловживання алкоголем і наркотиками. Найбільш уразливими є п'яниці і алкоголіки, наркомани, повії, особи, які захоплюються сексуальними діями, азартними іграми, грошовими аферами та ін.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі на основі одержаних наукових і практичних результатів вирішено наукове завдання кримінологічної характеристики катування. У підсумку проведеного дослідження сформульовано низку висновків, пропозицій та рекомендацій, спрямованих на досягнення поставленої мети. Основні з них такі:

1. Здійснивши історичний екскурс варто сказати, що катування було ефективним засобом покарання засуджених осіб. Перша директива, що дозволяла застосовувати катування до вільних громадян, була оголошена Юлієм Цезарем. Після цього даний метод доказування поширився і у Європі. Катування застосовувалось поза судом, під наглядом особливого чиновника, який допитував катованого і записував його свідчення в протокол. Серед видів катування застосовувалось шмагання до смерті колючими гілками терну, розпорювання тіла сталевими гачками, відрубання кінцівок, занурення під воду, а також перев'язування статевих органів, внаслідок чого людина помирала довгою та нестерпною смертю від затримки сечовипускання, катування водою та вогнем, широко застосовувався «іспанський чобіт», а також диба. Історія говорить, що головною підставою в середньовіччі винесення вироку було зізнання обвинуваченого, і не важливо яким чином воно було отримано. Щодо України, то на тлі сусідніх держав вона виглядала більш гуманною. Катування застосовувалось тільки в тих випадках, коли довести вину було неможливо і дана процедура було суворо унормована. В XVI ст. почали говорити про заборону катування.

2. Незважаючи на чималу кількість праць, присвячених проблемам злочинів, їх детермінації та заходів протидії, невіршеними і надалі залишається багато питань. Зокрема, досі немає узгодженості щодо законодавчого визначення поняття катування на національному та міжнародному рівнях. У зв'язку із цим виникає неузгодженість у трактуванні цього поняття та визначення суб'єктів даного злочину. Тематика катування є

досить цікавою і проблематичною на сьогоднішній день. Дану проблему розглядало багато науковців у розрізі кримінального права (надаючи кримінально-правову характеристику), в кримінально-процесуальному праві (методику розслідування вчинення катування) та кримінологічному (попередження катування), але щодо повної кримінологічної характеристики такого злочину як катування нами було зроблено вперше.

3. Тлумачення терміна «катування» можна знайти в різних нормативних документах, підручниках та словниках. Ще в давнину використовували такий термін як «кат», тобто той, хто здійснював смертні вироки або тілесні покарання. На сьогодні в нормативних документах катування трактують як дії, що заподіюють фізичний біль чи моральне, розумове страждання, принижують гідність особи і вчиняються з певною метою. За такі дії передбачається кримінальна відповідальність. Також при вивченні історії розвитку катування часто вживалось такий термін як «тортури». Поняття «тортури» має іноземне походження (від франц. «torture» – катування, мордування, мука; від лат. «tortura» – скручування). У наш час саме цей термін («torture») вживається в англomовному оригіналі текстів міжнародних конвенцій, присвячених попередженню катуванню. Тортури – це фізичне насильство, катування під час допиту обвинуваченого, щоб домогтися від нього зізнання; катування, муки, тортурування. Тортури на відміну від інших форм жорстокого поводження (наприклад, катувань, побоїв) мають чітку цільову установку – примус катованого до чого-небудь, у тому числі до дачі інформації, здійснення яких-небудь дій або відмови від них та ін. На нашу думку, термін «тортури» застосовували ще в середньовіччі, і метою його було також і знущання над нижчою верствою населення і приниження, а катування, яке застосовується сьогодні, має свою метою отримати інформацію про злочинні дії особи-катованого або інших осіб. На нашу думку, катування є ширшим поняттям ніж тортури, оскільки регулює заборону жорстокого поводження на родовому рівні, а не тільки стосовно певної ситуації, як це робить термін «тортури».

4. Вивчаючи статистичні дані можна сказати, що з 2008 року по 2012 рік вчинення катування мало тенденцію до зменшення, але в період 2013–2019 р. вчинення катування збільшилось в 2,5 рази, щодемонструє нам ефективність реєстрації вчинення злочину в Єдиному реєстрі досудових розслідувань (з 2013р.) і дає змогу уникнення латентності. Збільшення кількості фактів застосування катування зафіксовано в 2008 р. – 82, 2017– 82, 2018 – 149. Найбільша кількість катування протягом тивалого часу відбувається в Дніпропетровській, Донецькій, Одеській, Херсонській областях та в м. Києві.

Аналіз літературних джерел та офіційних статистичних даних дозволяє відзначити, що для даного виду злочинності характерно наступне: катування – особливо незначне посягання на здоров'я громадян, яке характеризується високим рівнем латентності; обумовлене рядом факторів; найбільшого поширення катування отримало в містах; катування скоюються, як правило, в робочі дні ввечері (з 18 до 00 год), а також в неробочі дні незалежно від часу доби; істотна роль у механізмі вчинення катування належить «меті»; частіше в осінньо-зимовий період; у вечірній і нічний час. При цьому зі зменшенням тяжкості злочинів збільшується частка злочинних діянь, скоєних у стані алкогольного сп'яніння; злочин нерідко пов'язаний з жорстокістю, садизмом, знущанням над жертвою; більшість скоєні із застосуванням різних видів зброї (вогнепальної, газової, холодної) і предметів, використовуваних як зброї (як правило, господарсько-побутового призначення). Також слід сказати, що досліджуваний злочин носить ситуаційний характер.

5. Розроблено сучасний кримінологічний портрет злочинця, що вчинив катування – особа чоловічої статі у віці від 30 до 50 років (50,3 %), з середнім рівнем освіти, працездатна, має непогашену або не зняту судимість, знайома з жертвою, яка зловживає алкогольними напоями, може агресивно реагувати на зауваження чи непорозуміння, не має постійного джерела доходів, з нестабільним матеріальним становищем. У процесі дослідження встановлено кримінологічний портрет жертви катування – це повнолітня особа чоловічої статі, віком від 18 до 45 років, що проживає в містах. Також слід згадати, що

при вивченні кримінальних проваджень, великий відсоток становлять неповнолітні особи, які стали жетвами катування. Осіб, які можуть стати жертвою катування, можна поділити таким чином: на перше місце можна винести осіб, які зловживають алкогольними напоями чи систематично вживають наркотичні засоби (35 %), друге місце зайняли особи, які самі ініціюють порушення громадського порядку (25 %), третє місце отримала молодь (22 %) (Додаток Б).

6. Виділено основні чинники, які детермінують вчинення катування:

- 1) загального характеру, серед яких: економічні причини і умови – низький рівень доходів населення, скорочення робочих місць, безробіття, неможливість подальшого працевлаштування, що формує в багатьох громадян стан незадоволеності своїм соціальним становищем, стан безвиході, дратівливості, конфліктності, що, в свою чергу, веде до скоєння злочинів, у тому числі насильницьких, таких як катування; духовно-моральні: поширеність у суспільстві насильства, жорстокості, статевої розбещеності, всесилля грошей, знецінення людського життя, алкоголізм і наркоманія;
- 2) специфічні, які полягають у законодавчих суперечностях, що визначають злочинність і караність насильницьких діянь, катування в тому числі; незахищеність потерпілих від катування, проблеми, пов'язані з лікуванням від алкоголізму і наркоманії, і деякі ін.;
- 3) індивідуальні, зумовлені недоліками особистісного характеру, властивими конкретним злочинцям, які здійснюють катування: низький освітній рівень злочинця; алкогольна та наркотична залежність; психічні захворювання і відхилення; агресивність і жорстокість як типові риси характеру; аморальність і протиправність поведінки.

7. Розглядаючи систему попередження катувань, особливу увагу приділятимемо заходам, здатним знизити рівень цих злочинів, мінімізуючи і (або) нейтралізуючи початкові причини і умови насильницької злочинності даного виду, в тому числі шляхом впливу і на осіб, які вчиняють катування, і на осіб, які можуть стати жертвами таких діянь. При цьому слід вказати на важливу обставину, що полягає в тому, що подібний вплив необхідно не тільки

на осіб, які вчиняють кримінально караній злочин, а й адміністративно карані, так як в разі повторного вчинення таких адміністративних правопорушень в їх діях буде міститися склад злочину.

Зазначена діяльність повинна здійснюватися на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному й індивідуальному рівнях. Серед загальносоціальних заходів попередження катувань слід назвати перш за все такі: розробку та прийняття цільових програм, спрямованих на надання матеріальної, психологічної, медичної допомоги і підтримки громадян, які опинилися в кризовій ситуації. До спеціально-кримінологічних заходів потрібно віднести:

- забезпечення незалежного моніторингу в усіх місцях затримання;
- створення статистичних даних по заявах та скаргах про катування;
- забезпечення суворого дотримання процедури затримання: негайного повідомлення близьким родичам; медичний огляд; правова допомога адвоката;
- скасування відсоткового показника розслідування злочинів;
- робота за працівниками даних органів (лекцій, співбесід) з метою уникнення катування в майбутньому.

Щодо спеціально-кримінологічного рівня, воно ефективне, коли: 1) попередження, виявлення і припинення катування цілком можливе на ранньому етапі; 2) ефективність діяльності по припиненню катування багато в чому залежить від професіоналізму діяльності спеціальних органів та співробітників; 3) проблема попередження катування потребує подальшої теоретичної розробки та вдосконалення законодавства, практичного їх впровадження; 4) кримінологічний аспект попередження катування значно ширший, ніж кримінально-правовий і оперативно-розшуковий аспекти.

Індивідуальна профілактика правопорушень – це система спеціальних заходів державних і недержавних органів, організацій по виявленню осіб, від яких можна очікувати вчинення злочинів, і здійснення на них та оточуюче їх мікросередовище позитивного, коригуючого впливу.

Індивідуальний рівень попередження злочинності (індивідуальна профілактика злочинців) охоплює діяльність щодо конкретних осіб, поведінка яких вступає в конфлікт з правовими нормами.

Для досягнення мети на рівні індивідуальної профілактики вимагається вирішення низки конкретних завдань: а) виявлення осіб, поведінка яких свідчить про реальну можливість вчинення злочинів; б) виявлення джерел негативного впливу на них; в) прогнозування індивідуальної поведінки; г) планування заходів індивідуальної профілактики; д) позитивно керуючий вплив.

Ми переконані, що дієва система попередження катування, може існувати лише за тих умов коли буде проводитись відповідна робота в основних інститутах суспільства – сім'ях. Правоохоронні органи, хоча і мають обов'язок попередження злочинів, проте моральне та правосвідоме становлення громадян повинно сформуватися у процесі сімейного виховання.

Як показало соціологічне опитування, на перше місце респонденти поставили виховний вплив сім'ї (48 %); друге місце зайняли загальносоціальні заходи (24 %); третє – спеціально-кримінологічні (28 %) (Додаток Б).

У процесі нашого кримінологічного дослідження ми виокремили засоби індивідуального попередження катування, які вплинуть на зниження рівня злочинності в даному напрямку:

- Примус (система покарання та заохочення);
- Переконання (бесіда, власний приклад, правове культурне та релігійне виховання);
- Надання допомоги (працевлаштування, поліпшення побутових умов).

8. Справа не тільки в тому, як відбувається катування і ким воно здійснюється, а й у тому, чим катування викликане (дане питання стосується не причин і умов злочинів, а проблем віктимізації). З метою попередження катування дослідженню підлягають також відносини між злочинцем і жертвою. Як показує нам практика, на уникнення можливості стати жертвою катування можуть вплинути такі обставини: негайне забезпечення адвокатом затриманих

осіб; якщо це неповнолітні, негайне повідомлення батькам чи близьким родичам; профілактичні бесіди-лекції з метою попередження катування; забезпечення навчально-методичною літературою про способи та методи попередження катування; роль соціальних служб у роботі з проблемними сім'ями; повідомлення сусідами чи свідками про факт вчинення катування; участь школи в роботі з неповнолітніми, які є чи можуть бути жертвами катування; робота дільничних інспекторів поліції на дільницях щодо попередження катування.

Поведінка особи, яка вчинила катування – лише одна сторона діяння, інша – поведінка потерпілого, жертви злочину. Злочинець і жертва – це основний зв'язок, навколо якого вибудовуються всі обставини злочину, тому в даному випадку роботу щодо попередження вчинення катування потрібно здійснювати у двох напрямках: 1) кримінально-процесуальному (робота з злочинцями); 2) профілактичному (робота з потерпілими).

На нашу думку, потрібно в рамках роботи соціальних служб створити орган, який би працював з особами, що зазнали катування, а також насильницьких дій.

Також одним із завдань даного органу повинна бути співпраця з дільничними працівниками поліції з метою відстежування осіб, схильних до провокації стати жертвою катування чи інших насильницьких злочинів та робота з даними особами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абельцев С.Н. Личность преступника и проблемы криминального насилия. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2000. 207 с.
2. Абрамова Н.Г. Некоторые аспекты криминалистической характеристики личности условно осужденного, причинившего побои. *Безопасность уголовноисполнительной системы*. 2011. № 1. С. 8–10.
3. Аванесов Г.А. Криминология. Прогностика. Управление: учебное пособие. Горький: ВШ МВС СССР, 1975. 47 с.
4. Аванесов Г.А. Криминология: учебник. Москва, 1984. 185 с.
5. Алауханов Е.О. Криминология: учебник. Алматы, 2008. 209 с.
6. Александров Ю.В., Гель А.П., Семаков Г.С. Криминологія: Курс лекцій. Київ: МАУП, 2002. 295 с.
7. Алексеев А.И. Криминология. Курс лекций. 4-изд., испр. и доп. Москва: Издательство «Щит-М», 2004. 315 с.
8. Аналітичний огляд наукових статей з проблем вивчення особи злочинця.
URL:
http://www.criminology.org.ua/newsite/index.php?option=com_content&view=article&id=120:2011-01-24-12-06-23&catid=51:2011-01-24-10-07-47&Itemid=22
9. Антонян Ю.М. Актуальные проблемы насилия в российском обществе // *Уголовное право*. 2000. № 3. С. 24–31.
10. Антонян Ю.М. Криминология. Избранные лекции. Москва, 2004. 447 с.
11. Антонян Ю.М. Личность преступника. Криминологическое-психологическое исследование. Москва: Норма, Инфра-М, 2010. 368 с.
12. Антонян Ю.М. Насильственная преступность в России. Москва, 2001. 104 с.
13. Антонян Ю.М. Преступность среди женщин. Москва: Российское право, 1992. 256 с.
14. Антонян Ю.М. Психология убийства. Москва, 1997. 223 с.
15. Антонян Ю.М., Бородин С.В. Преступность и психические аномалии. М.:

- Наука, 1987. 208 с.
16. Антонян Ю.М., Жалинский А.Э., Звирбуль В.К., Клочков В.В. и др. Теоретические основы предупреждения преступности. Москва, 1977. 256 с.
17. Антонян Ю.М., Еникеев М.И., Эминов В.Е. Психология преступника и расследования преступлений. М., 1996. 203 с.
18. Антонян Ю.М. Понятие личности преступника. *Теория личности преступника*. Москва, 1976. 298 с.
19. Аскин Я.Ф. Философский детерминизм и научное знание. Москва: Мысль, 1977. 188 с.
20. Багун Э.А. Ответственность за побои и истязание по уголовному кодексу Российской Федерации: дисс. ...кандидата юрид. наук: 12.00.08. Оренбург, 2007. 216 с.
21. Бандурка А.М. Преступность в Украине: причины и противодействие. Харьков: «Основа», 2003. 368 с.
22. Бандурка А.М., Давыденко Л.М. Преступность в Украине: причины и противодействие. Харьков: «Основа», 2003. 368 с.
23. Бантишев О.Ф. Пастка для еліти. Київ: Нора-Друк, 2004. 290 с.
24. Барданова Е.В. Что думают преступники о своих жертвах? *Практична психологія та соціальна робота*. 2010. № 2. С. 19–25.
25. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях. Москва: Стелс, 1995. 303 с.
26. Белкин Р.С. Курс криминалистики: [учеб. пособие для вузов]. Москва: ЮНИТА-ДАНА, Закон и право, 2001. 837с.
27. Бень А. Влада отигралася на неповнолітніх. *Голос України*. 2001. № 49.
28. Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия, контроль. СПб.: Прайм-Еврознак, 2001. 512 с.
29. Блувштейн Ю.Д. Понятие личности преступника. *Советское государство и право*. 1979. №8. 178 с.
30. Блувштейн Ю.Д. Проблема личности преступника. *Вопросы борьбы с преступностью*. Москва: Юрид. лит., 1978. Вып. 28. С. 159–166.

31. Богатирьов І.Г. Деякі питання запобігання катуванням та жорстокому поводженню в Україні. Протиправна поведінка: погляд крізь призму юридичної науки : матер. І Всеукр. наук.-практ. конф. / за заг. ред. І.Г. Богатирьова. Ніжин: Видавець ПП Лисенко, 2012. С. 20–22.
32. В Лабьитнанги ребенка, которого в магазине избил мать, отправили в больницу. *Комсомольская правда*. URL: <http://www.saratov.kp.ru/daily/26486.4/3355377/>.
33. Варчук Т.В. Криминология: учеб. пособ. Москва: ИНФРА-М, 2002. 216 с.
34. Варыгин А.Н. Ситуационная преступность как вид российской преступности. *Российский криминологический взгляд*. 2014. № 1. 189 с.
35. Варыгин А.Н., Григорян З.М. Убийства, совершаемые несовершеннолетними (особенности мотивации и предупреждения): монография. Москва: Юрлитинформ, 2013. 152 с.
36. Великий інквізитор. Народний огляд. URL: <http://observer.sd.org.ua>
37. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD). Київ: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. 1736 с.
38. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусол. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.
39. Вишневецький К.В. Місце віктимологічної теорії в криминології. *Суспільство і право*. 2010. № 1. С. 208-212.
40. Газизова Т.Г. Криминологическая характеристика преступлений несовершеннолетних, связанных с незаконным оборотом наркотиков и их предупреждение: Автореф. дис. ... кандидата юрид. наук / Омская академия МВД России. Омск, 2003. 16 с.
41. Гаптелганиев, Р. Криминальная виктимология: понятие, виды и степень виктимности. *Мировой судья*. 2009. № 7. С. 7-9.
42. Герасимов С.И. Концептуальные основы и научно-практические проблемы предупреждения преступности: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Москва, 2001. 54 с.
43. Гишинский Я.И. Криминология: Курс лекций. СПб.: Питер, 2002. 384 с.

44. Гитин В.Г. Это жестокое животное мужчина. Харьков: Торсинг, 1997. 560 с.
45. Голик С.И., Михайлов Б.П. Организация и тактика общей профилактики преступлений органами внутренних дел: учебное пособие. Москва, 1980. 112 с.
46. Голіна В.В. Поняття і структура спеціально-кримінологічного запобігання злочинності. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5-ти т. - Т.5: Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні. Харків: Право, 2008. С. 357–400.
47. Голіна В.В. Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні. Харків: Право, 2012. 304 с.
48. Голіна В.В. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми боротьби з бандитизмом. Соціально-правове та кримінологічне дослідження. Харків: Регіон-інформ, 2004. 210 с.
49. Голіна В.В. Попередження тяжких насильницьких злочинів проти життя й здоров'я особи: навч. Посібник. Харків, НЮАУ, 1997. 52 с.
50. Голіна В.В. Соціальні та психологічні чинники кримінологічної віктимізації в Україні. Вісн. Акад. прав, наук України. 2007. № 3 (50). С. 185–193.
51. Голіна В.В. Соціальні та психологічні чинники віктимізації // Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження) / кол. авт.; за заг. ред. Ю.В. Бауліна і В.І.Борисова. Х.: Кроссруд, 2008. 364 с.
52. Горшенков Г.Н., Горшенков А.Г., Горшенков Г.Г. Превентивная стратегия в борьбе с преступностью: проблема криминологического обоснования. *Российский криминологический взгляд*. 2005. № 1. С. 37-44.
53. Гумін О.М. Кримінальна насильницька поведінка проти особи: монографія. Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів: ЛьВДУВС, 2009. 360 с.
54. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка [текст]: в 4

т.Москва: Рус. яз., 1999. Т. 4: Р–Я. 688 с.

55. Декларация о защите всех лиц от пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания Резолюция 3452 (XXX) Генеральной Ассамблеи ООН от 9 декабря 1975 года. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_084
56. Декларация основных принципов правосудия для жертв злочинів і зловживання владою: Принята Генеральною Асамблеєю ООН 29 листопада 1985 р. // Права людини і професійні стандарти для юристів у документах міжнародних організацій. Амстердам-Київ, 1996. С. 159–161.
57. Декларация про захист жінок і дітей при надзвичайних обставинах та під час збройних конфліктів ООН; Декларация, Міжнародний документ від 14.12.1974. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_317
58. Джужа О.М. Курс криминології: Загальна частина: у 2 кн. Київ: Юрінком Інтер, 2001. 352 с.
59. Долгова А.И. Криминология: Учебник для вузов. Москва, 2000. 380 с.
60. Долгова А.И. Преступность, её организованность и криминальное общество. Москва: Рос. криминолог, ассоц., 2003. 572 с.
61. Долгова А.И., Коробейников Б.В., Кудрявцев В.Н., Панкратов В.В. Понятия советской криминологии. Москва, 1985. 100 с.
62. Дремин В.Н. Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества: моногр. Одесса: Юрид. лит., 2009. 618 с.
63. Европейские пенитенциарные правила: пересмотренный текст Европейских минимальных стандартных правил обращения с заключенными [12 февр. 1987 г.]. URL: <http://zagr.org/25.html>.
64. Єдиний звіт про злочинність за 12 місяців 2007 року. Київ: Департамент інформ. технологій МВС України, 2008.
65. Єдиний звіт про злочинність за 12 місяців 2008 року. Київ: Департамент інформ. технологій МВС України, 2009.
66. Єдиний звіт про злочинність за 12 місяців 2009 року. Київ: Департамент

інформ. технологій МВС України, 2010.

- 67.Єдині звіти про стан злочинності на території України за 2001-2011 роки (форма №1): Злочини проти життя та здоров'я особи. URL: <https://mvs.gov.ua/>
- 68.Жалинский А.Е. Предупреждение преступлений в условиях НТР. Совершенствование мер борьбы с преступностью в условиях научно-технической революции. Москва, Наука, 1980. 296 с.
- 69.Жалинский А.Э. Специальное предупреждение преступлений в СССР. М., 1976. 194 с.
- 70.Жалинский А.Э., Костицкий М.В. Эффективность профилактики преступлений и криминологическая информация. Львов: Вища школа. 1980. С.78–80.
- 71.Заборона катування. Практика Європейського суду з прав людини. Київ: Український Центр Правничих Студій, 2001. С. 12.
- 72.Загальна декларація прав людини: ухвалена Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р. (Док. ООН/PES/217A) // [Електронний ресурс]. Законодавство України. 2007. № 8. Київ: CD-вид-во «Інфодиск», 2007.
- 73.Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. 712 с.
74. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. Київ: «Ін Юре», 2007. 424 с.
- 75.Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.
- 76.Захист прав людини. Рішення Європейського суду з прав людини у сфері кримінального судочинства: зб.судової практики. Київ: Юрінком Інтер, 2014. 760 с.
- 77.Збірник даних судової статистики щодо розгляду судами України

- кримінальних справ, кількості та структури засуджених осіб у 2001-2010 роках. URL: http://sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html.
78. Зелінський А.Ф. Кримінологія. Харків: Рубікон, 2000. 239 с.
79. Злочинність в Україні. Статистичний збірник. Київ: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2011. 118 с.
80. Ивановский Н.П. Разделение несмертных повреждений по ныне действующему Уложению о наказаниях. Москва: СПб., 1905. 349 с.
81. Игошев К.Е. Социальный контроль и профилактика преступлений. Горький: Горьковская высшая школа МВД СССР, 1976. 91 с.
82. Игошев К.Е. Типология личности преступника и мотивация преступного поведения. МВД СССР, 1974. 168 с.
83. Игошев К.Е., Шмаров Й.В. Социальные аспекты предупреждения правонарушений (Пробл. социал. контроля) Москва: Юрид. лит., 1980. 176 с.
84. Ильин Е. П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины. СПб.: Питер, 2003. 544 с.
85. Ильянова О.И. Угрозы убийством или причинением тяжкого вреда здоровью и их предупреждение: дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2015. 185 с.
86. Ичманская И.В. Виктимологическая профилактика насильственных преступлений против личности. Москва, 2002. 143 с.
87. Иванов Ю.Ф. Кримінологія: навч. посіб. Київ: Вид. Паливода А.В., 2006. 264 с.
88. Ігнатів О.М. Попередження насильницьких злочинів, що вчиняються працівниками органів внутрішніх справ України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2007. 216 с.
89. Інтелектуальна екскурсія за лаштунки судових процесів над відьмами та чаклунами на території так званих «руських» воєводств – Подільського, Волинського та, власне, Руського. URL: <http://ru.tsn.ua/analitika/tsikaviknizhki-z-vahtangom-kipiani-4.html>

90. Каландаришвили З.Н. Правовая культура как элемент системы правового поведения личности. СПб., 2012.
91. Кальман О.Г. Стан і головні напрями попередження економічної злочинності в Україні : теоретичні та прикладні проблеми : [монографія] / Харків: Гімназія, 2003. 352 с.
92. Катерина Диса Історія з відьмами. Суди про чари в українських воєводствах Речі Посполитої XVII–XVIII століть. URL: http://kassiopeya.com/scripts/ajax.php?task=look_inside&id=y3mfurkvobxme.
93. Катеринчук К.В. Кримінально-правові та кримінологічні заходи запобігання катуванню: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2009. 239 с.
94. Катування та неналежне поводження з дітьми, які перебувають в конфлікті з законом в Україні. URL: https://www.unicef.org/ukraine/B_Zone_v04-.pdf
95. Каширина О. Реализация раннепрофилактических мероприятий по предупреждению преступности органами прокуратуры. Законность. 2015. № 1. С. 9–12.
96. Квашиш В.Е. Основы виктимологии. Москва: Nota Bene, 1999. 280 с.
97. Кириллов С.И. Личность преступника (проблемы психологии). Москва: 1998.
98. Коваленко В.В. Запобігання катуванням [Текст] монографія / В.В. Коваленко, А.О. Червяцова, О.Н. Ярмиш. Київ: Атіка, 2010. 160 с.
99. Кон И.С. Психология ранней юности. М., 1989. 256 с.
100. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод [текст]: ухвалена у Римі 4 лист. 1950 р. Ратифікована Законом України № 33/97-ВР від 24 січ. 1997 р. Голос України. 2001. № 3 (2503). С. 6–8.
101. Конвенція про права дитини від 27.02.91. Дата підписання Україною: 21 лютого 1990 р. Набуття чинності для України: 27 вересня 1991 р. (Додатково див. Резолюцію (995_b10) від 21.12.1995.
102. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або

- таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання від 10.12.1984 р. // [Електронний ресурс]. – URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_085.
103. Конвенція Співдружності Незалежних Держав про права та основні свободи людини СНД; Конвенція, Міжнародний документ від 26.05.1995 URL:http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/997_070
104. Кондрашков Н.Н. Количественные методы в криминологии. Москва, 1971. 158 с.
105. Конституция Итальянской Республики. Конституции зарубежных государств: Учебное пособие. 4-е изд., перераб. и доп. Москва: Волтерс Клувер, 2003.
106. Конституция королевства Испания. Конституции зарубежных государств: Соединенные Штаты Америки; Великобритания; Франция; Германия; Италия; Испания; Греция; Япония; Канада /Сост., авт. введ. и вступ. ст. В. В. Маклаков. 2-е изд., исправ. и доп. Москва: БЕК,1997.
107. Конституция Российской Федерации. URL:<https://rg.ru/2009/01/21/konstitucia-dok.html>
108. Конституция Федеративной Республики Германии //Конституции зарубежных государств: Учебное пособие/Сост. проф. В.В.Маклаков. 4-е изд., перераб. и доп. Москва: Волтерс Клувер, 2003.
109. Конституції Республіки Білорусь. URL:<http://pravo.by/pravovaya-informatsiya/normativnye-dokumenty/konstitutsiya-respubliki-belarus/>
110. Конституції Республіки Молдова від 29.07.1994 URL:<http://lex.justice.md/viewdoc.php?id=311496&lang=2>
111. Конституція України: Закон від 28.06.1996 №254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30.
112. Кончаковська В.В. Примушування давати показання: кримінально-правові та криминологічні аспекти: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2010. 244 с.
113. Кочетков А.В. Проблемы противодействия криминальной

- идеологии в культуре (криминологические и уголовно-правовые аспекты): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2002. 20 с.
114. Крижна Л.В. Попередження злочинів, що вчинюються у сфері сімейно-побутових відносин: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2002. 206 с.
115. Криминология. Под общ. ред. В.Е. Эминова. Москва, ИНФРА НОРМА, 1997. 158 с.
116. Криминология. Под ред. Б.В. Коробейникова, Н.Ф. Кузнецовой, Г.М. Миньковского. Москва: Юрид. лит., 1988. 384 с.
117. Криминология. Под ред. проф. В.Н. Бурлакова, проф., академика В.П. Сальникова. Санкт-Петербургская академия МВД России, 1998. 576 с.
118. Криминология. Учебник / Под общ. ред. А.И. Долговой. Москва: НОРМА – ИНФРА-М, 2010. 1008 с.
119. Криминология: учебник / под ред. В.Н. Кудрявцева, В.Е. Эминова. 3-е изд., перераб. и доп. Москва, 2005. 343 с.
120. Криминология: учебник / под ред. Н.Ф. Кузнецовой, В.В. Лунеева. Москва: Волтерс Клувер, 2004. 640 с.
121. Криминология: учебник / под ред. Н.Ф. Кузнецовой, Г.М. Миньковского. Москва: БЕК, 1998. 556 с.
122. Криминология: учебник / под ред. проф. В. Д. Малкова. Москва: ЗАО «Юстицинформ», 2006. 528 с.
123. Криминология: учебник / под ред. Н.Ф. Кузнецовой, Г. М. Миньковского. Москва: Изд-во МГУ, 1994. 566 с.
124. Криміналістика: підручник. За ред. В. Ю. Шепітька. Київ: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. 728 с.
125. Кримінальний кодекс України / укладач Кириць Б.О. Львів: Ліга-Прес, 2008. 480 с.
126. Кримінальний кодекс України: прийнятий сьомою сесією Верховної

- Ради України 5 квіт. 2001 р. // Відомості Верх. Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131.
127. Кримінально-виконавче право. В.В. Голіна, А.Х. Степанюк, О.В. Лисодєд та ін.; за ред. В.В. Голіна і А.Х. Степанюка. Харків: Право, 2011. 328 с.
128. Кримінологія: особлива частина / За ред. І.М. Даньшина. Харків, 2001. С. 8–9.
129. Кримінологія: довідник термінів, основні визначення, рекомендовані джерела: навч. посіб. / О. Г. Колб, М. М. Яцишин, О. В. Крикунов, В. С. Наливайко та ін. Луцьк: РВВ «Вежа», 2007. 468 с.
130. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни. 2-ге вид. перероб. і доп. Харків: Право, 2009. 288 с.
131. Кримінологія: Підручник / За заг. ред. Л. С. Сміяна, Ю. В. Нікітіна. К.: Національна академія управління, 2010. 496 с.
132. Кримінологія: Підручник / За заг. ред. О.М. Джужи. Київ: Юрінком Інтер, 2002.
133. Кримінологія: підручник /под. ред. В.Н. Кудрявцева і В.Є. Емінова. – 3-є вид. перероб. і доп. Москва: Юрист, 2007. 734 с.
134. Кримінологія: Учебник для вузов / под ред. проф. В.Д. Малко7 ва — 27е изд., перераб. и доп. М.: ЗАО «Юстицинформ», 2006. 528 с.
135. Кримінологія: підручник для студентів вищих навчальних закладів / [О.М. Джужа, Я.Ю. Кондратьєв, О.Г. Кулик, П.П. Михайленко та ін.]; за заг. ред. О.М. Джужи. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 416 с.
136. Кричун Ю. Проблема відмежування катування від деяких суміжних складів злочинів. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 5. С.201–204.
137. Кудрявцев В.Н. Причинность в криминологии. О структуре индивидуального преступного поведения [Текст]. Москва: Юридическая литература, 1968. 176 с.

138. Кузнецова Н.Ф. Преступность и преступление. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1969. 232 с.
139. Кузнецова Н.Ф. Проблемы криминологической детерминации. Москва: Юрид. лит., 1984. 204 с.
140. Кулик С.Г. Кримінологічна характеристика особи, яка вчиняє злочини проти моральності. Держава та регіони. 2013. № 3. С. 92–96.
141. Курило В.І., Михайлов О.Є., Яра О.С. Кримінологія: Загальна частина. Курс лекцій. Навчальний посібник. Київ: Кондор, 2006. 192 с.
142. Курс кримінально-виконавчого права України. Загальна та особлива частини / О.М. Джужа, В.О. Корчинський, С.Я. Фаренюк, В.Б. Василець; Нац. акад. внутр. справ України. Київ: Юрінком Інтер, 2000. 302 с.
143. Курс Кримінології. Загальна частина. Підручник: У 2 кн. / О.М. Джужа, П.П. Михайленко, О.Г. Кулик та ін.; За заг. ред. Джужи О.М. Київ: Юрінком-Інтер, 2001. 352 с.
144. Курс кримінології. Особлива частина: Підручник у 2 кн. / М.В. Корнієнко, Б.В. Романюк, І.М. Мельник та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2001. 449 с.
145. Курс советской криминологии. Предупреждение преступности. Москва: 1986. 416 с.
146. Левицька Л.В. Аналіз кримінального законодавства України про відповідальність за жорстоке поводження і безкарність. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2010 р. № 1. С. 46–51.
147. Левицький О. Інститут допустимості доказів і прояви незаконного фізичного насильства в кримінальному судочинстві. Право України. 2000. № 10. С.56.
148. Лист Франц фон. Учебник уголовного права. Особенная часть / Франц фон Лист. Москва: Тов-во типографии А. И. Мамонтова, 1905. 409 с.
149. Литвинов О.М. Загальносоціальний вектор у механізмі протидії злочинності та фактори, що його обумовлюють. Вісник Харків. нац. ун-ту

- внутр. справ. 2008. Випуск 41. С. 111–117.
150. Литвинов О.М. Поняття і класифікація причин та умов, що сприяють вчиненню злочину. Форум права. 2008. № 2. С. 323–327.
151. Лихолоб В.Г., Филонов В.П., Коваленко О.И., Михайлов А.Е. Криминология: Учебник. Киев–Донецк, 1997.
152. Личность преступника как объект криминологического исследования: Сборник статей. Москва, 1996. 87 с.
153. Лунеев В.В. Курс мировой и российской криминологии: учебник для магистров: в 2 т. Т. 1: Общая часть. Москва, 2012. 1003 с.
154. Лунеев В.В. Курс мировой и российской криминологии: учебник: в 2 т. Т. 2: Особенная часть. Москва, 2011. 872 с.
155. Лунеев В.В. Правовое регулирование общественных отношений - важный фактор предупреждения организованной и коррупционной преступности: тез. докл. // Государство и право. 2001. № 5. С.111.
156. Лысова А.В. Доминирование и насилие в супружеских отношениях. Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права. 2014. № 2 (28). С. 133–141.
157. Максименко С.Д. Генезис существования личности. Київ: Издательство ООО «КММ», 2006. 240 с.
158. Максимов С.В. Эффективность общего предупреждения преступлений: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Москва, 1993. 46 с.
159. Максимов С.В., Эминов В.Е. Концепция борьбы с организованной преступностью в России. Москва, 2015. 80 с.
160. Мартиненко О.А. Злочини серед працівників ОВС України: їх детермінація та попередження: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.08 / Мартиненко Олег Анатолійович. Харків, 2007. 434 с.
161. Мигаль Р.В. Victimology: concepts and its types. Acta Moraviae. 2020. № 1. P. 53-58.
162. Мигаль Р.В. Детермінанти катування. Порівняльно-аналітичне право: електронне наукове фахове видання юридичного факультету

- ДВНЗ «Ужгородський національний університет». 2018. №2. С. 302–304.
URL: http://pap.in.ua/2_2018/90.pdf
163. Мигаль Р.В. Заборона катування на міжнародному та державному рівнях. Приватне та публічне право. 2018. №3. С. 72–75.
164. Мигаль Р.В. Координаційні напрями діяльності державних органів та посадових осіб, щодо запобігання катувань. Право.ua.2017. № 2. С. 205–211.
165. Мигаль Р.В. Система попередження катування. Право і суспільство. 2018. №3. ч. 2. С. 219–223.
166. Миньковский Г.М., Арзуманян Т.М., Звирбуль В.К., Кацук М.И., Шинд В.И. Деятельность органов расследования, прокурора и суда по предупреждению преступлений. Москва, 1962. 279 с.
167. Михайленко Д.Г. Кримінально-правова характеристика катування. Часопис Академії адвокатури України. 2011. № 3. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Chaau/2011-4/11mdgkhhk.pdf>
168. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: ухвалений Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р.: док. ООН A/RES/2200A(XXI): ратиф. Указом Президії Верх. Ради УРСР № 2148–VIII від 19 жовт. 1973 р.
169. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями затв. Першим Конгресом ООН з попередження злочинності і поводження із злочинцями 30 серп. 1955 р. Електронний ресурс. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_212
170. Мойсюк О.М. Віктимологічна профілактика порушень безпеки дорожнього руху (ст. 215 КК України): автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Київ, 1999. 18 с.
171. Молодежь и наркотики: Доклад исследовательской группы ВОЗ по злоупотреблению наркотиков среди молодежи. 22-28 октября 1974 г. Женева: ВОЗ, 1974. 59 с.
172. На Одещині тюремник побив засудженого за небажання займатися

гімнастикою. URL:<http://tyzhden.ua/News/88425>

173. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ: Юридична думка, 2012. 1316 с.
174. Никитина А.А. Криминологическая характеристика и предупреждение бытового насилия в отношении несовершеннолетних: дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.12. Ростов-на-Дону, 2005. 200 с.
175. Новий КПК — база для основних реформ у кримінальному процесі України. URL: <http://old.minjust.gov.ua/18102>
176. Объект индивидуального профилактического воздействия в теории предупреждения преступности. Отв-ред. Г.А. Аванесов: Изд-во АН АрмССР, 1985. 169 с.
177. Овчинников М.А. Угроза убийством или причинением тяжкого вреда здоровью: уголовно-правовой и криминологический анализ: дис. ... канд. юрид. наук. Н. Новгород, 2006. 218 с.
178. Ожегов С.И. Словарь русского языка. Москва: Рус. яз., 1986. 797 с.
179. Озар В.Г. Методика розслідування катування: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Харків: ХНУВС, 2015. 214 с.
180. Основные принципы применения силы и огнестрельного оружия должностными лицами по поддержанию правопорядка: приняты Восьмым Конгрессом ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями; Гавана, 27 авгус. – 7 сентяб. 1990 г. // Электронный ресурс. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/firearms.shtml
181. Платонов К.К. Структура и развитие личности. Москва: Наука, 1986. 254 с.
182. Плешаков В.А. Криминологическая безопасность и её обеспечение

- в сфере взаимодействия организованной преступности и преступности несовершеннолетних. Автореферат докторской диссертации. Москва: 1998.
183. Побегайло Э.Ф. Тенденции современной преступности и совершенствование мер её предупреждения. Москва, 1990. С. 17–18.
184. Познышев С.В. Криминальная психология. Преступные типы. Москва: Инфра-М, 2007. 320 с.
185. Поліщук Ю.О. Проблеми розуміння дискримінації як однієї з цілей катування. Форум права. 2008. № 3. С. 411–418.
186. Полубинский В.Н. Преступность и проблемы виктимологии. Москва: 1976. С.17–18.
187. Права людини в Україні 2013. узагальнена доповідь правозахисних організацій. URL:<http://khp.org/index.php?id=1398021324>
188. Права людини в Україні: стан, проблеми, перспективи [текст]/ (гол. ред.) Ю.І. Сватко, (упоряд.) Ю.Є. Зайцев. Київ: Вид. дім «КМ Академія», 2003. 175с.
189. Преступность среди социальных подсистем. Новая концепция и отрасли криминологии / под ред. Д.А. Шестакова. СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. 353 с.
190. Про внесення змін і доповнень до Кримінального кодексу України: Закон України від 15 квітня 2008 р. № 270–VI. Електронне видання. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3888-12>
191. Про Національну поліцію: Закон України Верховна Рада України від 02 липня 2015 р. № 580-VIII. Електронне видання. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580-19>
192. Про ратифікацію Факультативного протоколу до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання: Закон України від 21 лип. 2006 р. № 22.
193. Проблемы предупреждения преступлений, посягающих на

- безопасность труда в промышленности и строительстве [Текст]: автореферат дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 Уголовное право. Криминология. Уголовно-исполнительное право / Л.М. Давыденко. Москва: Б. и., 1976. 22 с.
194. Прокументов Л.М. Групповая преступность несовершеннолетних и основные направления ее предупреждения. Томск: Издательство Томского государственного педагогического университета, 2001. 280 с.
195. Прокументов Л.М., Шеслер А.В. Криминология: Общ. часть: Учеб. пособие. Красноярск, 1997. 256 с.
196. Проценко Ю.О. Обумовленість заборони катування: історико-правовий аспект. Вісник. Харків, 2007. Вип. 39. С. 130–138.
197. Пушкин А.С. Стихотворения. Поэмы. «Евгений Онегин». Драматические произведения. Проза. Москва, 2004. 960 с.
198. Ратинов А.Р., Ефремова Г.Х. Правовая психология и преступное поведение. Красноярск, 1988. 215 с.
199. Ривман Д.В. Виктимологические факторы и профилактика преступлений. ВПУ МВД СРСР, 1975. 108 с.
200. Ривман Д.В. Виктимология. СПб.: Изд-во Юридический центр Пресс, 2000. 332 с.
201. Ривман Д.В. Криминальная виктимология. СПб.: Питер, 2002. 304 с.
202. Римарчук Р.М. Запобігання катуванню засуджених як один із напрямків протидії злочинності в установах виконання покарань. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2008. № 3. Електронний ресурс. URL: <http://kriminal-pravo.jrg.ua/kriminal/54.html>
203. Российская криминологическая энциклопедия / под общ. ред. проф. А.И. Долговой. Москва: Норма, 2000. 808 с.
204. Руфанова В.М., Титаренко О.О. Запобігання органами внутрішніх справ злочинам, пов'язаним з незаконним використанням бюджетних коштів: монограф. Дніпропетровськ Дніприп. держ. ун-т внутр.

Справ.Ліра ЛІД, 2012. 200 с.

205. Санджиев Ю. Типология личности преступников, совершающих побор и истязания. По результатам конкретного криминологического исследования. Закон и право. 2007. № 11. С. 82–84.
206. Сахаров А.Б. Об антиобщественных чертах личности преступника. Сов. государство и право. 1970. № 10. С. 110–116.
207. Словник іншомовних слів / за ред. члена-корреспондента АН УРС/ О.С. Мельничука. Київ: Гол.ред. Укр. Рад. енцикл. Наук Української РСР, 1975.
208. Слуцька Т.І. Кримінальна відповідальність за перевищення влади або службових повноважень: дис... кандидата юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2010. 232 с.
209. Солженицын А. Архипелаг Гулаг 1918 – 1956., опыт художественного исследования. Новый мир. 1989. 637с.
210. Социальная педагогика: учебник для бакалавров / под ред. В. И. Загвязинского, О. А. Селивановой. Москва: Издательство Юрайт, 2012. 405 с.
211. Стамбульский протокол. Руководство по эффективному расследованию и документированию пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания [текст]: серия публикаций по вопросам профессиональной подготовки. №8 / ООН. Нью-Йорк – Женева, 2001. 84 с.
212. Статистичні дані ГПУ. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113653&libid=100820
213. Стручков Н.А. Преступность как социальное явление: лекции по криминологии. Ленинград, Высшее политическое училище им. 60-летия ВЛКСМ МВД СССР, 1979. 120 с.
214. Тарарухін С.А. Вибрані твори. Частина І: Юридична психологія. Мотивація злочинної поведінки. Київ: Національна академія внутрішніх справ України, 2004. 212 с.

215. Телесніцький Г.Н. Кримінальна відповідальність за катування: порівняльно-правове дослідження. дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2013. 265 с.
216. Тіцька Л.І. Дискусійні питання кваліфікації злочинів, ознакою яких є жорстокість. Форум права. 2012. № 1. С. 983–989.
217. Тлумачний словник української мови. Електронний ресурс. URL: <http://uktdic.appspot.com>.
218. Толстой Л.Н. Повести и рассказы. Москва: Художественная литература, 1986. 840 с.
219. Тонков Е.Е. Противодействие наркотизации общества как функция государства. Правовая политика и правовая жизнь. 2005. № 1. С. 60–66.
220. Транквилл Г.С. Жизнь двенадцати цезарей. АН СССР. Москва: Наука, 1966. 376 с.
221. Три дня в райотделе милиции жителя Львова пытками заставляли сознаться в убийстве девушки. URL: <http://fakty.ua/169388-tri-dnya-menyaderzhali-v-rajotdele-milicii-v-naruchnikah-pytkami-zastavlyaya-soznatsya-v-iznasilovanii-i-ubijstve-devushki>
222. Туляков В.А. Виктимология (социальные и криминологические проблемы). Одесса: Маяк, 2000. 244 с.
223. Факторный анализ преступности: корреляционный и регрессионный методы: монография / ред.: С.М. Иншаков. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2012 128 с.
224. Фейербах П.А. Уголовное право. Сочинения. СПб.: Медицинская типография, 1810. 142 с.
225. Филонов В.П. Состояние, причины преступности в Украине и ее предупреждение: монография / В.П. Филонов. Донецк: Издательство «Донеччина», 1999.
226. Финальный отчет по результатам социологического исследования, проведенного в рамках проекта «Кампания против пыток и жестокого обращения в Украине» под эгидой Европейской Комиссии Совета

- Европы. Харьков, 2004. 62 с.
227. Фойницкий И.Я. Курс уголовного права. Часть Особенная. Посягательства личные и имущественные. Москва: Петроград, 1916. 339 с.
228. Фуко М. Наглядати й карати: Народження в'язниці. Київ: Основи, 1998. 392 с.
229. Фурсов В.Т. К вопросу о типологии (классификации) преступников / Теоретические проблемы учения о личности преступника. Москва, 1979. С.118–125.
230. Харитоновна О.В. Ключові засади гендерної політики в кримінальному праві України та основні напрями реформ щодо протидії насильству стосовно жінок та домашньому насильству. Науково-практичний посібник. Харків: Права людини, 2018. 344 с.
231. Цариця доказів: український варіант. Електронний ресурс. URL: <http://ord-ua.com/2012/06/05/tsaritsya-dokaziv-ukrayinskij-variant/?page=2>
232. Чуфаровский Ю.В. Криминология в вопросах и ответах: учебное пособие. Москва: ТК Велби, Проспект, 2004. 144 с.
233. Шакула И.Р. Семейнобытовое насилие в отношении женщин: проблемные вопросы виктимологической профилактики. Российский следователь. 2014. № 6. С. 30–35.
234. Шепітько М. В. Злочини у сфері правосуддя: еволюція поглядів та наукові підходи до формування засобів протидії: монографія. Харків: Право, 2018. 408 с.
235. Шпренгер Я. Молот ведам [текст] / Я. Шпренгер, Г. Инститорис; пер. с лат. Н. Цветкова; предисл. С. Лозинского. СПб: Амфора, 2001. 523 с.
236. Щедрин Н.В. Основы общей теории предупреждения преступности. Учебное пособие. Красноярск, 1999. 142 с.
237. Энциклопедический Словарь. Ф.А.Брокгауза и И.А.Ефрона. Электронный ресурс. URL: <http://www.vehi.net/brokgauz/>

238. Яковлев А.М. Индивидуальная профилактика преступного поведения. Горький, 1997.
239. Яковлев Д.Ю. Преступления против жизни, совершаемые женщинами, и их предупреждение: дис. ... канд. юрид. Наук. Саратов, 2016. 182 с.
240. Яремко Г.З., Устрицька Н.І. Кримінологія: навчально-методичний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 144 с.
241. Ярыш Н.Н. Теоретические проблемы причинно-следственной связи в уголовном праве (философско-правовой анализ): монография. Харьков: Право, 2003. 512 с.

Результати узагальнення матеріалів кримінальних проваджень

за ст. 127 КК України «Катування»

№ з/п	Зміст досліджуваного запитання	Можливі варіанти відповідей на запитання та результати
1.	Місце вчинення катування	46,4 % катувань було скоєно в правоохоронних органах; у будинку, квартирі, дачі – 40,7 %; у громадських місцях (на вулиці, сквері, у дворі будинку) в ресторанах, магазинах, під'їздах – 8,9 %; в автомобілі – 1,4 %. Решта злочинів (2,6 %) була здійснена в інших місцях.
2.	Вчинення злочину повторно	Аналізуючи статистичні дані можна виявити, що більшість злочинців (20 %), вчиняли катування повторно.
3.	Вчинення злочину групою осіб	21,4 % досліджуваних злочинів скоюються в групі.
4.	Каяття у вчиненні катування	Результати вивчення вироків суду і опитування дозволяють зробити висновок, що каяття у скоєному і співчуття про це висловили 53,5 % засуджених, які визнали свою провину, не перешкождали розгляду справи в суді. Решта 46,5 % засуджених свою провину не визнали, робили спроби по залякуванню потерпілих і свідків, демонстрували неповагу до

		правоохоронних органів.
5.	Вчинення катування в стані алкогольного, наркотичного, токсичного, психотропного сп'яніння	Щодо осіб у стані алкогольного, наркотичного, токсичного, психотропного сп'яніння, які вчиняють катування, з досліджуваних злочинів припадає 15,5 %.
6.	Час вчинення злочину	у вечірній і нічний час (87,0 %) у денний час (13 %)
7.	Співвідношення міської та сільської злочинності	Місто 88 % Село 12 %
8.	Психічний стан особи, яка вчинила катування	Однак варто зазначити, що 12 % катувань були здійснені особами з певними психічними аномаліями.
9.	Сімейний стан засуджених	43,8 % засуджених були одружені, ще 27,6 % постійно проживали з співмешканцями і лише 28,6 % не перебували в сімейно-шлюбних відносинах.
10.	Освіта засуджених	Мали вищу освіту 45,1 % засуджених, середню професійну освіту – 17,4 %, середню загальну освіту – 37,5 %.
11.	Стать особи, яка вчинила катування	Катування, вчиняють чоловіки 57,2 %; інші 42,8 % – жінки.
12.	Зайнятість засуджених на момент вчинення злочину	80,7 % засуджених є працездатними, але ніде не працюють і не навчаються. 5,26 % засуджених складають робітники, таку ж кількість засуджених становлять

		пенсіонери, в тому числі інваліди. Крім того 3,5 % засуджених осіб є приватними підприємцями. Незначну кількість засуджених складають державні службовці – 1,8 %, студенти навчальних закладів – 1,8 % та безробітні – 1,8 %.
13.	Судимість осіб, які вчинили катування	Характерним є те, що 34,8 % із них мали непогашену і не зняту судимість.
14.	Родинні зв'язки	45,1 % потерпілих були подружжям або співмешканцями винного; його дитиною; іншим родичем або колегою по роботі; другом або подругою, раніше добре знайомою людиною; сусідом або сусідкою. Лише 54,9 % потерпілих раніше не були знайомі зі злочинцем, або не перебували у певних відносинах, якщо розглядати катування в правоохоронних органах.
15.	Місце проживання жертви злочину	Значна кількість потерпілих проживають у містах (73 %), ніж в сільській місцевості (27 %).
16.	Стать особи, яка стала жертвою катування	57,2 % потерпілих були особами чоловічої статі, жіночої – 42,8 %.
17.	Вік особи, яка стала жертвою катування	Основна маса потерпілих від катувань 88,6 % – це повнолітні особи. Неповнолітні склали меншу частину – 11,4 %.

	<p>Способу вчинення даної категорії злочинів (підготовка, вчинення і приховування)</p>	<p>Одночасна наявність всіх трьох елементів способу вчинення даної категорії злочинів (підготовка, вчинення і приховування) нетипові для катувань і становить лише 4,7 % випадків від загального числа вивчених нами кримінальних проваджень. Таким чином, основна маса катувань 95,3 % – це ситуаційні злочини, тобто діяння, вчинені злочинцем внаслідок виникнення негативних психотравмуючих обставин, що провокує поведінку злочинця на навколишню обстановку жертви.</p>
	<p>Засоби вчинення катування</p>	<p>Кримінальні провадження про катування в сімейно-побутових умовах: можна сказати, що удари наносились різними предметами по частинах тіла (молотком, тарілкою, пляшкою, ременем та ін.) в 12,2 % випадків. 7,6 % вивчених злочинів свідчили, що винні при їх здійсненні тягали жертву за волосся, руки інші частини тіла, штовхали її на підлогу або меблі, 3,8 % – душили жертву. Лише в 2,3 % випадків злочинці використовували такі способи, як позбавлення жертви їжі, води, сну.</p>

АНКЕТА

Шановний респонденте!

Звертаємося до Вас із проханням відповісти на питання, що стосуються кримінологічної характеристики катування (ст. 127 КК України). Для цього Вам необхідно позначити (підкреслити, обвести тощо) тільки один пропонований нами варіант відповіді, якщо інше не передбачено в умовах питання, або дати свою власну відповідь, коли це потребується. Отримана від Вас інформація буде оброблена, проаналізована та використана в наукових дослідженнях у галузі кримінології.

Будь ласка, не залишайте жодного запитання без відповіді!

Дякуємо за Вашу участь в анкетуванні!

1. На Вашу думку, який відсоток латентності, можна поставити злочину передбаченої ст. 127 КК України _____

2. Способи застосування вчинення катування зі застосуванням тільки м'язової сили до своєї жертви:

- а) нанесення ударів руками в різні частини тіла (44,3 %);
- б) нанесення ударів руками і ногами в різні частини тіла (29,8 %);
- в) хапання за волосся, руки або інші частини тіла, удушення, штовхання на різні тверді предмети (11,4 %);
- г) нанесення ударів по різним частинам тіла руками зі застосуванням побутових предметів (молотки, палиці, пляшки, ремені) (12,2 %);
- д) позбавлення доступу жертви до їжі і (або) воді при катуваннях (2,3 %).

3. Засоби застосування катування:

- а) завдання побоїв кінцівками або твердими предметами (87 %);

- б) ураження електрострумом (5 %);
- в) застосування засобів сльозоточивої та дратівливої дії (3 %);
- г) створення больових відчуттів шляхом контактування тіла потерпілого з гарячими предметами (недопалки, праски, паяльники тощо) (3 %);
- д) гострими предметами (канцелярське шило, цвяхи, голки тощо) (2 %).

4. Вік особи, яка вчиняє катування:

- а) від 30 до 50 років (50,3 %);
- б) від 18 до 30 років (22,9 %);
- в) від 50 до 60 років (10,2 %);
- г) старше 60 років (5,2 %).

5. Мотиви вчинення катування:

- а)непоко́ра потерпілого, його небажання виконувати вимоги винного (35,7 %);
- б) ревнощі (26,2 %);
- в) помста (23,8%);
- г) хуліганський мотив; заподіяння мук жертві, знущання (5,5 %);
- д) реакція на протиправну поведінку потерпілого (3,3 %).

6. На Вашу думку, з яких причин потерпілий не повідомляє про злочин:

- а) страх помсти (15 %);
- б) наявність випадків, коли потерпілий та злочинець є родичами, близькими знайомими, сусідами (18 %);
- в) недовіра в можливості правоохоронних органів виявити злочинця (35 %);
- г) складність кримінально-процесуальних процедур (9 %);
- д) недовіру до правоохоронних органів (14 %);
- е) обговорення в колі знайомих, родичів чи сусідів про даний факт (9 %).

7. Які, на Вашу думку, особи найчастіше вчиняють катування?

- а) особи, які зловживають алкогольними напоями чи систематично вживають наркотичні засоби (35 %);
- б) особи, які самі ініціюють порушення громадського порядку (25 %);
- в) молодь (22 %);
- г) особи похилого віку (5%);
- д) особи, що ведуть маргінальний спосіб життя (безпритульні, жебраки) (13 %).

8. Рівень освіти особи, яка вчинила катування?

- а) вища освіта (35 %);
- б) середня освіта (65 %).

9. Причини, що сприяють вчиненню катування:

- а) неадекватне реагування правоохоронних органів на здійснення цього виду злочину (50 %);
- б) безкарність (41 %);
- в) низький рівень культури населення (4 %);
- г) низький рівень матеріального забезпечення (5 %).

10. Які, на нашу думку, засоби вдосконалення та підвищення ефективності системи спеціальних заходів профілактики пияцтва та алкоголізму повинні здійснювати правоохоронці, що обслуговують ту чи іншу місцевість:

- а) збільшення робочих місць та надання можливості населенню працювати (58 %);
- б) зміна структури вживання спиртних напоїв шляхом скорочення продажів міцних спиртних напоїв (20 %);
- в) підтримка здорового способу життя (14%).

11. Чи необхідна, на Ваш погляд, «Концепція державної системи запобігання злочинності в Україні»?

- а) так (89,8%);

б) ні (10,2%).

12. Яка, на Вашу думку, є дієва система попередження катування?

- а) виховний вплив сім'ї (48%);
- б) загальносоціальні заходи (24%);
- в) спеціально-кримінологічні (28%).

13. Засоби індивідуального попередження катування вплинуть на зниження рівня злочинності в такому напрямку:

- а) примус (система покарання та заохочення) (31,25%);
- б) переконання (бесіда, власний приклад, правове культурне та релігійне виховання) (54,5 %);
- в) надання допомоги (працевлаштування, поліпшення побутових умов) (14,25 %).

14. В яких випадках частіше можна стати жертвою злочину?

- а) жертва вбивства (3%);
- б) катування (68%);
- в) зґвалтування (9%);
- г) розбою (20%).